

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

MECLİS-İ UMUMİ
(KANUN-İ ESASİ VE UYGULAMASI)

Yüksek Lisans Tezi

BANUÇİÇEK GÜNGÖRDÜ

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI

MECLİS-İ UMUMİ
(KANUN-İ ESASİ VE UYGULAMASI)

Yüksek Lisans Tezi

BANUÇİÇEK GÜNGÖRDÜ

Danışman: PROF. DR. İBRAHİM ÖZDEN KABOĞLU

İstanbul, 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

HUKUK Anabilim Dalı KAMU HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi BANUÇİÇEK GÜNGÖRDÜ'nün "MECLİS-İ UMUMİ", (KANUN-İ ESASİ VE UYGULAMASI) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 04.06.2014 tarih ve 2014-20/25 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...23.06.2014...

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Prof. Dr. İBRAHİM KABOĞLU	
2. Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. ABDULLAH SEZER	
3. Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. ÖZLEM YÜCEL	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyisim	: Banuçiçek Güngördü
Anabilim Dalı	: Hukuk
Programı	: Kamu Hukuku
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Haziran 2014
Anahtar Kelimeler	: Birinci Meşrutiyet, Kanun-i Esasi, Meclis-i Umumi

ÖZET

MECLİS-İ UMUMİ (KANUN-İ ESASİ VE UYGULAMASI)

Batı'da etkilerini, özellikle 1776 Amerikan ve 1789 Fransız İhtilalleri sonucu gösteren modern anayasal hareketler, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yy. sonlarından başlayarak ama özellikle 19. yy. da hayat bulmuştur. Devletin aksayan yönlerini gidermek ve onu eski gücüne kavuşturmak amacıyla olan hükümdarlar ve devlet adamları, çareyi Batılılaşma yolunda görmüşler ve reform yapma yolunu seçmişlerdir. Başlayan bu süreç Osmanlı devrinin kapanmasına engel olamayacak olsa da, tarihi nitelikte son derece önemli gelişmelere kaynak oluşturmuştur. Bu çalışmanın konusu da, bu önemli gelişmelerden ikisi olan 1876 Kanun-i Esasisi ile Meclis-i Umumi'yi incelemektir. Gelişmeleri ele almadan evvel, öncelikle son yüzyıl içinde, onların ortaya çıkmasında pay sahibi olmuş konular incelenmiş ve Osmanlı'nın ilk anayasası ve meclisine giden yol bir süreç olarak özetlenmeye çalışılmıştır. Bu sürecin ardından Anayasa'nın ortaya çıkışı, hazırlanışı ve ilanı ile sonrasında, Osmanlı-Türk tarihinin ilk parlamentosu olan Meclis-i Umumi'nin öncelikle Anayasa ile ardından da fiili olarak kuruluşu incelenmiş ve Meclis-i Umumi tecrübesi detayları ile ele alınmıştır. Çalışmanın temel hedefi, Osmanlı-Türk anayasal ve parlamenter hayatının başlangıcı olan bu iki yeniliği dönemleri içinde değerlendirip, kendilerinden sonraki sürece etkilerini gözlemlemektir. Tarihin bir bütün olduğu ve bugünün uygulamalarının tarihten bağımsız olmadığı fikrinden yola çıkarak Meclis-i Umumi tecrübesi günümüze dahi ışık tutabilmektedir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Banuçiçek Güngördü
Field	: Law
Programme	: Public Law
Supervisor	: Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu
Degree Awarded and Date	: Master – June 2014
Keywords	: First Constitutional Period, 1876 Basic Law, General Assembly of 1876

ABSTRACT

GENERAL ASSEMBLY OF 1876 (BASIC LAW AND ITS PRACTICE)

Modern constitutional movements that showed their impact in the West especially after the 1776 American and 1789 French Revolutions, became effective in the Ottoman Empire by the end of the 18th century but especially in the 19th century. To regulate the problematic parts of the state administration and to regain its strength, sultans and the statesmen, saw the way of solution in the West and chose the way of reform. This started period couldn't stop the end of the Ottoman period in world history but led the way for some very important developments. The subject of this study is, to analyse the two of these developments which are the 1876 Basic Law and the General Assembly. Before contextualising these developments, subjects that had impact on the rise of them in the last century and the way that went to the Ottoman's first constitution and parliament was evaluated as a period in summary. After this period, occurrence, preparation and proclamation of the Constitution and the establishment of the first Ottoman-Turk parliament first by Constitution then factually was examined and experience of the General Assembly was evaluated by its details. Main objective of this study is, evaluation of these two reforms which are the beginnings of Ottoman-Turk constitutional and parliamentary life, inside of their era and, to observe their effects to the after period. With the ideas of that history is a whole and today's practices are not independent from it, the General Assembly experience can even set light to today's world.

ÖNSÖZ

Hakların kişilere ve durumlara göre değişmemesinin bir güvencesi olması amacıyla anayasaların oluşumu ve demokratik yönetim biçimine doğru evrimde parlamentoların varlığı tüm dünyada yankı bulan gelişmelerdir. Osmanlı'da ise bu adımlar 1876 Kanun-i Esasisi ile atılmıştır. Kendisi de bir ilk olan bu Anayasayla ilk kez Meclis-i Umumi adı verilen bir meclis kurulmuş, bu gelenek o günden bugüne devam etmiştir. İşte bu çalışmada; Meclis-i Umumi tecrübesi, onu ortaya çıkaran gelişmeler ışığında, 1876 Anayasası ile kuruluşu ve uygulaması bakımından incelenmiş, sonuç bölümünde ise gelişmenin günümüze yansımaları bakımından bir değerlendirme yapılmıştır.

Öncelikle, sağladığı eğitim bursu imkanıyla yüksek lisans eğitimimi ve tezimi hazırlamak adına çalışmalarımı huzur ve refah içinde sürdürmemi sağlayarak, kuruluşundan bu yana ilim adına büyük teşvik ve destek sağlayan T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Başkanlığına, yardımları ve varlığı için danışmanım Prof. Dr. İbrahim Ö. Kaboğlu'na, her ihtiyacım olduğunda elinden gelen desteği veren ve çalışmamda büyük katkısı olan Yrd. Doç. Dr. Abdullah Sezer'e, güler yüzüyle daima desteğini hissettiğim ve tez konumun belirlenmesinde önemli pay sahibi Yrd. Doç. Dr. Oya Boyar'a, hukuka ilişkin mevcut bilgi birikimimde önemli katkısı olan ve tez sürecimde yardımlarıyla beni yalnız bırakmayan hocam Yrd. Doç. Dr. Özlem Yücel'e, küçüklüğümde bugüne her dara düştüğümde rehberim olan ve tez sürecimde değerli tecrübe ve tavsiyelerini esirmeyen sevgili ablam Hilal Burcu Özalp'e, bugünlere gelmemde büyük emekleri olan ve sevgileri, destekleri, güvenleriyle daima benimle olsunlar istediğim babam Mustafa Özalp ve annem Fatma Alev Özalp'e ve son olarak, bu zorlu süreçte sabrını zaman zaman zorlasam da hiçbir zaman desteğini eksik etmeyen, arkadaşım, hocam, fahri danışmanım, hayatın bana en büyük hediyesi canım eşim Sedat Güngördü'ye teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2014

Banuçiçek GÜNGÖRDÜ

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DAĞILMA DEVRİNDEN I. MEŞRUTİYET'E OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER

I. GENEL DURUM	3
II. III. SELİM DÖNEMİ	5
A. Yeniliklerin Doğuşu.....	5
B. Sened-i İttifak	6
1. Hazırlanışı.....	7
2. İçeriği.....	8
3. Hukuki Niteliği	9
4. Değerlendirme.....	9
C. Dönemin Sonu	10
III. II. MAHMUT DÖNEMİ.....	10
A. Genel Durum.....	10
B. Yenilikler	11
C. Değerlendirme	13
IV. TANZİMAT DÖNEMİ.....	14
A. Genel Durum ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Doğuşu	14
B. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Özellikleri	17
1. İçeriği.....	17
a. Yönetime İlişkin Yenilikler	19
b. Hak ve Özgürlüklere İlişkin Yenilikler	20
2. Hukuki Niteliği	20

C. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Değerlendirmesi	22
D. Islahat Fermanı	24
E. Adalet Fermanı	25
F. Yenilikler	25
1. <i>Yönetim Sistemine İlişkin Yenilikler</i>	25
a. Meclisler	26
b. Kanunlaştırma Hareketi	26
c. Laiklik Yönünde Gelişmeler	27
2. <i>Merkez Yönetimine İlişkin Yenilikler</i>	28
3. <i>Taşra Yönetimine İlişkin Yenilikler</i>	31
4. <i>Yöneten/Yönetilen İlişkilerine Dair Yenilikler</i>	32
G. Dönemin Sonu	33
H. Değerlendirme	35

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ MEŞRUTİYET'İN DOĞUŞU VE ANAYASA'NIN İLANI

I. GENEL DURUM	37
II. İÇ DİNAMİKLER	38
A. Vilayet İdare Meclisleri	38
B. Cemaat Nizamnameleri	41
III. DIŞ ETKİLER	41
IV. MUHALEFET	43
A. Fikri Muhalefet	43
B. Fiili Muhalefet	45
V. 1876 KANUN-İ ESASİSİ	49
A. Hazırlanışı ve İlanı	49
B. Niteliği	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MECLİS-İ UMUMİ

I. KANUN-İ ESASİ'NİN MECLİS-İ UMUMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ.	56
.....	
A. Meclis-i Umumi'ye Dair Hükümler	56
B. Heyet-i Ayan'a Dair Hükümler	58
C. Heyet-i Mebusan'a Dair Hükümler	59
D. Diğer İlgili Hükümler	60
E. Değerlendirme	63
II. MECLİS-İ UMUMİ.....	67
A. Heyet-i Ayan.....	67
1. Yapısı.....	67
2. Faaliyetleri.....	68
B. I. Dönem Heyet-i Mebusan'ı (19 Mart- 28 Haziran 1877).....	69
1. Seçimler.....	69
2. Yapısı.....	72
3. Faaliyetleri.....	77
C. II. Dönem Heyet-i Mebusan'ı (13 Aralık 1877- 14 Şubat 1878).....	84
1. Seçimler.....	84
2. Yapısı.....	85
3. Faaliyetleri.....	86
III. MECLİS-İ UMUMİ'NİN TATİLİ VE I. MEŞRUTİYET'İN SONU	90
SONUÇ	94
EKLER	100
KAYNAKÇA.....	114

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
BİLİG	Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
bk.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
GEFAD	Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi
GHH	Gülhane Hatt-ı Hümayunu
HA	Heyet-i Ayan
HM	Heyet-i Mebusan
HV	Heyet-i Vükela
hzl.	Hazırlayan
KE	Kanun-i Esasi
KEFAD	Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi
mad.	Madde
MU	Meclis-i Umumi
s.	Sayfa
S.	Sayı
yay.koor.	Yayın Koordinatörü

GİRİŞ

1776 Amerikan ve 1789 Fransız Devrimleri sonucu dünyada, kaçınılamayacak bir değişim dalgası başlamıştır. İmparatorlukların, çok uluslu devletlerin var olduğu düzen sarsılmış ve ulus, kimlik, milliyetçilik gibi fikirlerle bağımsız ulus devletlerin kurulması süreci başlamıştır. Bu devrimler sonucu; Amerika'da 1776 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi ve 1787 Federal Anayasası, Fransa'da 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile 1791 Fransız Anayasası ortaya konulmuştur. Bu belgeleri oluşturmada amaç; kişi hak ve özgürlüklerini iktidarların keyfiyetine bırakmayıp, kanun ve kurallarla güvence altına almak, bunları korumak için oluşturulan toplum düzeninde, kişilerin ya da zümrelerin değil hukukun üstünlüğünü sağlamaktır.

Elbette bu gelişmeler birdenbire yaşanmamış, önceleri mutlak monarşiler yetki paylaşımına mecbur kalmış ve meşruti monarşiler şeklini almış, bu gelişmeler de yerini zamanla daha demokratik ve paylaşımcı bir sistem arayışına bırakmıştır. Bu noktada, temelinde temsil, fikir alış verişi, tartışma, kontrol gibi ilkelerin yer aldığı meclisler -parlamentolar- önemli birer figür olarak modern anlamda ortaya çıkmışlardır. Bu gelişmeler de zamanla, halk egemenliği ve temsili ile Anayasal güvenceli hukukun üstünlüğü fikirlerinin temel oluşturduğu parlamenter sistemlerin kurulmasını sağlamıştır.

18. yüzyılın sonlarında dünyada bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı İmparatorluğu dağılma devrine girmiş, pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Geleneksel sistem ve yönetim tarzı eskisi gibi işlememekte ve sorunlara çözüm sağlayamamaktadır. Ülkenin içinde bulunduğu bu olumsuz durum, dönemin hükümdarlarını çareler arama yoluna itmiştir.

Bu tezde; Osmanlı'nın 18. yüzyıl sonlarından itibaren yüzünü Batı'ya dönerek, yaralarını iyileştirmek adına, III. Selim ile başlayarak II. Mahmut ile devam eden ve Abdülmecit ile ilerleyen, Sened-i İttifak, Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Islahat Fermanı ve Tanzimat Dönemi gibi önemli gelişmeleri bünyesinde barındıran reform süreci incelenerek, bu sürecin ve gelişmelerin bir sonucu olarak yeni bir aydın kesimin doğmasıyla birlikte I. Meşrutiyet'in ortaya çıkışı, ilk Osmanlı-Türk Anayasası 1876

Kanun-i Esasisi'nin hazırlanışı ve ilanı ile bu Anayasa ile kurulan ve Osmanlı-Türk parlamenter tarihinde bir ilk olan Meclis-i Umumi tecrübesi incelenecektir.

1876 Anayasası'ndan ve 1877-78 Meclis-i Umumisi'nden bugüne ülkemizde, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ererek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması gelişmeleri ile devam eden süreçte, kesintisiz olarak, anayasa yapma geleneği ile parlamenter sistem tercihi devam etmektedir. Hatta Osmanlı Devleti'nin yerine kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelleri, bağımsızlık savaşı sürerken, 23 Nisan 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisi ile atılacaktır. 1876 Kanun-i Esasisi ve bu Anayasa ile kurulan Meclis-i Umumi, ömrü kısa sürmüş de olsa, tarihimizde bir ilk olması, var olduğu dönemdeki katkıları ve kendisinden sonraki sürece yansımaları bakımından son derece önemli ve incelenmeye değerdir. Bu çalışmada da amaç; ilk Anayasa ve ilk Meclis tecrübelerini, onları ortaya çıkaran tarihsel arka plan doğrultusunda ve katkıları ile incelemek ve sonuçta, bu dönem ile günümüz Türkiye'si arasında bir bağlantı kurarak rasyonel bir analiz ortaya koymaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DAĞILMA DEVRİNDEN I. MEŞRUTİYET'E OSMANLI DEVLETİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER

I. GENEL DURUM

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu; feodal muhalefet ve ulusal hareketler olmak üzere, başlıca iki tehditle karşı karşıyaydı¹.

İlk grup yeni türemiş yerel derebeylerinden oluşmaktaydı. Taşra zenginleri olan ve *ayan* adıyla anılan bu kimseler, 1595-1610 yılları arasındaki karışıklık ve ayaklanmalar sonucu Osmanlı vergi ve toprak sistemi (tımar) değişince, devlete ait toprakları kiralayarak tımar sahiplerinin yerini almışlar, devlet ve hatta kendileri adına vergi toplamaya başlamışlardır. Ayanlar, yörenin ileri gelenleri tarafından kendi aralarından seçilir ve hükümet ile halk arasında aracılık yaparlardı. 1768'den sonra ise yüksek miktarda para ödeyerek, buldukları yerin valisi tarafından atanmaya başladılar. Bundan sonra da, ödedikleri parayı çıkarabilmek için, halkı korumak yerine ezen bir derebeyi haline geldiler. Zamanla nüfuzlarını arttıran ayanların etkisi o kadar arttı ki, artık onların desteği olmadan taşrada vergi ya da asker toplamak, kamu düzenini sağlamak mümkün değildi. Bu güçlerine ordu kurmaları yetkisi de eklenen ayanlar, taşranın feodal beyleri haline gelerek, 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü sınıfını, Anadolu ve Balkanlar'ın yarı-feodal taşra aristokrasisini oluşturdu².

İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı ikinci tehlike ulusal hareketlerdir. Başlarda topraksızlığa, vergilere, kötü yönetime ve dinsel baskılar gibi konulara tepki olarak gelişen olaylar, zamanla siyasal boyut kazanarak ulusal ayaklanmalar haline gelmiştir. Bunda; Fransız Devrimi ile gelen ulusçuluk, özgürlük fikirlerinin etkisi kadar,

---

¹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, s. 23.

² Tanör, s. 23-24.

hakimiyet alanını artırmak isteyen büyük devletlerin (Balkanlar'da özellikle Rusya) de etkisi büyüktür³.

Osmanlı'da, devletin halka olan tutumunda temeli oluşturan unsur adalet ilkesidir. Devlet-halk ilişkisindeki temel ideoloji adalettir ve her hükümdar tebaa⁴sına karşı adil olmakla, onlar arasında adaleti sağlamakla yükümlüdür. Ancak, özellikle 17. yüzyıldan sonra devlet gücünün keyfi kullanımının artması ve taşra yönetimi üzerindeki denetimlerin azalması ile, adaletin yerini zulüm almış, zulüm suçları yaygın bir hale gelmiştir. Bu durum öyle yaygınlaşmış ve artmıştır ki, Padişah⁵lar dahi bu durumdan şikayet eder hale gelmişlerdir. III. Selim bir hatt-ı hümayununda: *“Kesret-i mezalimden âlem harap oldu. Reayada takat kalmamıştır. Kadılar ve naipler ve voyvodalar ve ayanlar ve cizyedarların etmedikleri mezalim yok.”* demiştir⁶. II. Mahmut da, Diyarbekir valisinin yerinden uzaklaştırılmasıyla alakalı Babıali'ye gönderdiği İrade'sinde şöyle demektedir:

*“Paşanın (Diyarbekir Valisi) def'iyle Anadolu'dan zulüm kalkmaz. Anadolu ahalisinin hali pek yamandır. Fakat bu halde iken Devlet-i Aliyemiz beliyeden (karışıklık) kurtulamaz. İşte, çekilen mihen ve meşakin bütün sebebi fukaranın feryat ve figanıdır... Fukaranın refah ve asayiş halleri hasıl olmadıkça, her bir maslahatın sarpa saracağı zahir ve aşıkardır. İşin sebab-i hakikisi mezalimden neşet ediyor.”*⁷

Devlet-halk cephesindeki bu durumlar, anayasal bir rejime geçişi başlatamamıştır. Batı'da kapitalizmin ve burjuvazilerin yükselmesiyle bir iktidar mücadelesi başlamış; devlet iktidarının sınırlanması, kişi hak ve özgürlüklerinin korunması, parlamento, anayasa talepleri doğmuştur. Osmanlı'da ise sermaye birikimi ve kapitalizme geçiş gerçekleşmemiş, sınıf bilinci oluşmamış, dinin etkisiyle

³ Tanör, s. 25.

⁴ Tebaa kelimesi günümüz Türkçe'siyle; *“bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olan kimse”* anlamına gelen uyruk sözcüğü ile eş anlamlıdır. Bk. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts, “uyruk”. Metinde dönemi yansıtmaması bakımından *tebaa* ifadesine yer verilecektir.

⁵ Orijinal yazımı Pâdişâh (bk. Ferit Devellioğlu, **Lûgat**, Ankara: Aydın Yayınları, 2009, s. 1019.) olmakla birlikte, çalışmada günümüz harfleri ile yazımına yer verilecektir.

⁶ Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizam-ı Cedit 1789-1807**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 112.

⁷ Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, s. 62.

hükümdara itaat ilkesi korunmuş ve tabandan başlamak üzere böyle talepleri doğuracak bir halk hareketi gerçekleşmemiştir⁸.

II. III. SELİM DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nde ilk ciddi reform girişimine III. Selim döneminde rastlanmaktadır (1789-1807)⁹.

A. Yeniliklerin Doğuşu

III. Selim dönemi, yukarıda bahsi geçen bozukluklara karşı değişik tabanlardan gelen tepkilere tanıktır. Ayan ve derebeyleri ile bazen eşkıya, bazen de isyan noktasına gelen halk bu hareketlerin baş aktörleridir. 1804 sonrasında ise Türk ve Müslüman olmayan halkların ulusal hedeflere yönelik faaliyetlerine tanık olunacaktır¹⁰.

III. Selim bu karışık ortamdan reformlar yoluyla kurtulunabileceğine inanmakta, reform tasarılarını hazırlamak için de devrin ileri gelenlerinden raporlar istemekteydi. Bu doğrultuda III. Selim, ulemeden ve devlet adamlarından, devletin refaha kavuşması için ihtiyaç duyduğu ıslahatlar hakkında birer layiha (tasarı) yazıp vermelerini istemiştir¹¹. Reformlarda Avrupa'yı örnek almak III. Selim reformlarının en belirgin özelliklerindendi. İlk defa Padişah'ın sadrazamı ile bir yazışmasında, Fransız Devrimi'nden bahsederken kullandığı *Nizam-ı Cedit* kavramı, onun, Osmanlı'da bilim, sanat, tarım, ticaret, uygarlık gibi pek çok alanda (sonraları çoğunlukla askeri reformları ifade etmek için kullanılsa da) kurmak istediği *yeni düzeni* ifade ediyordu¹².

III. Selim dönemindeki en önemli gelişmelerden biri *meşveret usulü*'nün yeniden canlanıp uygulanmaya başlamasıdır. Padişah'ın başkanlık ettiği ve devlet ileri gelenlerinden oluşan bu kurula *Meclis-i Meşveret* denmekte; reformların oluşması için her türlü fikir alışverişi yapılarak sorunlar incelenmekte ve çözümler üretilmektedir.

---

⁸ Tanör, s. 31-32.

⁹ Tanör, s. 33.

¹⁰ Tanör, s. 33.

¹¹ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 40.

¹² Tanör, s. 34-35.

Padişah'ın, mutlak egemenliğini kendi isteğiyle paylaşması sebebiyle ve uygulanan yöntem açısından durum, Meşrutiyet rejimine temel olacak nitelikte görülebilmektedir¹³.

Meclis-i Meşveret'te yapılan görüşmeler sonucu bir takım konularda reform kararlarına varıldı. Bunlardan başlıcaları; ayanların eskisi gibi seçimle iş başına gelmeleri, onların seçimine valililerin karışmaması, şehir kethüdasının (yöneticisi) halk tarafından seçilmesi ve kadıların buna karışmaması, kadı ve yardımcılarının usulsüz işlemlerine son verilmesi, halktan alınan vergilerin sınırlandırılması, askeri alanda; Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması, diplomatik alanda; bazı belli başlı Batı kentlerine daimi temsilcilikler kurulması şeklindedir. Fakat maalesef, devlet kadrolarındaki bozukluk ve çeşitli birçok engel sebebiyle bunların çoğu hayata geçirilememiştir¹⁴.

Batı tarzı bir ordu kurma amacı ve bu sebeple Fransız uzman ve yöntemlerinden faydalanılması, Osmanlı'da ilk kez Batı'ya dönük bir *asker aydın* kesimin oluşmasını sağlamış; yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurulması ve bu ülkelere genç kadroların gönderilmesi de, asker aydınlara ek olarak *sivil aydın* bir kesimin doğmasını sağlamıştır. Yüzleri Batı'ya dönük yetişen bu asker ve sivil aydın Osmanlılar, ileride Tanzimat ve Meşrutiyet hareketlerinde başrolü oynayacaklardır¹⁵.

B. Sened-i İttifak

III. Selim yenilikçiliğine karşı gelişen muhalefet, kendi muhalefetini de doğurdu. Yenilik taraftarı Rusçuk Ayanı Alemdar (Bayraktar) Mustafa Paşa, İstanbul'dan ve dağıtılan ordudan gelen yenilik taraftarı altı kişiyle (Rusçuk Yaranı) bir birlik oluşturdu. Amaçları reformlara devam edilmesini sağlamak ve III. Selim'i tekrar tahta çıkarmaktı. Alemdar Mustafa Paşa, Babıali'yi basarak sadrazamlık mührünü ele geçirdi, fakat; bu

---

¹³ Hüseyin Nail Kubalı, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, İstanbul: Tan Matbaası, 1960, s. 46; Tanör, s. 36-37.

¹⁴ Tanör, s. 37.

¹⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Boğaç Babür Turna (çev.), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013, s. 78-91.

arada III. Selim'in öldürülmesi üzerine III. Mustafa tahttan indirilerek yerine II. Mahmut geçirildi (28 Temmuz 1808). Alemdar Mustafa Paşa da sadrazam oldu¹⁶.

Tekrardan yenilik yanlısı bir yönetimin iktidara gelmesi sonucu ilk önemli gelişme; merkez ile çevre arasındaki sorunlu ilişkileri düzenlemek adına *Sened-i İttifak*¹⁷'in meydana getirilmesiyle yaşandı¹⁸.

1. Hazırlanışı

Merkez'e hakim olan ve yeniliklere devam etmek için merkezi birlik ve otoritenin sağlanması gerektiğine inanan iktidar, Merkez ile Çevre (Taşra güçleri) arasındaki sorunları çözmeye yöneldi. Alemdar Mustafa Paşa; bir takım güvenceler vermek kaydıyla ayan ve hanedanları itaat altına almak amacıyla, hükümetin atadığı ayanlarla anlaşma kararı aldı¹⁹.

Alemdar Mustafa Paşa, bir davet göndererek ayanları ve hanedan temsilcilerini İstanbul'a çağırdı. Alemdar'ı rakip olarak gören Bulgar ayanları ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa veya uzak mesafelerde olan Anadolu ve Arap bölgesindeki temsilciler gibi bazı ayan ve hanedanlar davete katılmadılar. Bunlara, gelip de sonradan yetki kısıtlamasından kaçmak için ayrılanları da eklersek, *Meşveret-i Amme*'ye katılımın yoğun olduğunu söyleyemeyiz. Toplantı; 29 Eylül 1808'de Kağıthane köşkünde, ayanlardan daha fazla sayıda merkez temsilcilerinin (vali, ulema, devlet ileri gelenleri gibi) katılımıyla açıldı. Alemdar Mustafa Paşa açılış söylevinde; özellikle askeri alanda ıslahatın gerekli olduğuna ve bu yenilikler için siyasal birliğin sağlanmasının önemli olduğuna vurgu yaptı²⁰.

---

¹⁶ Tanör, s. 41.

¹⁷ Sened-i İttifak metni için bk. Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, 1998, 209-222.

¹⁸ Tanör, s. 41.

¹⁹ Tanör, s. 42.

²⁰ Tanör, s. 42-43. Söylev metni ve özeti için bk. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 91-92.

Yapılan fikir alışverişlerinin ardından varılan ortak sonuçlar, 7 Ekim 1808'de, Sened-i İttifak adı verilen bir protokolle belirlendi ve sadece dört imza toplantıya katılan ayan ve hanedanlara ait olmak üzere, imzalanıp mühürlendi²¹.

2. İçeriği

Sened-i İttifak'ın başlangıç kısmında, belgenin; devlet ileri gelenleri ile memalik hanedanları arasında büyüyen ayrılık ve çatışmanın artık devleti tehdit eder hale gelmiş olması ve bu durumun çözülmesi amacıyla hazırlandığı belirtilmektedir.

Ayanlar tarafından kaleme alınmış gibi bir üslupla yazılan belge yedi madde (Şart) ve bir de ek (Zeyl)'ten oluşmaktadır. Belgenin sonunda yer alan bu ekle; alınan kararların zamanla değişmesini engellemek amacıyla o tarihten itibaren göreve gelen her sadrazam ve şeyhülislamın bu belgeyi imzalaması ve harfi harfine uygulaması öngörülmüştür.

Sened-i İttifak ile; Merkez'e, Taşra (Çevre)'ye ve genele (kamuya) dair kazanımlar sağlanmıştır. Merkez'in başlıca kazanımları; Padişahın ve onun varlığıyla eş tutulan devletin varlığının her şeyden üst tutulması (Şart 1), sadrazama itaat (Şart 4), yeniçeri ocağının Padişaha itaatı (Şart 1, 2, 6), mali ve vergisel emirlere uyma (Şart 3), ayanların kendi toprakları dışına karışmama sözü (Şart 5) olarak özetlenebilir. Taşra'nın yani ayanların başlıca kazanımları; sadrazamın keyfi uygulamalarının engellenmesi (Şart 4), suçu olmayan yerel hanedanlara haksızlık edilmemesi, bu hanedanların devamlılığının sağlanması ve ayanların kendi yönetimleri altındaki hanedanları koruma haklarının tanınması (Şart 5) şeklindedir. Genel kazanımlar ise; yönetici kullar, yoksullar ve reayanın bazı haklarının güvence altına alınmasına daırdır. Sadrazamın keyfi uygulamalarının yasaklanması (Şart 4), yoksullar ile reayanın korunarak, zulmün, haksız ve ezici vergiler alınmasının yasaklanması (Şart 5, 7), suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmesinin yasaklanması, cezaların suçun niteliğine göre sadrazam tarafından verilmesi (Şart 5) bunlara örnektir.

---

²¹ Tanör, s. 43.

Özetlemek gerekirse; belge her ne kadar Merkez ve Taşra güçleri arasında olsa da genele-kamuya dair de bir takım kazanımlar sağlamıştır. Uygulamalarda keyfiliğin yasaklanması, suç ve cezada kanunilik ilkesinin benimsenmesi önemli kazanımlardandır. Merkez-Taşra açısından daha karlı çıkan taraf Merkez olmuştur. Daha çok ayan ve hanedanların, Merkez ve onun idaresine itaati pekiştirilse de, her iki taraf da bir takım konularda birbirlerine güvenceler ve riskli durumlarda yaptırım sözleri vererek bağlanmıştır. Sened’le ve verilen sözlerle sağlanan bağlılık, Padişah tuğrasının metne basılmasıyla perçinlenmiştir²².

3. *Hukuki Niteliği*

Sened-i İttifak, dinsel kaynaklı ya da şeriat kurallarına göre hazırlanmış bir belge ya da fetva değildir. Örfi hukuk kurallarına göre hazırlanmış bir kanun ya da adalet fermanı gibi bir belge de değildir. Ona en uygun düşen tanımlama *misak* ya da *sözleşme* olmakla birlikte, bu tanımların tümüyle içi dolu bir şekilde geçerli olduğunu da söylemek zordur. Çünkü; Merkez ve Taşra arasındaki çatışma güçlü olmasına karşın, Sened-i İttifak’ın ortaya çıkışı ayan ve hanedanların zoruyla değil, Merkez’in isteğiyle olmuş, az bir kısım ayan ile hanedanın katılımı ve onayıyla belge oluşturulmuştur (sadece dört imza bu tarafa aittir). Bu gibi sebeplerle, metnin *Magna Carta* ile eş görülmesi doğru değildir²³.

4. *Değerlendirme*

Sened-i İttifak hakkında; onu, devlet idaresinin sınırlanması, üstün hukuk kurallarıyla bağlanması, hukuk devletine doğru gidişin başlangıcı olarak gören görüşler olduğu gibi²⁴, despot derebeylerin, iktidarlarını babadan oğla geçecek şekilde

---

²² Tanör, s. 47-48.

²³ Tanör, s. 54-55. Konuyla ilgili bk. Sina Akşin, “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XVI/27, 1994, s. 115-24.

²⁴ Egemenlik ve Sened-i İttifak ilişkisi için bk. Aybars Pamir, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 53, Sayı 2, 2004, s. 61-82.

garanti altına almalarını sağlayan ve egemenliklerini meşrulaştıran bir belge olarak gören görüşler bulunmaktadır²⁵.

Sened-i İttifak'ın imzalanmasından beş hafta sonra Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüş (7 Ekim 1808/ 15 Kasım 1808), onun ölümünden sonra belge unutulmuş hükümden düşmüş ve sonrasında hiçbir sadrazam bu belgeyi çıkarıp imzalamamıştır²⁶.

C. Dönemin Sonu

Askeri, idari ve ekonomik alanda yapılacak olan reformlar, bozulmuş düzenden faydalanan kesimlerin hoşuna gitmemiş, bu grupların başlıcaları olan Yeniçeri Ocağı, ayan ve voyvodalar, devlet ileri gelenleri ve memurlar reformlara engel olmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Fransa'nın Osmanlı toprağı olan Mısır'a saldırması ve diplomatik ilişkilerin kesilip savaş konumuna geçilmesi de reform sürecini olumsuz etkilemiştir²⁷.

İşte bu gelişmeler sonucu III. Selim yenilikçiliğinin sonu getirilmiş, muhalif cephe Kabakçı Mustafa ayaklanmasını gerçekleştirmiş, III. Selim tahttan indirilmiş yerine IV. Mustafa geçirilmiş (1807), Nizam-ı Cedit kaldırılarak ıslahat yanlıları ya öldürülmüş ya da dağıtılarak ortadan kaldırılmıştır²⁸.

III. II. MAHMUT DÖNEMİ

A. Genel Durum

II. Mahmut'un tahta çıkarılmaması ilk işi Sened-i İttifak'ı onaylamak olmuş, fakat hemen ardından da; Alemdar Mustafa Paşa'yı gözden çıkarmış ve Sened-i İttifak'ı ortadan kaldırmıştır²⁹.

---

²⁵ Tanör, s. 56-58.

²⁶ Tanör, s. 49.

²⁷ Tanör, s. 38; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara: Bilgi Yayınları, 1973, s. 111-12.

²⁸ Tanör, s. 39.

²⁹ Tanör, s. 64.

Bu gelişmelerden sonra II. Mahmut, temel olarak iki cepheden muhalefete karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan ilki; Fransız Devrimi'nin etkisiyle gelişen ulusçuluk akımının etkisiyle, Osmanlı topraklarındaki Türk ve Müslüman olmayan halk üzerinde oluşan ulusal bağımsızlık hareketleridir (özellikle 1804-1817 Sırp ve Yunan ayaklanmaları). İkincisi ise; Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ve Sened-i İttifak'ın ortadan kaldırılması sonucu yeniden başlayan güvensizlik ortamında, derebeyi, ayan ve diğer yerel güçlerin oluşturduğu feodal muhalefettir³⁰.

Bu sebeplerden de anlaşılacağı üzere, II. Mahmut'un reformları, sadece onun kişiliğinden kaynaklanan birer nimet gibi değil, söz konusu tehditleri kontrol altına alma çabası olarak görülmelidir. Dolayısıyla aşağıdan gelen bir baskı söz konusudur³¹.

II. Mahmut reformlarındaki en önemli özellik, bunların, Merkez'i olabildiğince güçlendirmek adına yapılmış olmalarıdır. 1812 Rus Savaşı'nın bitiminin ardından II. Mahmut, ilk iş olarak feodal muhalefete yöneldi. Paşa ve beylerin direnişini kırarak, belli başlı ayanları saf dışı bıraktı ve merkeze bağlı siyasal birliği sağladı. Ayrıca tımar sistemini ve sipahiliği kaldırarak feodal güçlere önemli bir darbe vurmuş oldu. II. Mahmut'un ikinci hedefi özerkleşen askeri idareyi düzene koymaktı. Bu doğrultuda Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırarak (Vaka-i Hayriye, 1826) askeri gücü siyasi güce tabi hale getirdi³².

B. Yenilikler

İki önemli alanda reformları gerçekleştiren II. Mahmut, merkezîyetçilik politikasına devam etti. Yerel yönetimlerin başına merkezi temsilen mülki ve askeri yetkilere sahip idareciler atadı³³.

II. Mahmut yenilikçiliğinin Anayasa Hukuku açısından, üç temel sac ayağı üzerinde durduğunu söyleyebiliriz: Devlet-toplum ilişkisinde devleti, merkezi otorite-

---

³⁰ Tanör, s. 64.

³¹ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 204-205.

³² Tanör, s. 65-66.

³³ Tanör, s. 66.

yerel otorite ilişkisinde merkezi, merkez güçleri (Saray, sadrazam, ordu, ulema...) arasındaki ilişkide de Saray'ı güçlendirme³⁴.

Feodal muhalefetin ve Yeniçeri Ocağının tasfiyesinin ardından üçüncü adım merkezi devlet aygıtı içerisinde yapılacak yeniliklere dairdi. Bu yenilikler iki ana başlıkta görülebilir. Birincisi; sürekli danışma ve karar organlarının kurulmasıdır. Askeri konularda *Dar-ı Şura-yı Askeri*, adli alanda *Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye*³⁵, idari konularda da *Dar-ı Şura-yı Babialı* bunların en önemlileridir. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, adliye örgütünün en yüksek kurumu olup, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Danıştay ve Yargıtay organlarıyla benzer yetkilere sahipti. Kurul, Tanzimat yeniliklerinin gerektireceği nizamnamelerin yanı sıra yasaların hazırlanması aşamasında da görevli olacaktır³⁶.

İkinci yenilik ise; devletin ana organları arasında görev ayrılığının ve kabine usulünün başlamasıdır. Az önce değinilen, biri idari diğeri yargısal nitelikteki iki meclisin kurulması, idari ve yargısal görevlerin birbirinden ayrılması yolunda atılmış bir adımdır³⁷. Bu yeniliklerle birlikte, Padişah'ın egemenlik haklarında değişiklik olmasa da, sadrazam birtakım yetki kayıplarına uğramıştır. Hükümet işlerinin farklı uzman elleriyle görülmeye başlamasıyla birlikte, sadrazam sıfatı başvekil sıfatı ile yer değiştirecek; sadrazam diğer vekillerin (dışişleri, içişleri, ticaret, maliye...) başı konumuna gelecektir. Bu gelişmeler *hükümdara karşı sorumlu bir kabine sisteminin* tohumlarını atacaktır³⁸.

Bu dönemde yönetici tabakanın sosyal kökeni konusunda değişiklik yaşandı. Sadrazamlık makamına ve diğer mevkilere sarayda yetişmiş köle ya da devşirmeler dışında, halk içinden, yabancı dil bilen, özgür kişiler gelmeye başlamıştır³⁹. Yine, İdare-

---

³⁴ Tanör, s. 66.

³⁵ Mahkemelerle ilgili detaylı bilgi için bk. Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004; ayrıca bk., Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

³⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 72.

³⁷ Okandan, s. 60.

³⁸ Kubalı, s. 53.

³⁹ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 289-290.

halk ilişkilerinde de birtakım değişikler yaşandı. 1838 tarihli *Tarik-i İlmıyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu* ile kadıların yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve rüşveti engellemek amaçlanırken; aynı tarihli *Memurine Mahsus Ceza Kanunu* ile memurların işleyebilecekleri suçlar ve bunların cezaları sayılmakta, kanunsuz ceza verilemeyeceği ve keyfi cezaların kaldırıldığı bildirilmektedir⁴⁰. Devlet-toplum ilişkilerinde ayrıca, *mülkiyet hakkı, eşitlik, din ve vicdan özgürlüğü* alanlarında katkılar sağlanmıştır. Tebaalar arasında din ve mezhep farkları nedeniyle ayırım yapılmaması ilkesinin benimsenmesi buna bir örnektir⁴¹.

C. Değerlendirme

II. Mahmut dönemine dair yorumlar; merkezi idareyi güçlendirecek yönde atılan rasyonel adımlar ve despotizm tartışmaları olmak üzere iki ana grupta toplanıyor.

Taşra güçlerinin denetim altına alınarak merkezi birlik ve otoritenin sağlanmasını zorunlu ve yerinde bir uygulama olarak gören görüşler, genel olarak bu dönemi olumlu nitelikte görmektedirler⁴². Yine bir diğer görüşe göre, bu dönemde hukukta batılılaşma veya çağdaşlaşma yönünde atılan adımlar, örneğin; bakanlar kurulunun oluşması, meşveret usulünün kurumsallaşması, idari ve yargısal fonksiyonların birbirinden ayrılmaya başlaması, idari görevlilere dair yetki aşımını önleyecek tedbirlerin alınması gibi gelişmeler kamu hukukunun gelişimi açısından son derece önemlidir⁴³. Yenilikleri siyasal çağdaşlaşma açısından değerlendiren bir görüşe göre ise bu dönem; din ile devlet ve adalet ile şeriat ayrılığının başlangıcını bünyesinde barındırması sebebiyle olumlu niteliktedir⁴⁴.

---

⁴⁰ Okandan, s. 61.

⁴¹ Tanör, s. 69.

⁴² Tanör, s. 70.

⁴³ Okandan, s. 63-64.

⁴⁴ Berkes, s. 128.

Bunlara karşın dönemi; polis devleti anlayışının devamı, despotluk rejimi ya da müstebit idarenin devamı olarak gören görüşler de mevcuttur⁴⁵.

IV. TANZİMAT DÖNEMİ

Mustafa Reşit Paşa'nın bugünkü Gülhane Parkı'nda, Padişah'ın bir *irade-i seniye*'si olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu⁴⁶, nu (GHH) okuması ile birlikte, Osmanlı'da yeni bir dönemin başlangıcına tanık oluyoruz. GHH ile Tanzimat aynı şeyleri ifade etmemekle birlikte; GHH daha çok yönetim prensiplerini ve hakları içeren bir bildirme iken, Tanzimat; idari, mali, diplomatik, siyasi gibi birçok alana yayılmış olan yeni uygulamalar alanıdır⁴⁷. Amaç; eski ile yeniyi yan yana yaşatmak, eskinin iyi yönleriyle alt yapıyı sağlam kılıp, yeninin getirileriyle yüzeyi tazelemek, sağlam bir toplum oluşturmaktır⁴⁸.

A. Genel Durum ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Doğuşu

Amerikan ve Fransız Devrimlerinin ardından Batı dünyasında birinci *Anayasacılık* akımı yaşanmıştı (ABD, Fransa, İsveç, İspanya, Norveç, Hollanda, Yunanistan Anayasaları). Osmanlı'da ise durum daha farklıydı.⁴⁹

II. Mahmut dönemi yeniliklerine rağmen yönetimin ve yönetilenlerin durumunda pek bir iyileşme olmamıştı. Kulluk sistemi devam etmekte, Müslüman olmayanlar olanlarla eşit muamele görmemekte, can güvenliği, mal ve mülk güvenliği sağlanamamakta, askerlik hizmetine almada keyfilik, yönetimde çürümüşlük devam etmekteydi⁵⁰.

---

⁴⁵ Siddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt 1, İstanbul: İ. Akgün Matbaası, 1966, s. 145-149; Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul: İstanbul Fakülteler Matbaası, 1982, s. 38-39.

⁴⁶ GHH metni için bk. Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s.11-13.

⁴⁷ Tanör, s. 75.

⁴⁸ Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı-Batı Diyalogu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 143.

⁴⁹ Tanör, s. 75.

⁵⁰ Tanör, s. 76-77.

GHH işte bu ortamda ve bunlara karşı koymak amacıyla ortaya çıktı. GHH ve Tanzimat gelişmeleri kaynağını II. Mahmut döneminden almaktaydı. Sorunları çözmek için tek çareyi batılılaşmakta gören II. Mahmut'un bu konuda iki yardımcısı-danışmanı vardı: İstanbul'daki İngiliz Elçisi Canning ile Mustafa Reşit. Dar gelirli bir aileden gelmesine ve iyi eğitim görememiş olmasına rağmen kendi kendini geliştiren Mustafa Reşit, devlet memurluğuna girerek, zamanla Paris Ortaelçiliği ve Londra Büyükelçiliği görevlerine kadar yükselmiştir. Bu sayede Batı uygarlığını tanıma fırsatı buldu⁵¹.

O dönemde Osmanlı'nın en çok uğraştığı konu Mısır ve Mehmet Ali Paşa sorunu⁵² ile bunun sonucu olarak Rusya'ya yaslanmanın doğurduğu yeni uluslararası durumdur (özellikle Boğazlar sorunu)⁵³. Fransa'nın Mehmet Ali Paşa'nın tarafında yer alması sebebiyle sorun çözülememiş, Mustafa Reşit de çareyi, İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletleriyle ittifak olmakta aramıştır. Özellikle Londra'daki devlet adamlarıyla sıkı ilişkiler kurulmuş, bu kişiler reform programının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Örneğin; ticarete tekelin (yed-i vahit), vergide iltizamın kaldırılması, karantina usulünün kabulü öğütleri İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston'dan gelmiştir⁵⁴.

Aslında başta İngiltere olmak üzere Avrupa'da yerli sanayileri geliştirmek amacıyla *koruyuculuk (himaye)* sistemi uygulanıyor, *serbest mübadele* tercih edilmiyordu. Ne zaman ki İngiltere dış ekonomik siyasetini yeni pazarlar bulma amacıyla Yakın Doğu'ya yöneltti (özellikle 1815'ten sonra), o zaman Osmanlı topraklarında *serbest mübadele* engellerinin kaldırılmasını talep etti⁵⁵. Çünkü sanayi kapitalizmini tümüyle kurmuş olan bu ülkeler, hem ürünlerini satacak hem de ucuz ham madde sağlayacak yabancı pazarlara ihtiyaç duymaktaydı⁵⁶.

---

⁵¹ Tanör, s. 78.

⁵² Bk. Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu -1700-1922-**, Ayşe Berkay (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 96-105.

⁵³ Ahmet Hamit Ongunsu, "Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış", **Tanzimat**, Cilt 1, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 6.

⁵⁴ Tanör, s. 79.

⁵⁵ Tanör, s. 79.

⁵⁶ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994, s. 332.

Mustafa Reşit 1837’de yurda dönerek Hariciye Vekili oldu. Bu dönemde gerçekleştirdiği ekonomik, siyasi, idari alanlardaki faaliyetleri Tanzimat’ın yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir⁵⁷.

Mısır sorununun içte ve dışta yarattığı sorunların altında ezilen Osmanlı Devleti, başta II. Mahmut ve Mustafa Reşit, çözüm için kendilerini İngiltere’ye muhtaç hissederek, bu devletin ekonomik taleplerini yerine getirdiler ve bunu 16 Ağustos 1838 tarihli Ticaret Anlaşması ile tescil ettiler. Daha sonra pek çok Batı devleti ile yapılan ve Baltalimanı Antlaşmaları olarak anılan antlaşmalara kaynak olan; İngiltere, Fransa ve başka devletlere haklar tanıyan bu Antlaşma ile; kapitülasyonların sürdürülmesi, kayırlan ülke olma, Osmanlı toprağında her türlü alışveriş, alım-satım hakkı, Osmanlı tekel usulünün kaldırılması, yabancıların mal alım-satımı ve taşımalarında *tezkere* istenmemesi, ticaretlerinde *resim* ödememeleri, iç gümrük resimlerinin kaldırılması, dışarıdan her türlü mal getirebilme ve bunları serbestçe satabilme, Boğazlar’dan vergisiz mal geçirebilme hakları tanınmıştır. Bunların sonucu olarak Mehmet Ali Paşa zayıfladı, fakat; asıl darbeyi, ekonomisi yıkıma uğrayarak, yerli endüstrisi bitme noktasına gelerek, dış borçlanması tavan yaparak Osmanlı Devleti aldı. Düyunu Umumiye İdaresi bu ortamın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır⁵⁸.

Siyasi ve İdari alanda da yapılması gereken işler vardı. Öncelikle tebaalar arasında eşitliğin sağlanması gerekiyordu. Osmanlı’da Yönetim ve Halk arasındaki ilişkiler din temeline dayanmaktaydı. Osmanlı ile ekonomik ve diğer ilişkilerini arttırmak isteyen Batı devletleri, ülkedeki bu din ayrımının ve hukuki eşitsizliğin kaldırılıp yerine *tebaa eşitliği* ilkesinin gelmesini istiyorlardı. Zaten, özellikle Mehmet Ali Paşa sorunu sürecinde yaşananlar -Müslüman Mehmet Ali Paşa’nın Halife II. Mahmut’a karşı ayaklanması, II. Mahmut’un olayı çözmek için “*din düşmanı*” olarak görülen Rusya’dan yardım istemesi ve Avrupa devletleri ile ittifak kurması- sebebiyle II. Mahmut bu taleplere gayet sıcak bakmaktaydı⁵⁹. Bu fırsatı 1837’de Dışişleri Vekili

---

⁵⁷ Tanör, s. 80.

⁵⁸ Tanör, s. 80.

⁵⁹ Tanör, s. 81.

olur olmaz değerlendiren Mustafa Reşit, İstanbul'daki elçileri Babîâli'ye çağırarak, II. Mahmut'un pek meşhur şu sözlerinin telaffuzuna vesile olmuştur: “*Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini de havrada fark ederim. Aralarında başka türlü bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir (sağlamdır) ve hepsi hakiki evladımdır.*”⁶⁰

Ancak bunların söz vermek suretiyle bahşedilmesi yeterli görülüyor, tıpkı Batı'da olduğu gibi bir belge ile tasdik ve ilan edilmesi gerekiyordu. Mustafa Reşit Paşa buna Padişah'ı ikna ederek planlara başlamış, hatta yapılacak yeniliklerin adını da Tanzimat-ı Hayriye koymuştu⁶¹.

II. Mahmut'un ölmesiyle birlikte tahta Abdülmecit geçmiş, bir süreliğine Londra'ya elçi olarak giden Mustafa Reşit, yurda tekrar dönerek Hariciye Vekilliği görevini sürdürmeye devam etmiştir. Mustafa Reşit'in; GHH veya Tanzimat-ı Hayriye hazırlığı ile Mısır sorununun çözümü olmak üzere iki öncelikli hedefi vardır⁶².

Hazırlanan GHH 3 Kasım 1839 günü Gülhane'de, elçilerin, devlet ileri gelenlerinin ve halktan oluşan bir kalabalığın önünde Mustafa Reşit Paşa tarafından okunup ilan edilmiştir.

B. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Özellikleri

Biçimsel açıdan, hükümdar tarafından tek taraflı bir işlem, bir İrade-i Seniye olarak ortaya konan GHH, *ferman* niteliğinde bir belgedir⁶³.

1. İçeriği

GHH Padişah'ın ağzından çıkmış şekilde yazılmış olup içeriği özetle şöyledir:

“Yüce devletimizde, kuruluşundan beri Kur'an ve şeriat ilkelerine uyulduğundan saltanat güçlü, halk da mutlu olmuştur. 150 yıldan beri ise

---

⁶⁰ Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954, s. 100.

⁶¹ Tanör, s. 82.

⁶² Tanör, s. 83.

⁶³ Tanör, s. 85.

bunun tersi yapıldığından zayıflık, yoksulluk ve çöküş baş göstermiştir. Oysa şeriat kurallarına uymayan devlet payidar olamaz. Bu anlayışla, daha iyi bir yönetimi sağlayacak kavanin-i cedide (yeni yasalar) konmasını uygun görürüz. Yeni yasalar özellikle can, ırz, namus, şeref ve haysiyetin korunmasını, mal güvenliğini, vergilerin yeniden düzenlenmesini, askerliğin düzene bağlanıp süreyle sınırlandırılmasını amaçlamalıdır. İlk aşamada yapılması gereken işler, açık ve yasal yargılama yapılmadan idam cezası uygulanmasını önleyecek, can, ırz, mal-mülk güvenliği getirecek (müsadere usulünün kaldırılması) değişikliklerin gerçekleştirilmesidir. Bunun dışındaki alanlarda da danışma, tartışma ve oybirliğiyle karar alma yöntemi kurulmalıdır. Amaç bu olunca, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin üye sayısının artırılması, burada özgür tartışma ortamının yaratılması gerekmektedir. Öte yandan, yasalara aykırı davranışlar için yeni bir ceza yasası yapılacak, suçlu görülenler rütbeye ve hatıra ve gönüle bakılmayarak cezalandırılacaklardır.”⁶⁴

Padişah, tebaasına tanınan bu hakların kendisi tarafından güvence altına alındığını ve kendisinin de bunlara karşı gelmeyeceğine dair yemin ettiğini söylemektedir. Ferman'ın sonlarına doğru ise, bu hükümlerin tüm ülke halkı için geçerli olduğunu belirtip, gelişmelerden yabancı elçiliklerin de haberdar edilmesini istemektedir.

Padişah'ın, gelişmelerden yabancı elçiliklerin de haberdar edilmesini istemesi hususu, her ne kadar bu devletler açısından bir bildirimden öteye geçerse de, GHH'ye dair, politik ve diplomatik güvence mesajı niteliği taşıması sebebiyle önemlidir⁶⁵.

GHH metninin başında, o dönemde karşılaşılan sorunlara ve sorunların sebeplerine değinilmiş, metnin varoluş amacı açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, bu bozuklukların sebebi olarak Kur'an ve şeriat yoluna uymama, bu yoldan sapma gösterilse de, çarenin şeriata dayanmayan yeni kanunlar ile bulunacağı bir çelişki olarak görülebilmektedir⁶⁶. Bir görüşe göre bu durum; geleneklere bağlılığı ifade etme ihtiyacı

---

⁶⁴ Tanör, s. 85-86.

⁶⁵ Tanör, s. 86.

⁶⁶ Tanör, s. 86-87.

ile birlikte, ulemayı ve tutucu kesimleri ürkütmeme isteğinin bir sonucu olarak açıklanmaktadır⁶⁷.

Bir diğer görüşe göre ise, Ferman'ın yazarı Mustafa Reşit, halkı devlet içerisinde merkezi bir konuma koyarak, modern bir devletin temel ilkesi olan, halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğu düşüncesini getirmekteydi⁶⁸.

a. Yönetime İlişkin Yenilikler

GHH'de devlet yönetimine ilişkin göze çarpan ana unsur, *yasa üstünlüğü* ya da *yasaya saygı* ilkesinin kabulü ile *iktidarın kendi kendini sınırlaması*'dır. Yasalar, yasa yapıcıları ve uygulayıcıları da bağlayacak, kamusal yaşam yeni yasalarla düzenlenecek ve keyfi işlemlere fırsat verilmeyecektir. Bu yollarla herkes yasa önünde eşit olacak, memurlar yasalara uygun olarak görev yapacak ve uymayanlar da yine yasalarda belirtildiği şekilde cezalandırılacaktır. Ayrıca, keyfi cezalar sona erecek, mahkemelerde duruşmalar açık şekilde gerçekleştirilerek şeffaflık sağlanacak, vergi ile askerlik alanlarında yeni yasalar ile adil düzenlemeler yapılacaktır. Tüm bunlar *yasal yönetim*'e geçişe örnek oluşturur⁶⁹.

Yasal yönetime geçişi sağlayacak olan yasalar, yeni bir düzenleme ile, danışma yöntemi, serbest tartışma, meclislerde karar oluşturma gibi uygulamalarla, *kurullar* tarafından ve *kolektif* yöntemlerle hazırlanacaktır. Padişahın yasa koyucu organ-irade olma hakkı hala sabittir ancak, kararlarında kurullardan ve danışma yöntemlerinden faydalanacaktır. Yasal yönetim ilkesi ilerde hukuk devletine, kurullara danışma ilkesi de yine ilerde, parlamentolu rejime yönelişin temelini oluşturması açısından son derece önemlidir⁷⁰.

GHH önemli bir katkısı da *eşitlik* ilkesinin benimsenmesidir. Metnin açıklanması için çıkarılan ek fermanda, "*Vezirden çobana kadar herkesin eşit olduğu*"

⁶⁷ Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", **Tanzimat**, Cilt I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 48-50.

⁶⁸ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hat-ı Hümayunu", **Belleten**, Cilt XXVIII, Sayı 112, 1964, s. 619.

⁶⁹ Tanör, s. 87-88.

⁷⁰ Tanör, s. 88.

belirtilmiştir. Bu eşitlik, Müslüman ve Müslüman olmayan arasındaki ayrımı da ortadan kaldırarak, yasa önünde her türden din mensubunu eşit saymıştır⁷¹. Bu gelişme, Osmanlı'da geleneksel İslam anlayışından kopuşu ifade etmesi ve teokratik devlet tipinden uzaklaşarak, laik devlete doğru gidişin bir göstergesi olması bakımından dikkate değerdir⁷².

b. Hak ve Özgürlüklere İlişkin Yenilikler

Kişi hak ve özgürlüklerinin eksik de olsa düzenli bir şekilde ilk kez yer aldığı metin GHH'dir. Eksikler; düşünce, basın, dernek, toplanma, çalışma, sözleşme, ticaret ve sanayi özgürlükleri gibi konulardadır. Bunun da başlıca nedeni, o dönemde toplumun maddi ve sosyo-ekonomik yapısının geride kalmışlığıdır⁷³.

Kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, GHH'de tanınan haklar ve dokunulmazlıklar arasında birinci sırada gelir. Kanunsuz suç ve ceza olmayacağı, yargılamadan kimseye ceza verilemeyeceği ilkelerinin kabulü ile bu alanlarda yapılan ihlallerin önünün kesilmesi amaçlanmıştır⁷⁴.

Kişilerin maddi ve ekonomik varlıklarının korunması amacıyla *mal güvenliği* ilkesi kabul edilmiş, *müsadere yasağı* gelmiş, *mülkiyet güvenceleri* tanınmıştır. Ayrıca vergileme alanı da düzenlenerek, harcamaların denetlenmesi, adil ve eşit vergileme gibi ilkeler benimsenmiştir. Askerlik hizmetinin, adalet ve eşitlik ilkeleri gözetilerek düzenlenmesi bir diğer yeniliktir⁷⁵.

2. Hukuki Niteliği

GHH ile iktidar yetkilerinin dışarıdan sınırlanması söz konusu değildir, ama Osmanlı devlet düzeninde ilk kez bir Padişah, kendi iradesiyle yetkilerini ve iktidarını sınırlandırmıştır. Örneğin; kendi başına ceza verme yetkisinden vazgeçerek, cezaların

---

⁷¹ Tanör, s. 88-89.

⁷² Lewis, s. 150.

⁷³ Tanör, s. 89.

⁷⁴ Tanör, s. 89.

⁷⁵ Tanör, s. 90.

yasalara uygun şekilde mahkemeler tarafından verileceğini belirtmiştir. Yine, yasa yapımında kurullarla çalışmayı kabul ederek Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin rolünü pekiştirmiştir⁷⁶.

Padişah tarafından verilen bu güvencelerin tek dayanağı onun ettiği *yemin*'dir. Bu durum temel olarak iki açıdan problemlidir. Birincisi; hukuki bağlayıcılığı neredeyse yoktur ve Padişah istediği zaman sözünden vazgeçebilir. İkinci nokta ise, bu yeminin sadece sözü veren Padişah'ı bağlayıp, ondan sonrası için bir belirsizlik durumu yaratmasıdır. Uygulamada ise bu konuda bir sıkıntı yaşanmamış, Abdülmecit'ten sonra tahta çıkan Abdülaziz, Abdülhamit gibi sultanlar da GHH'ye bağlılıklarını sürdürmüşlerdir⁷⁷.

GHH'nin hukuki niteliğine dair temelde iki karşıt görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre GHH; biçimsel bakımdan bir *ferman* olmakla birlikte, modern anlamda bir anayasa olmasa da anayasal nitelik ve değer taşıyan bir *berat*, bir *Charte Constitutionnelle*'dir⁷⁸.

Karşıt görüşe göre ise; GHH'nin bir *Charte Constitutionnelle* olması mümkün değildir. Çünkü anayasal nitelikteki belgelerde bulunan, bölümler, maddelerden oluşan sistematik tarzda bir biçime sahip olmadığı gibi, öz bakımından da devletin temel teşkilatlanmasını ve devlet-birey ilişkilerini düzenleyen kuralların bulunmaması bakımından eksiktir. Bu haliyle ancak, hukuk düzeninin dayanacağı temel ilkelere işaret eden bir *beyanname*, *reform programı* ya da *temel ilkeler bildirisi* olarak nitelenebilmektedir⁷⁹.

---

⁷⁶ Tanör, s. 91.

⁷⁷ Tanör, s. 91.

⁷⁸ Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", s. 39-44.

⁷⁹ Tanör, s. 92-93.

C. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Değerlendirmesi

GHH, dönemin resmi gazetesi olan Takvim-i Vakayi'de yayımlanmış, taşra yöneticilerine de gönderilerek metnin halka okunup açıklanması istenmiştir⁸⁰.

GHH ve Tanzimat'ın nasıl oluştuğunu değerlendirenler temel olarak üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar; iç etkenlerin etkisinin ağırlıkta olduğunu düşünenler, iç ve dış etkenleri harmanlayarak etkilerini birlikte değerlendirenler ve dış etkenlerin etkisinin ağırlıkta olduğunu düşünenler şeklindedir⁸¹.

Birinci görüşe göre Tanzimat'ın ortaya çıkmasında en büyük etken dış baskılardır. Asıl amaçları ülkeyi yarı-sömürge haline getirmek olan Batılı devletler, bu doğrultuda iç düzeni ve ticaret ortamını oluşturmaya çalışmaktadırlar⁸². O dönemin bir yabancı gözlemcisi olan Engelhardt, notlarında; Tanzimat'ın öncelikle Avrupa'yı tatmin etmek ve susturmak amacıyla hazırlandığı belirtilmiştir⁸³.

İç ve dış etkenleri birlikte ele alan bir görüşe göre; dış etkenler biraz daha baskın olsa da, siyasi birliği sağlayacak ve güçlendirecek yenilikleri yapma ihtiyacı Tanzimat'ın ortaya çıkışında önemli bir etkidir⁸⁴. Yine iç ve dış etkenleri birlikte ele alan, ancak iç sebeplerden yola çıkan bir diğer görüşe göre; GHH ve Tanzimat'ın oluşturulmasında asıl amaç Mısır ve Boğazlar Sorunu'nu çözüme kavuşturmaktır. Böylece devlet eski gücüne kavuşacak ve toparlanacaktır. Fakat, bunun için Batılı devletlerin desteğini almak şart olduğundan, talep edilen birtakım yeniliklerin sağlanması mecburi görünmekteydi⁸⁵.

---

⁸⁰ Tanör, s. 93.

⁸¹ Tanör, s. 84.

⁸² Tanör, s. 84.

⁸³ Ed. Engelhardt, **Tanzimat**, Ayda Düz (çev.), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976, s. 11.

⁸⁴ Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", s. 33.

⁸⁵ Ongunsu, s. 6-7.

Son gruba göre ise; GHH ve Tanzimat'ın ortaya çıkışında dış etkenler ikincil planda kalmış, asıl etkiyi, ülkenin bekası için yenilik yapılması gerektiğini savunan gruplar ile onların başarısı sağlamıştır⁸⁶.

GHH, içeride ve dışarıda farklı çevrelerce farklı tepkilerle karşılanmıştır. İçeride, adalet ve düzene dair vaatleriyle halk tarafından umut ve sevinçle karşılanmış, iltizam ve angaryanın kalkacağını duyan köylüler, toprak sahiplerine, ağalara, vergi aracılara karşı koyarak angaryayı, ek vergi ödemeyi, Hristiyanlar da cizye ödemeyi reddetmişlerdir⁸⁷. Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden olumsuz etkileneceklerini düşünen devlet ricali, taşra yöneticisi, mültezim gibi gruplar GHH ve Tanzimat gelişmelerine karşı muhalif tutum içindeyken, eskiden Ermeniler ve Yahudilerden daha ayrıcalıklı konumda iken yeni tanınan eşitlik sonucunda hak kaybına uğrayacağını düşünen Fener Rum Patrikhanesi de bu yeniliklere karşı tedirgin bir tutum içerisindeydi⁸⁸.

Dışarıdaki tepkilere gelecek olursak; Osmanlı'yı Rusya'ya karşı, onun yayılmasını engelleyecek bir tampon olarak gören ve ülkede ekonomik çıkarları da söz konusu olan İngiltere ve Fransa, o dönemde Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini istedikleri için bu gelişmeleri olumlu karşılamışlardır⁸⁹. GHH'yi, *gerçek bir anayasa, meşrutiyet fermanı*, Tanzimat'ı da *idari ve sosyal bir inkılap, barışçı fakat muazzam bir ihtilal* gibi sözlerle mübalağaya varacak derecede öven Paris basını ve Fransız kamuoyu bu hususta birinci sırada gelmekteydi. Ancak, ne zaman ki bir yıl sonra Fransa Doğu Sorunu (Şark Meselesi)'nda saf dışı bırakıldı ve Mehmet Ali Paşa güçsüz duruma düştü; Fransız kamuoyunun GHH ve Tanzimat'a dair fikirleri "*Tanzimat'ın dış baskısından doğan bir önlem ve özellikle İngiliz politikasının bir eseri olduğu*" şeklinde bir değişiklik gösterdi⁹⁰.

---

⁸⁶ Tanör, s. 85.

⁸⁷ Tanör, s. 93-94.

⁸⁸ Karal, Osmanlı Tarihi, C. V, s. 185-187.

⁸⁹ Karal, Osmanlı Tarihi, C. V, s. 190.

⁹⁰ Sabri Esat Siyavuşgil, "Tanzimat'ın Fransız Efkarı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler", **Tanzimat**, Cilt I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 747-756.

Rusya ve Avusturya gibi liberal fikirlerden uzak ve çokuluslu devletlerin tepkileri ise, liberalizm etkisinden ve Osmanlı'nın güçlenmesinden çekindikleri için olumsuz oldu. Rusya yeniliklere karşı olmasına rağmen, onları Osmanlı'nın iç işlerine karışma ve ona karşı kullanma yolunu seçti. Avusturya ise Osmanlı'ya, *dini kanunlara saygı esası*'nı koruma, Avrupa kurum ve modellerini ithal etmekten kaçınma tavsiyelerinde bulunarak yeniliklere açıkça karşı çıkmıştır⁹¹.

D. Islahat Fermanı

1839 GHH ile tanınan hakları yetersiz, verilen sözleri de tutulmamış sayan Batı devletleri, 1856 Paris konferansı öncesi, Rusya'ya karşı Osmanlı'ya destek olmanın ve Osmanlı'yı Avrupa'ya kabul etmenin şartı olarak yeni birtakım taleplerde bulunmuşlardır. Bu taleplerin merkezinde Hristiyan azınlıklara tanınacak haklar yer almaktaydı. Böylece, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçiler ile Ali Paşa arasında gerçekleşen görüşmeler sonucu Islahat Fermanı⁹²'nin içeriğine karar verildi. Durumdan da anlaşılacağı üzere, Islahat Fermanı'nın bir dış baskı ürünü olduğunu söylemek doğaldır⁹³.

Ferman'ın asıl amacı Müslümanlarla gayrimüslimler arasında tamamıyla *eşitliği* sağlamaktı. Islahat Fermanı ile artık gayrimüslimler de, devlet memuru olabilme, eyalet meclislerine girebilme ve Meclis-i Vala'da temsil edilebilme gibi haklara sahip oldular. Zaten bir dış baskı ürünü olan Ferman ile, Batılı devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı'ya müdahaleleri artmış, 1839 GHH ile Türk-Müslüman halkta gerçekleşmeyen siyasal sıçrama, 1856 Islahat Fermanı ile özellikle Hristiyan halkta bir sıçramaya yaratmış ve Ferman onlara, bağımsızlığa doğru giden yolda önemli bir dayanak oluşturmuştur⁹⁴.

---

⁹¹ Tanör, s. 95.

⁹² Islahat Fermanı metni için bk. Kili ve Gözübüyük, s. 14-18. Ayrıca bk. Musa Gümüş, "Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", **BİLİG**, Sayı 47 (Güz 2008), s. 215-240.

⁹³ Tanör, s. 95-96.

⁹⁴ Tanör, s. 96-97.

Tüm bunlara rağmen, Islahat Fermanı'nın, eğitim, bilim, sermaye gibi alanlarda Batı'nın örnek alınarak ortaya çıkmasını sağladığı gelişmeler dikkate değerdir (1859 tarihli Mekteb-i Mülkiye'nin kuruluşu buna örnektir)⁹⁵.

E. Adalet Fermanı

Hersek isyanlarının gerçekleştiği sırada, Osmanlı devlet adamları, Berlin'de Bismark, Kont Andraşi (Andrassy) ve Prens Gorçakof arasında görüşmeler olduğunu ve Kont Andraşi'nin Hersek ile ilgili olarak Babıali'den ayrıcalıklar talep etme yolunda bir tasarı hazırlamakla görevlendirildiğini öğrenmişlerdir. Bunun üzerine Babıali, İngiltere'nin de bu yönde tavsiyesi sonucu, yeni bir ıslahat programı hazırlayarak Rusya, Almanya ve Avusturya'nın müdahalesini önlemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Mahmut Nedim Paşa, Hristiyanlara yeni hak ve ayrıcalıklar tanıyan *Adalet Fermanı*⁹⁶ isimli bir belge hazırlamıştır. 1875 tarihli bu fermanla; GHH ve Islahat Fermanı'nda tanınmış haklar sağlamlaştırılırken, iltizam usulünün düzeltilmesi, Hristiyanların ödediği askerlik bedelinin düşürüleceği, mahkemelerin yeniden düzenleneceği, halkın, görevini kötüye kullanan memurları şikayet hakkına sahip olabileceği, mezhep ayrıcalıklarına uyulacağı, toprak alımında Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında fark olmayacağı gibi haklar ve yenilikler belirtilmiştir⁹⁷.

Adalet Fermanı'nın da tıpkı Islahat Fermanı gibi bir dış baskı ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu fermanla, Rus nüfuzu hakimdir⁹⁸.

F. Yenilikler

1. Yönetim Sistemine İlişkin Yenilikler

Tanzimat döneminde yönetim ilke ve usulleri bakımından başlıca üç konuda yenilikler sağlanmıştır: Karar alma süreçlerinde *kurum ve kurulların* ortaya çıkması,

---

⁹⁵ Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1-4, 1957, s. 17.

⁹⁶ Fermanı Adalet metni için bk. Kili ve Gözübüyük, s. 21-25.

⁹⁷ Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII, s. 80.

⁹⁸ Karal, age., s. 80.

yeni düzenin oluşturulmasında başvurulan *kanunlaştırma* yöntemi ve din-devlet ilişkilerindeki değişimler veya *laikleşme*⁹⁹.

a. Meclisler

Tanzimat'ın en önemli kazanımlarından biri karar alma ve yönetim usullerinde *kurulları* devreye sokmasıdır. Adliye, askerlik, içişleri, eğitim, sağlık vb. gibi devletin merkezi örgütlenmesinde kurullar oluşturulmuştur. *Meclis* adını taşıyan bu kurullar gerçek anlamda birer meclis yani seçilmiş kurullar değil, birer uzmanlık komisyonu idiler. Bunlardan özellikle; kökü II. Mahmut'a dayanan *Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye*, sonradan bu meclisin görevini üstlenecek olan *Şura-yı Devlet*¹⁰⁰ ve *Meclis-i Vükela* önemlidir. Ayrıca yerel yönetimlerde de meclisler önemli birer unsur haline gelmişlerdir¹⁰¹.

b. Kanunlaştırma Hareketi

Yönetim ilke ve usulleri açısından bu dönemde yaşanan bir diğer önemli yenilik *kanunlaştırma* hareketidir. Her ne kadar önceden de şer-i kurullar dışında kanunlar koyulmuşsa da (Fatih Kanunnameleri gibi) böyle modern anlamda bir kanunlaştırma çalışması ilktir. Tanzimat döneminin başından itibaren göze çarpan bir kanun vurgusu hatta yüceltmesi vardır. Kanunlarla birlikte *hukuki meşruluk* ve *kanunilik* kavramları da ortaya çıkmıştır. Bunların tümü; yeni ekonomik ilişkileri düzenlemek, düzensizlikten ve güvensizlikten yılmış olan halkı yatıştırıp, tekrar kazanabilmek, merkezi devlet organlarını etkili kullanabilmek ve Batı devletlerinin müdahalelerini önleyebilmek için gereklidi¹⁰². Sonuç itibariyle, Tanzimat döneminde pek çok kanun çıkarılmıştır¹⁰³.

---

⁹⁹ Tanör, s. 97.

¹⁰⁰ Orijinal yazımı Şûrâ-yı Devlet (bk. Devellioğlu, s. 1200.) olmakla birlikte, çalışmada günümüz harfleri ile yazımına yer verilecektir.

¹⁰¹ Tanör, s. 97-98.

¹⁰² Tanör, s. 98.

¹⁰³ Tanör, s. 98-99; Toprak hukuku alanında *Arazi Kanunnamesi (1858)*, ceza ve ceza usul hukuku alanında *Ceza Kanunnamesi(1840)*, *Kanun-i Cedid (1851)*, *Ceza Kanunname-i Hümayunu (1855)*, *Usul-i Muhakemat-ı Ceza'ıye Kanunu (1880)*, kara ve deniz ticareti hukuku alanında *Ticaret Kanunnamesi (1850)* ve *Zeyl'i(1860)*, usul hukuku alanında *Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi (1862)*, *Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu (1881)* ve medeni hukuk alanında *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye (1868-1876)* bunların en göze çarpanlarındandır.

c. Laiklik Yönünde Gelişmeler

Tanzimat döneminde devletin teokratik niteliğinde pek bir değişiklikten söz edilemez, özellikle Müslümanlar için bu nitelik devam etmektedir. Klasik dönemki Osmanlı'da şeyhülislam, ulemanın sembolik bir lideridir, fetva makamıdır. III. Selim, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde ise şeyhülislamın statüsünde değişiklikler yaşanır. Klasik dönemde merkezi devlet örgütlenmesinde yer almayan şeyhülislam, bu dönemlerde Meclis-i Meşveret ve Heyet-i Vükela¹⁰⁴ (HV) üyesi yapılarak merkezi örgütlenme içerisine alınmıştır. Ayrıca İslam hukuk ve şer'îye mahkemeleri yeniden düzenlenmiş ve bunlar şeyhülislamın yetkisine verilmiştir¹⁰⁵. Yine Tanzimat döneminde, günlük yaşantıdaki din etkisinin devlet tarafından desteklendiği görülür. Ulemanın, özrü bulunmadığı halde camiye gitmeyenlerin hapisle cezalandırılmaları hususundaki uyarılarının, reformların uygulayıcısı olması amacıyla kurulan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye tarafından kabul edilmesi bu konuda ilginç bir örnektir¹⁰⁶.

Bunlara karşın, Tanzimat döneminde, devletin teokrasiden uzaklaştığını gösteren bazı gelişmeler de olmuştur. Örneğin; Müslüman olmayanların hak ve özgürlüklerinin ve yasa önünde eşitliklerinin sağlanması yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bir diğer örnek, hükümdarların, egemenlik yetkilerini teokrasiye dayandırma geleneklerinin yumuşamaya başlamasıdır. II. Mahmut daha önce de değinildiği gibi bütün tebaaları bir saydığını ifade etmiş, Abdülmecit her ne kadar egemenliğini teokrasiye dayandırsa da GHH ve Islahat Fermanı gibi fermanları yürürlüğe koyarak bir nevi bu yetkisini sınırlama yoluna gitmiş, Abdülaziz ise hiç bunlara değinmeden, *şeriat* sözcüğü yerine *kavanini mevzua, ibad* (kullar) sözcüğü yerine *tebaa* (uyruklar) sözcüğünü tercih etmiştir. Hatta Abdülaziz 1868'de Şura-yı Devlet açılış konuşmasında daha da ileri giderek: "*Teşkilat-ı Cedide, kuvvei icraiye'nin kuvvei adliye, diniye ve teşriiyeden tefriki esasına müsteniddir. (Yeni örgütlenme biçimi, yürütme gücünün adliye, diniye ve*

¹⁰⁴ Orijinal yazımı Hey'et-i Vükela (bk. Devellioğlu, s. 429.) olmakla birlikte, çalışmada günümüz harfleri ile yazımına yer verilecektir.

¹⁰⁵ Tanör, s. 99.

¹⁰⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 275.

yasama güçlerinden ayrılığı temeline dayanır.)” diyerek, kuvvetler ayrılığı ile din-devlet ayrılığı yolunda işaretler vermiştir¹⁰⁷.

Şeyhülislamlık makamına dair bir takım değişikliklere yukarıda değinmiştik. Madalyonun diğer yüzüne bakıldığında ise; şeyhülislamın, HV üyesi olmakla birlikte bağımsız şekilde fetva verme yetkisinin elinden alındığını, kendisinin devlet denetimi altına girdiğini ve Bakanlar Kurulu’nun gerekli görmesi ve talep etmesi üzerine onay veren bir makam konumuna geldiğini görüyoruz¹⁰⁸.

Kanunlaştırma hareketlerinin niteliğinden de, devletin teokratik ilkelerden uzaklaştığını görebiliyoruz. Yabancı kaynaklı ve yerel ama din ötesi hukuk kurallarının benimsenmesi, örneğin; şeriatta yeri olmayan tüzel kişilerin ve faizin tanınması buna bir örnektir. Ayrıca yeni yasaların herhangi bir ayırım gözetmeksizin herkese uygulanacak olması, bir hukuk birliğine gidildiğini gösterir¹⁰⁹.

Merkez ve taşra *meclislerinde* din ayrımı gözetilmeden tüm tebaalardan kişilerin yer alabilmesi, gayrimüslimleri dışlayan geleneksel yapıdan kopuşu gösterir. Bu uygulama ile de, İslami meşveret usulü terk edilmiş oluyordu¹¹⁰.

Tanzimat döneminin ürünleri olan bu uygulamalar ile, teokratik devlet anlayışının ve yapısının zedelendiğini söylemek mümkündür.

2. Merkez Yönetimine İlişkin Yenilikler

Merkezi devlet örgütlenmesi açısından Tanzimat’ın en büyük katkısı *meclisler*’in kurulması olmuştur. Bu meclisler arasından da en göze çarpanı *Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye*¹¹¹’dir. 1837’de II. Mahmut tarafından kurulan meclisin;

---

¹⁰⁷ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt IV, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1972, s. 227; Tanör, s. 100.

¹⁰⁸ Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII, s. 137-139.

¹⁰⁹ Tanör, s. 101-02.

¹¹⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 132.

¹¹¹ Orijinal yazımı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye (bk. Devellioğlu, s. 710.) olmakla birlikte, çalışmada günümüz harfleri ile yazımına yer verilecektir.

yönetim işlerinde danışmanlık yapma ve karar alma, memurları yargılama, devlet/kişî uyuşmazlıklarını çözme gibi danişsal, yönetsel ve yargısal görevleri vardır. Ayrıca meclis, yasa oluşturulmasında da söz sahibi olarak, yasa hazırlama çalışmalarında parlamento usullerini uygulamış, Tanzimat programının gerçekleşmesi görevini üstlenmiş, böylece *Tanzimat Meclisi* niteliği kazanmıştır¹¹².

Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye, 1853'te *Meclis-i Ali-i Tanzimat*¹¹³ ve *Meclis-i Ahkam-ı Adliye* olarak ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilki; yasa ve tüzükleri hazırlamak, idari önlemleri görüşmek, hükümete görüş vermek, nazırların ilk yargılamalarını yapmak, 1856 Islahat Fermanı'nın gerektirdiği düzenlemeleri gerçekleştirmekle görevlendirilirken, ikincisi; adliye, idari yargı ve temyiz mahkemesi görevlerini üstlenmiştir. Bu iki kurul 1861'de *Meclis-i Ahkam-ı Adliye* adı altında birleşmiş, 1868'de ise bu meclisin yerini *Divan-ı Ahkam-ı Adliye* ve *Şura-yı Devlet* adlı iki yeni kurul almıştır¹¹⁴.

Divan-ı Ahkam-ı Adliye, adliye mahkemelerinin en yükseği (Yargıtay benzeri) olarak oluşturulmuş, idare hukukundan ayrılarak idareden bağımsızlaşmıştır. 1870'te bu kurul Adliye Nezareti'ne dönüştürülecektir¹¹⁵.

Şura-yı Devlet ise; yasa ve tüzük tasarıları hazırlamak, mülki konularda kararlar almak, mülki ve adli makamlar arasındaki uyuşmazlıklarda yetkili mercii göstermek, Padişah ve devlet makamlarından gelen istek üzerine görüş vermek, memurları yargılamak, devlet/kişî uyuşmazlıklarını çözmek (1870) ve bütçeyi denetlemek gibi görev ve yetkilere sahiptir. Kurulun başkan ve üyeleri Padişah tarafından atanıyordu. 1869'da açılan Şura-yı Devlet'te 41 üyeden 28'i Müslüman, diğerleri, 4'ü Rum, 1'i Bulgar ve 8'i çeşitli Ermeni cemaatlerinden olmak üzere farklı din ve mezheplerdendi. Şura, seçilmiş üyelere oluşan *Vilayet Meclis-i Umumileri*'yle de işbirliği halinde

---

¹¹² Tanör, s. 103.

¹¹³ Orijinal yazımı Meclis-i Âlî-i Tanzîmât (bk. Devellioğlu, s. 710.) olmakla birlikte, çalışmada günümüz harfleri ile yazımına yer verilecektir.

¹¹⁴ Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981, s. 323.

¹¹⁵ Üçok ve Mumcu, s. 323.

çalıyor, bu meclislerin her sene talep edecekleri yeniliklerle alakalı ortaklaşa görüşmek ve fikir alışverişinde bulunmak amacıyla meclislerin her birinden 3-4 temsilci başkente geliyordu¹¹⁶.

Eksikleri olsa da Tanzimat meclisleri (özellikle Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Şurayı Devlet), vilayet meclislerinden gelen üyelerin katılımları ve yasa yapımı sürecinde oynadıkları rollerle, meclisli ve anayasalı bir rejimin ilk denemelerini sağladılar. Bu meclisler ve yerel meclislerin edindikleri siyasal tecrübeler, ileride I. Meşrutiyet döneminde kurulacak parlamentoda taşra mebuslarının sergiledikleri parlamenter kültür ve olgunluğa temel oluşturacaktır¹¹⁷.

Eski Divan-ı Hümayun'un yerini alan heyet olan *Meclis-i Vükela* (daha sonraki adıyla HV) bugünün deyimiyle Bakanlar Kurulu'dur. Ancak, burada modern anlamda bir *kabine*'den bahsetmek söz konusu değildir¹¹⁸.

Tanzimat döneminde tanık olduğumuz *kurullar eliyle karar alma* uygulaması, özel ve birbirinden ayrı görev alanları bulunan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ve sonrasında bünyesinde oluşmuş kurullar ile Meclis-i Vükela gibi heyetler vasıtasıyla merkezi devlet otoritesini yumuşatmıştır¹¹⁹.

Merkezi devlet otoritesinin yumuşamasında etkili olan bir diğer faktör, iç ve dış kamuoyunun ülke siyasi hayatına olan etkisidir. İç kamuoyunda, kahvehane, tekke, tarikat gibi kamuoyu odaklarına eklenen *basın*¹²⁰ unsuru, bu konuda önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Dış kamuoyu açısından ise, Tanzimat döneminde, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batı devletlerin etkisi iyice artmış, bunlar ülkenin içişlerine de karışır duruma gelmişlerdir. Bu dönemde, Doğu Sorunu'nu (Şark Meselesi), Mehmet Ali Paşa sorununu savuşturabilmek ve ekonomik olarak da Batı'nın desteğini

---

¹¹⁶ Tanör, s. 104-05.

¹¹⁷ Tanör, s. 105.

¹¹⁸ Tanör, s. 105.

¹¹⁹ Tanör, s. 107.

¹²⁰ Detaylı bilgi için bk. Basın Bölümü, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (67-125), C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

görebilmek amacıyla bu devletlere bir takım ödünler verilmiştir¹²¹. Özellikle Islahat Fermanı'nın ve buna atıf yapan Paris Antlaşması'nın hükümlerine dayanarak, Hristiyan tebaanın haklarını koruma gerekçesiyle İngiltere, Fransa ve Rusya devamlı ülkenin içişlerine karışmış, durum, dışarıdan yasa teklifleri sunacak, sadrazam ve nazırların azli ve seçimlerinde başrolü oynayacak kadar ileri boyuta gelmiştir¹²². Maalesef daha iyiye doğru umutlarla çıkılan bu yolda Osmanlı, ekonomik ve siyasal yönden bağımlı bir devlet, reformların birer dış baskı ürünü oldukları görüşüne şiddetle karşı çıkanlara göre bile bir çeşit sömürge devleti haline gelmiştir¹²³.

3. Taşra Yönetimine İlişkin Yenilikler

Taşra yönetimine dair Tanzimat döneminin asıl hedefi *merkezileştirmeyi* sağlamaktır. Bu doğrultuda, eskiden taşra yönetiminde idari ve askeri otoriteyle vergi toplama yetkisini de elinde tutarak tek söz sahibi olan paşaların yerine; valiler ve idari otorite, ulema ve adli otorite, muhasıllar-defterdarlar ve mali otorite olmak üzere üç ayrı otorite konu¹²⁴.

Bu dönemde taşra yönetimine dair gerçekleştirilen en önemli yeniliklerden birisi (belki de en önemlisi) şüphesiz, sancak merkezleri ile kazalarda kurulan ve üyeleri din-mezhep ayrımı gözetilmeden seçilen meclislerin oluşturulmasıdır. Çoğunlukla büyük toprak sahipleri ile taşra zenginlerinin egemenliğinde olsalar bile bu yerel meclisler, parlamenter kültürün temellerini oluşturmaları bakımından son derece önemlidir¹²⁵.

Taşra yönetiminde gerçekleşen bir diğer önemli gelişme nahiye müdür ve muavinlerinin seçimle göreve gelmelerine dair 1876'da yapılan yeniliktir. Seçimlerin, nüfus çoğunluklarının dini aidiyetleri dikkate alınarak, buna uygun şekilde demokratik olarak yapılması ayrıca önemli bir husustur¹²⁶.

---

¹²¹ Ongunsu, s. 9.

¹²² Karal, Osmanlı Tarihi, C. VI, s. 20-22.

¹²³ Tanör, s. 108.

¹²⁴ Tanör, s. 108-09.

¹²⁵ Tanör, s. 109.

¹²⁶ Tanör, s. 109.

4. Yöneten/Yönetilen İlişkilerine Dair Yenilikler

GHH ve diğer fermanlar ile iyi ve adil yönetim, kişi güvenliği ve dokunulmazlığı, kişisel özgürlük ve eşitlik gibi konularda düzeltmeler yapılacağı sözleri verilmiş, bunların neticesinde Tanzimat döneminde bu alanlarda bir takım iyileşmeler görülmüştür¹²⁷.

Bunların başında *ceza adaleti* konusu gelmektedir. Gelişmeler öncesi Osmanlı ceza yargılamasında duruşmalar kapalı yapılmakta, savunma alınmamakta ve cezalar insanlık dışı nitelikler taşımaktaydı. 1839'dan sonraki reformlarla cezalarda ve yargılamada keyfiliğin son bulması amacıyla önemli adımlar atıldı. 1840 Ceza Kanunnamesi ve değişiklikleriyle, sadrazam ve valilerin takdirinde olan ve keyfi cezalara dayanan sistem son bularak, yargılamada yasallık, açıklık, tüm tebaalar arasında eşitlik ve hakimlerin tarafsızlığı ilkelerine dayanan bir sisteme yönelindi. Padişahın, örfi yetkisine dayanarak verdiği ölüm cezaları kaldırıldı¹²⁸.

1846'da köle pazarı kapatılarak başkentte insan ticaretine son verildi ve 1857'de çıkarılan bir fermanla *kölelik* yasaklandı. Abdülaziz tahta çıktığı zaman, harem kurmayacağını duyurdu¹²⁹.

Askerlik hizmetine ilişkin, 1843'ten itibaren kura ve süreyle sınırlama esasları benimsendi. Hristiyanların da askere alınmaları kabul edildi fakat bu karar uygulanmadı¹³⁰.

Din ve vicdan özgürlükleri alanında özellikle Hristiyan tebaa açısından düzeltmeler yapıldı. Vergi alımında eşitlik ilkesine ters düşen cizye vergisi 1856'da

---

¹²⁷ Tanör, s. 109-110.

¹²⁸ Tanör, s. 110.

¹²⁹ Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII, s. 3.

¹³⁰ Tanör, s. 111.

askerlik bedeline dönüştürüldü¹³¹. Müslüman olmayanların da kamu hizmetine alınması kabul edilerek bu alanda da eşitlik sağlandı¹³².

Mali alanda da; iltizam usulünün kaldırılması, vergi alma işlerinde vali ve ayanın rolünün son bulmasıyla suiistimallerin azalması, vergilemede servet esasının ve nispiliğin temel alınması gibi gelişmelerle halk yararına yenilikler sağlandı¹³³. Köylü nüfus açısından da murabahanın (aşırı faizcilik) yasaklanması, angarya ve servajın (toprak köleliği) kaldırılması olumlu gelişmelerdir¹³⁴.

Ancak yenilikler köklü ve devamlı olamamış, dışa açılma, yerli sanayinin çöküşü, borçlanma gibi sebeplerle halk zor durumlara düşmüştür. Yerli veya Batı kökenli Hristiyanlar arasından yükselen ve yabancı sermayeye aracılık eden *yeni bir sınıf* (Levantenler, tatlı su Frenkleri) ülke ekonomisinin baş merkezlerinin yönetimini ele geçirmeye başlamış, taşrada da eski paşa ve ayanların yerini alan eşraf ve toprak sahipleri siyasal gücü ele geçirmiştir¹³⁵.

G. Dönemin Sonu

Tanzimat'la gelen yenilikler köylü kesimleri sevindirmiş, toprak sahipleri ise Müslüman ya da Hristiyan fark etmeksizin bu durumdan rahatsızlık duymuşlardır. İltizamın kaldırılması sonucu önemli bir gelir kaynaklarını kaybeden mültezim, voyvoda, sarraf gibi kesimler de, tıpkı zenginliklerini bu yollarla elde etmiş ayan ve ağalar gibi yeni durumdan dolayı rahatsız olmuşlardır¹³⁶.

GHH ile gelen yeniliklerin Rumeli'de doğurduğu kaynaşma ulusal-siyasal bir ayaklamaya dönüşmüş ve çabucak Batı devletlerinin ilgisini çekmiştir. Anadolu'da ise,

---

¹³¹ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Bellekten**, Cilt 28, Sayı 112 (Ekim 1964), s. 629-632.

¹³² Tanör, s. 111.

¹³³ Tanör, s. 112.

¹³⁴ İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", s. 627-632.

¹³⁵ Tanör, s. 113.

¹³⁶ Tanör, s. 113.

eskilerinin yerine gelen eşraf ve toprak ağaları geleneksel yapıyı sürdürerek, ayaklanma niteliğinde bile olmayan siyasal bir uyanışı engellemişlerdir¹³⁷.

Tanzimatçılar, kendilerinden daha sonra oluşacak olan Jön Türk hareketinin mensupları gibi siyasal bir cemiyete ya da silahlı bir güce sahip değillerdi. Belli başlı bazı büyük isimlerin önderliğinde süren Tanzimat hareketi (Mustafa Reşit Paşa, onun yetiştirdiği Ali ve Fuat Paşalar gibi), bu isimlerin art arda hayatlarını kaybetmeleri sonucu soluk kaybetmiştir¹³⁸.

Taşra meclisleri de, yerel feodal güçlerin ve taşradaki egemen sınıfların eline geçmesi nedeniyle gelenekçilikten ve tutuculuktan kopamayacak, kendisinden bekleneni veremeyecekti¹³⁹.

Tanzimat yenilikleri sürecinde karşılaşılan zorlukların sebebini, o dönemki Osmanlı İmparatorluğu'nun genel bir takım özelliklerinde aramak da doğru olacaktır. Öncelikle, ümmet ideolojisine dayalı teokratik bir devlette Fransız Devrimi'nden esinlenen ilkeler hayata geçirilmeye çalışılıyordu. İkinci olarak, ülke bir imparatorluktu, yani çokuluslu bir yapıya sahipti. Her millete haklar tanıyarak ve onları eşit kılmaya çalışarak tek bir Osmanlı milletinin varlığı hayal ediliyordu. Fakat devir, burjuva demokratik devrimlerinin gerçekleştiği, milliyetçilik-ulusçuluk fikir ve hareketlerinin yükseldiği bir devirdi. Bunlara, ülke toprakları üzerinde farklı emelleri olan yabancı devletler de eklenince, Tanzimat'ın birleştirici, bütünleştirici bir etki yapması zorlaşıyordu¹⁴⁰.

Tanzimat döneminin son buluşu olarak, bu hareketin son temsilcisi olan Ali Paşa'nın 1871'de vefat edişini, yerine sadrazam olarak liberal Batı yanlısı değil,

---

¹³⁷ Tanör, s. 114.

¹³⁸ Tayyib Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", **Belleten**, Cilt 31, Sayı 121 (Ocak 1967), s. 100.

¹³⁹ Tanör, s. 115.

¹⁴⁰ Tanör, s. 115-16.

otokratik Rusya yanlısı Mahmut Nedim Paşa'nın getirilişini ve Abdülaziz'in, şahsi iktidarını ön plana çıkaran eski düzene dönüşünü görmek mümkündür¹⁴¹.

H. Değerlendirme

Tanzimat dönemine dair yorumları vurguladıkları noktalar bakımından; hukuk, siyasal yaşam ve sosyo-ekonomik yapıdaki değişimlere dair olmak üzere üç öbekte toplamak mümkündür¹⁴².

Tanzimat'ı *hukuk* yönünden değerlendiren görüşlere göre; bu dönem ve GHH, yenilikçilik açısından biçimsel, yüzeysel, yeninin yanında eskiyi de yaşattığı için *ikici*, zaten bozuk olan hukuk birliğini iyice parçalayıcı, Batı'ya ödün veren ve ondan medet uman karakterdedir. Ayrıca, devletin siyasal yapısında, sisteminde ve rejiminde köklü bir değişiklik sağlayamamış, sağlamayı söz verdiği yenilikler bakımından da güvencesiz, yaptırımsız ve her an geri alınabilir nitelikte kalmıştır. Yabancı müdahalelerine, ekonomik bağımlılığa ve gerilemeye de neden olduğu için oldukça zararlı neticeler doğurmuştur¹⁴³.

Bu eleştirilere karşın; keyfiliğe karşı yasallık ilkesini, hukuk devleti anlayışını, dinsellikten uzaklaşarak laikliğe yönelmeyi, meclis tipi kurulların oluşumunu, idari modernleşmeyi takdir eden olumlu görüşler de mevcuttur. Bu katkılar; hukuk devleti, meşrutiyet, demokratikleşme ve laikleşme, çağdaşlaşma ve Batılılaşma, keyfi ve müstebit bir rejimden ve mutlakiyetten uzaklaşma ve ilerinin milli egemenlik rejimine ya da uygarlığa doğru ilerleme gibi genel ilkeler düzeyinde olumlu adımlar olarak değerlendirilmiştir¹⁴⁴. Bir görüşe göre de, hiçbir toplum ve devlet, tarihinden birdenbire kopamayacağı için Tanzimat döneminde görülen ikicilik doğaldır¹⁴⁵.

---

¹⁴¹ Tanör, s. 116.

¹⁴² Tanör, s. 117.

¹⁴³ Tanör, s. 117.

¹⁴⁴ Tanör, s. 117-18.

¹⁴⁵ Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, Princeton (ABD): Princeton University Press, 1963, s. 37-42.

Tanzimat dönemini *siyasal* açıdan ele alan görüşlere göre; egemenlik ilişkilerindeki meşruluk tanımları değişmeye, yöneten/yönetilen ilişkileri artık dinsel ve geleneksel olmayan yazılı kurallar aracılığıyla düzenlenmeye başlamıştır. Bu değişimin özünde temsil ilişkisinin (yerel meclisler ile) doğuşu yer almaktadır. Bu gelişmeler *birey*'in siyasal ve sosyal bir aktör olarak ortaya çıkışına da işaret etmektedir¹⁴⁶.

Tanzimat olayına *sosyo-ekonomik* cepheden bakan görüşlere göre ise; bu dönemin ürünleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürgeleşmesi sürecinin üstyapıdaki (hukuk, siyaset, ideoloji gibi) bir yansımasıdır. Onlara göre Tanzimat dönemi ve bu dönemdeki yenilikler sadece dıştan dayatılmış hareketler değil, ayrıca açık pazar koşullarında Batı kapitalizminin çıkarlarına hizmet eden ve ülkeyi yarı sömürgeleşmeye götüren adımlardır. Bunların sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu, dağılma ve Batı kapitalizminin denetimi altına girme yoluna girmiştir¹⁴⁷.

Özetlemek gerekirse Tanzimat olayı, ne tümüyle olumlu ne de tümüyle olumsuz sayılabilecek bir olaydır. Tanzimat Fermanı ile hukuk devletine doğru yöneliş başlamış, Ferman, kendisinden sonra meydana gelecek birçok gelişmenin öncüsü olmuştur¹⁴⁸. Diğer taraftan GHH ve Tanzimat dönemi; hukuki ve siyasal açıdan bir takım iyileştirmeler sağlamış olmakla birlikte, sosyal ve ekonomik açıdan gerçekten yarı sömürgeleşmeyi ifade eder. Onu tüm iyi ve kötü noktalarıyla görüp değerlendirmek de bizlerin görevidir.

---

¹⁴⁶ Tanör, s. 119.

¹⁴⁷ Tanör, s. 119-20.

¹⁴⁸ İhsan Güneş, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa, Parlamento ve Demokrasi Anlayışı", **GEFAD**, Cilt 29, Özel Sayı II (Temmuz 2009), s. 900.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ MEŞRUTİYET'İN DOĞUŞU VE ANAYASA'NIN İLANI

Tıpkı Tanzimat'ın temellerinin III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde atılmış olması gibi, I. Meşrutiyet'in temelleri de Tanzimat döneminde atılmıştı. “*Meşrutiyetçi akım Tanzimat'ın ekonomik ve sosyal başarısızlıklarına, sonu alınamayan iç karışıklık ve dış müdahalelere ve 1871'den sonra iyice koyulaşan baskıcı rejimine karşı yeni bir aranın ifadesidir*”¹⁴⁹.

I. GENEL DURUM

Tanzimat döneminde Osmanlı devletinin aksayan yönlerinin iyileştirilmesi, düzeltilmesi amacıyla çeşitli adımlar atılmış, bu adımların sonuçları hemen olumlu yönde alınamamış, siyasi ve hukuki düzende, bireyle devlet arasındaki ilişkilerde açık bir iyileşme görülemedi, Osmanlı'nın geleceği gitgide daha da tehdit altına girmiş, özellikle Tanzimat döneminin sonlarına doğru Abdülaziz'in müstebit yönetimi ülkeyi daha kötü duruma sokmuştur¹⁵⁰.

Batılı devletlere, verdikleri desteklerin karşılığı olarak sağlanan ekonomik çıkar ve kolaylıklar, savurgan harcamalar ve izlenen borçlanma politikası sonucu Osmanlı ekonomisi çökme ve iflas noktasına gelmiştir. Bunun yanı sıra, iç ayaklanmalar sonucu Sırbistan, Karadağ, Lübnan, Bulgaristan, Mısır gibi pek çok eyalet özerk statüye kavuşmuş, böylece de Tanzimat'ın hedeflediği *siyasi birliği yeniden kurma* planı suya düşmüştür. Mevcut dış baskı ve müdahaleleri ortadan kaldıracak düşünülerek yapılan Tanzimat yenilikleri bu konuda da başarılı olamamış, aksine baskı ve müdahaleler daha da artmıştır. İçeride de yeniden baskı düzeninin koyulaşmaya başlaması ülkedeki siyasi bunalımı arttırmış ve rejim, kendi muhalefetini doğurmuştur¹⁵¹.

---

¹⁴⁹ Tanör, s. 121.

¹⁵⁰ Okandan, s. 117.

¹⁵¹ Tanör, s. 121-22.

II. İÇ DİNAMİKLER

Her ne kadar Meşrutiyet'in ilanında kitlesel bir halk hareketinden, milli bir devrimden söz edemesek de¹⁵², olayın tümüyle yukarıdan aşağı inme ya da Padişah'ın bir lütfu olduğunu söylemek de mümkün değildir. Olay daha çok, Genç Osmanlılar olarak tanıdığımız aydın zümre ile imparatorluğun geniş topraklarında yaşayan farklı halkların yeterince örgütlenmemiş taleplerinin ve eylemlerinin etkisiyle gerçekleşmiştir¹⁵³. “1875 İstanbulu'nun Paris olmadığını unutmamak şartıyla, bu yıllarda KE kavramının geliştiğini ve büyük bir kitlenin bu olayı beklediğini hatırlamak ve kabul etmek gerekir. Bu da KE'nin yalnızca bir dış baskı sonucu olmadığını kanıtlayıcı bir olgudur”¹⁵⁴.

A. Vilayet İdare Meclisleri

Taşrada merkezi hükümet adına yürütmeden sorumlu kişi olan valiler, klasik devirden beri eyalet idaresinde yerel grupların temsili geleneğine başvurur, bu gelenekten yararlanırlardı. *Meşveret* kuralına dayanan bu temsil görevi; ruhani reisler, Hristiyanlar adına kocabaşlar ve memleket eşrafının temsilcileri (ayanlar) tarafından yürütülüyordu. Bu tür kurumların devamlılık ve hükmen varlık kazanmaları, Tanzimat sonrası eyalet idaresine ilişkin yapılan reformlar sayesinde mümkün olmuştur¹⁵⁵.

Meşveret, sosyal fonksiyonları dikkate alınmadan İslami bir kurum olarak nitelendirilse de, bu gelenek; devletin güçsüz, yetersiz kaldığı noktalarda eksikleri telafi etmek amacıyla, vergi toplanmasından kamu hizmetlerinin yerine getirilmesine kadar, hemen her alanda bölge ileri gelenlerinin yardımına başvurmak anlamına geliyordu. Benzer sistem, Almanya'da *Rat*, Rusya'da *Veşçe* isimleriyle karşımıza çıkıyor¹⁵⁶.

---

¹⁵² Okandan, s. 197.

¹⁵³ Tanör, s. 126-27.

¹⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı Basını ve Kanun-i Esasi”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 74.

¹⁵⁵ İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Armağanı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 171.

¹⁵⁶ İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)**, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, 1876, s. 436.

Merkeziyetçilik temelinde ülkenin birlik ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla ortaya çıkan Tanzimat hareketi, eyaletlerin yönetiminde bu tip eski kurum ve geleneklerin iyileştirilerek yeni bir düzene oturtulmasını, buralarda, kanuni ve merkeziyetçi bir temele dayanan idarenin yeniden kurulmasını istedi¹⁵⁷.

Mali ıslahat için gönderilen Muhassılların yanına *Muhassilin Meclisleri* verildi. Bu Meclislerin üyeleri, bölgenin ruhani reisleri, müftü ve ahali arasından seçilen kişilerden oluşmakta, üyeler kapalı oturumlarda, vergi dağıtımı ve toplanması (tevzi-tahsil), bayındırlık (nafıa) ve eğitim (maarif) işleri konularında tartışıp kararlar alıyorlardı. Tanzimat öncesi ayan ve eşrafından farklı olarak, artık bu görüşmelere Hristiyan ahali temsilcileri de katılıyordu¹⁵⁸. Muhassıllık veya Memleket Meclisleri olarak anılan bu meclisler, ülkemiz tarihinde mahalli idare kurullarının sınırlı bir anlamda da olsa ilk örneği sayılmalıdır¹⁵⁹.

1845 Lübnan olayları ve büyük devletlerin fiili müdahalesi burada ayrı bir idari oluşuma sebebiyet verdi. Zaten ülke ile hiçbir zaman tamamen bütünleşmemiş Lübnan'da, Fransa Marunileri, İngiltere de Dürzileri kışkırtıyor, bunların Cebel-i Lübnan idaresinde söz sahibi olmalarını istiyorlardı. Bunun üzerine, Osmanlı ve büyük devlet temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurularak, 9 Haziran 1861 tarihli *Lübnan Nizamnamesi* hazırlandı¹⁶⁰.

Nizamname'ye göre; Cebel-i Lübnan Babıali'nin idaresinde yürütme gücünün tüm yetki ve görevlerine sahip Hristiyan bir Mutasarrıfın idaresinde olacak ve bu mutasarrıfın yanında ve yönetiminde, her cemaatten (Maruni, Dürzi, Melkit) bir vekil olacak, ayrıca yine her cemaatten iki üyeyle kurulan bir *Merkezi Meclis* seçilecekti¹⁶¹.

Avrupa devletleri bu özerk statünün tüm ülkede uygulanmasını istedi. Ancak başta Ahmet Cevdet Paşa olmak üzere Osmanlı yöneticileri, daha ılımlı ve merkezi

---

¹⁵⁷ Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi", s. 437.

¹⁵⁸ İlber Ortaylı, **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler**, Ankara: TODAİE Yayınları, 1974, s. 13-28.

¹⁵⁹ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 33.

¹⁶⁰ Ortaylı, age., s. 51.

¹⁶¹ Ortaylı, age., s. 51-52.

hükümetin söz sahibi olabileceği bir genel statü hazırladılar. Bu, 1864 tarihli *Vilayet Nizamnamesi*'dir. Hemen yaygın şekilde uygulamaya konulmasa bile, bazı vilayetlerde hızla yürürlüğe girmiştir. Müslim ve gayrimüslim Vilayet Meclisi üyeleri cemaatler tarafından değil, belli miktarda vergi verenler tarafından vilayet yönetiminin gösterdiği adaylar arasından seçiliyorlardı. Üyeler, müftü ve cemaatlerin ruhani reisleri ile, iki Müslim ve iki gayrimüslim üyeden oluşmaktaydı. Sonuçlar vali tarafından onaylanarak, üyelikler kesinlik kazanıyordu¹⁶².

Sistemin yaygınlaşp son şeklini alması 1871 Nizamnamesi ile gerçekleşti. Bu Nizamname, 1916 tarihli Vilayet Kanun-u Mukavvakatı'nın çıkarılmasına kadar yürürlükte kalacaktır¹⁶³.

1871 Vilayet Nizamnamesi ile; her sancak ve kaza merkezinde idare meclisleri ve vilayette de *Vilayet İdare Meclisi* kurulması öngörülüyordu. Bu Nizamname ile meclisler yaygın hale gelmiştir. 1871 Nizamnamesi ile gelen yeni bir kurum da; her livadan seçilen temsilcilerin, merkezde valiyle vilayet sorunlarını tartışıp, öneri niteliğinde karar aldıkları yıllık toplantıların düzenlendiği, *Vilayet Umumi Meclisleri*'dir¹⁶⁴.

İşte, 1877 parlamentosunun mebusları, yeniden yapılan genel seçimlerle değil; zaten seçilmiş sayılan, Vilayet İdare Meclisindeki bu üyelerin mebusluk sıfatını kazanmasıyla kurulmuştur¹⁶⁵. Parlamenter Meşrutiyet ile gidilmek istenen temsili meclislerin oluşturulması yolunda Vilayet İdare Meclisleri ile üyelerinin katkısı büyüktür¹⁶⁶.

---

¹⁶² Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi", s. 437-38.

¹⁶³ Ortaylı, age., s. 438.

¹⁶⁴ Ortaylı, age., s. 438. Ayrıca *Vilayet İdare Meclisleri* ile ilgili detaylı bilgi için bk. İ. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 70-97.

¹⁶⁵ Ortaylı, age., s. 439.

¹⁶⁶ Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat -Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu-*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006, s. 182.

B. Cemaat Nizamnameleri

1856 Islahat Fermanı'nın gerektirdiği şekilde Osmanlı *Milletleri* (Cemaatleri) kendi iç yönetimlerini düzenlemek amacıyla ve Babıali tarafından onaylanarak yürürlüğe girmek suretiyle *nizamnameler* düzenlemişlerdir (*Rum Patrikliği Nizamı 1861, Ermeni Patrikliği Nizamı 1863, Hahamhane Nizamı 1865*)¹⁶⁷. Cemaatlerin kendi dillerinde *anayasa* (constitution) adını verdikleri bu düzenlemelerle, her millet için laik üyelerin de katıldığı genel meclisler ve eyaletlerde bölgesel meclisler kurulmuştur. Bu düzenlemeler, Osmanlı Devleti topraklarında anayasa ve meclis kavramlarının pratik hayata da girmiş olması bakımından önemlidir¹⁶⁸.

III. DIŞ ETKİLER

Batıda, 1830 ve 1848 devrimleri ile anayasacılıkta *ikinci dalga* dönemi yaşanıyordu (Belçika 1831, Fransa ve İtalya 1848, Prusya 1850). Bu ikinci dalga; ulus devletlerin artışı, demokrasinin genişlemesi (genel oya yöneliş) ve sosyal haklar olmak üzere üç boyutluydu. Ancak Osmanlı Devleti için bunlardan çok uluslararası gelişmeler meşrutiyet için bir baskı oluşturmaktaydı. Balkanlar'daki ayaklanmaların (Bosna Hersek, Bulgar ayaklanmaları gibi) ve anayasacılık hareketlerinin de etkisi büyüktü¹⁶⁹.

Andrassy Notası¹⁷⁰ ile (31 Ocak 1876) Batılı devletler özellikle Balkanlar'daki durumu sebep göstererek Osmanlı Devleti'nden yeniden ıslahat talep etmişler, koz olarak ülkedeki Hristiyan azınlıkların durumunu kullanmaya çalışan Rusya savaş hazırlıklarına başlamıştı. Bu ve benzer sebeplerle ülkenin iç sorunlarını tartışmak üzere İstanbul'da bir konferans düzenlenmesine karar verildi (Tersane Konferansı). Devletin üzerindeki dış baskı ve müdahaleyi buradan da görmek mümkündür. Mithat Paşa, bu vesayeti önlemek ve tümüyle ortadan kaldırmak için tek çarenin Avrupalı devletlere söz verildiği üzere bir anayasa hazırlayıp konferanstan önce ilan etmek olduğunu, aksi

---

¹⁶⁷ Detaylı bilgi için bk. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, s. 81-86.

¹⁶⁸ Tanör, s. 131.

¹⁶⁹ Tanör, s. 128.

¹⁷⁰ Bilgi için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 81-82.

takdirde bunun böyle sürüp gideceğini Abdülhamit'e aktarmıştır. Bunların üzerine; anayasayı konferansa yetiştirmek için büyük çaba gösterilecek, konferansın açılış gününde Kanun-i Esasi¹⁷¹ (KE) ilan edilecek ve hatta Hariciye Nazırı Saffet Paşa: “İşittiğiniz şu top sesleri bütün Osmanlı memleketlerinde Kanun-i Esasi'nin ilan olduğunu haber veriyor. Bu dakikadan itibaren Devlet-i Aliye meşruti hükümetler arasına girmiştir.” diyecek ve konferansa artık gerek kalmadığını söyleyecek fakat; bu gösteri konferans devletlerince ciddiye dahi alınmayacaktır¹⁷².

Meşrutiyet'e geçişte Balkan Anayasacılığının etkisine de değinmek gerekir. Bazı Osmanlı eyaletleri özerkleşme ve bağımsızlık kazanma süreçlerinde anayasal deyimler yaşamışlardır. Osmanlının da, çok yakınındaki, bildiği, tanıdığı bu topraklarda yaşanan tecrübe ve gelişmelerden etkilenmiş olabileceğini düşünmek doğaldır¹⁷³.

Bu eski Osmanlı topraklarından ilki, özerk kalmış prenslikler olan Eflak ve Boğdan, bugünkü adıyla *Romanya*'dır. Bölgede 1831-32 yıllarında *Reglement Organique* adlı bir anayasal belge ile seçime dayalı yasama ve yürütme organları oluşmuş, bu *Organik Nizamname* 1834'te Babıali tarafından da tanınmıştır¹⁷⁴.

İkinci örnek yine özerkliğini almış olan *Sırbistan*'dır. İlk gerçek anayasa 1869'da yapılmış, Osmanlı Devleti bu anayasayı da onaylamıştır¹⁷⁵.

Üçüncü örnek ise *Yunanistan*'dır. Yunanistan'daki ilk gerçek anayasal hayat, 1843 ayaklanması sonucunda Kral Otto'nun, yerini koruyabilmek için Yunan halkına tanıdığı 1844 Anayasası'yla başlamıştır. Anayasa ile halka seçme hakkı verilmiş, mebuslar meclisinin yanında, üyeleri Kral tarafından seçilen bir ayan meclisi kurulmuş, bakanlar kurulunun parlamento önünde sorumluluğu kabul edilmiştir. 1864

---

¹⁷¹ Orijinal yazımı Kanûn-ı Esâsî (bk. Devellioğlu, s. 585) olmakla birlikte, çalışmada günümüz harfleri ile yazımına yer verilecektir.

¹⁷² Tanör, s. 128; Karal, age., s. 4-9; Bekir Sıtkı Baykal, “93 Meşrutiyeti”, **Bellekten**, Cilt VI, Sayı 21-22, 1942, s. 52-59.

¹⁷³ Tanör, s. 129.

¹⁷⁴ Tanör, s. 129.

¹⁷⁵ Tanör, s. 130.

Anayasası'yla ise, Balkanlar'daki ilk ciddi parlamenter rejim uygulamasına geçilmiştir¹⁷⁶.

IV. MUHALEFET

A. Fikri Muhalefet

Tüm bunlar, memleketin aydın kişileri, fikir adamları üzerinde etkili olarak onları devleti kurtarma çarelerini araştırmaya, bu konudaki fikirlerini mümkün olduğunca devlet adamları ve kamuoyu ile paylaşarak bir çözüm sağlamak için çalışmaya sevk etmiştir¹⁷⁷. Özellikle 1860'tan sonra basın ve yayın hayatı canlanmış, Şinasi, Namık Kemal, A. Suavi, Ziya Paşa gibi aydınlar vesilesiyle liberal reformist fikirler ülkeye girmiştir¹⁷⁸.

Osmanlı Devletinin ancak meşruti yönetim ile kurtulabileceğine inanan Genç (Yeni) Osmanlılar¹⁷⁹ diye anılan bu aydınlar, bunu tek çözüm olarak görmüşler ve ulaşabildikleri kişilere kabul ettirmeye çalışmışlardır¹⁸⁰. Bu seçkin zümre, imparatorluğun kurtuluşunu, biraz da zihinlerinde idealleştirdikleri batılı anayasa uygulamalarının benimsenmesinde ve yönetici zümrenin davranışlarını düzenleyecek kurum ve kuralların oluşturulmasında görüyordu¹⁸¹. Her şeyin çözümünü anayasada görmek olarak yorumlanabilecek bu düşünce tarzı Profesör Tunaya tarafından *anayasa romantizmi* olarak adlandırılmıştır¹⁸².

Belirlenmiş ortak bir doktrinleri olmamakla birlikte, Genç Osmanlıların olaylar ve mevcut durum hakkında bir takım ana fikirleri vardır. Genel olarak onlara göre

---

¹⁷⁶ Tanör, s. 130-31.

¹⁷⁷ Okandan, s. 117.

¹⁷⁸ Tanör, s. 122-23.

¹⁷⁹ Detaylı bilgi için bk. Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** içinde (42-53), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009; bk. Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** içinde (72-87), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

¹⁸⁰ Okandan, s. 117.

¹⁸¹ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987, s. 30.

¹⁸² İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986, s. 953.

Tanzimat, önemli katkılar sağlayan olumlu bir dönemdir, ancak gerçek bir hukuki ve sosyal reform niteliği taşımamakta, kaynağında daha çok dış dünyayı memnun etme arzusu bulunmaktadır. Yönetimde keyfi ve mutlakiyetçi tutumlar, iktisadi çöküntü ve bağımlılaşma, yabancı etki ve müdahalelerin artması, yabancılara ekonomik haklar tanınması, eşitlik uygulamasının Müslümanlar aleyhine sonuçlar doğurması, taklitçilik eğilimi gibi durumlar ise dönemin eleştirdikleri yönlerindedir. Çözüm önerileri ise; özgürlüğün gerçekleştirilmesi, hanedana bağlılık ve din birliği duygusunun yanı sıra vatan sevgisinin de bunlara katılması, anayasalı bir rejim ile yürütmeyi denetleyecek bir meclisin kurulması şeklindedir. İşte bu görüşler Genç Osmanlıların ortak programı olarak görülebilir. Namık Kemal ve Ziya Paşa biraz daha ileriye giderek halk egemenliği ve cumhuriyet fikirlerinden de söz eder¹⁸³.

Örneğin bu gruptan Ali Suavi'nin, Paris'te yayınlanan *Ulum* gazetesindeki makalelerinde istibdadı şiddetle yediği ve hatta halk egemenliğinden söz ettiği görülmektedir. Bir başka örnek Şinasi'nin, Fransız İhtilali'nden ve onun felsefi, siyasi kaynaklarından etkilenerek yazılarında, bu prensipleri savunduğu, özellikle özgürlük kavramı üzerinde durduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁴.

Tanzimat döneminin fikir adamlarından ve Genç Osmanlılar grubundan olan Ziya Paşa da, 18. yüzyılın felsefi ve siyasi görüşlerinden ve özellikle, 18. yüzyıl ile kısmen 19. yüzyılın bir nevi *peygamberi*¹⁸⁵ olarak görülen J. J. Rousseau'nun fikirlerinden etkilenerek makaleler yazmıştır. Kişilerin özgürlük hakkı üzerinde durmuş, “*insanın muktezayı hilkatı ve cemaatı beşeriyenin vasıtayı terakki ve saadeti olan hürriyet*”in kanunlara bağlılık ile mümkün olabileceğine değinerek, Devletin hukukla bağlanmasını zorunlu görmüş, Osmanlı Devletinin yıkılmasını engelleyecek önlemler arasında bir anayasanın meydana getirilmesi, bir milletvekilleri meclisinin oluşturulması gibi konulara değinmiştir¹⁸⁶.

---

¹⁸³ Tanör, s. 123; Lewis, s. 232-235.

¹⁸⁴ Okandan, s. 118.

¹⁸⁵ Boğaç Erozan (hzl.), **Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)**, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 112.

¹⁸⁶ Okandan, s. 118.

Bir diğerk Genç Osmanlı olan Namık Kemal de Montesquieu ve J. J. Rousseau'dan oldukça etkilenmiş, Tanzimat dönemini ve bu devrin Fermanlarını yererek, 1839 GHH'sinin kişi hakları ile ilgisi olmadığını, onun Osmanlı Devleti için bir *Şartname-i Esasi* kabul edilemeyeceğini, bunun ancak *hürriyet-i efkar, hakimiyet-i ahali, usul-ü meşveret* gibi esasları ilan ettiği takdirde bir şartname-i esasi sayılabileceğini savunmuştur¹⁸⁷.

Genç Osmanlılar, edindikleri ve hayata geçirmek istedikleri batılı değerleri İslami çatı altına sokarak ve söylemlerini bu yönde iki değerler kaynağını kaynaştırarak anlatmaya ve kabul ettirmeye çalışmışlardır. Özellikle batılı fikirleri yabancılıkla karşılayacaklarını düşündükleri Müslüman halk için böyle bir yumuşatma yolu izlemişlerdir¹⁸⁸. Örneğin; Batıyı örnek alarak Osmanlı'da da gerçekleştirmek istedikleri parlamento kurumunu, İslami meşveret geleneğine dayandırarak kabul ettirmeye çalışmışlardır. İslamın meşvereti emrettiğini, kurulacak bir parlamentonun da bu emre uyacak şekilde görevli olacağını, bunun dinen de gerektiğini savunmuşlardır¹⁸⁹.

B. Fiili Muhalefet

Genç Osmanlılar hareketinin örgütü, İstanbul'da 1865'de gizlice kurulan *İttifak-ı Hamiyyet*'tir. 1867'deki başarısız bir darbe girişiminin ardından Avrupa'ya kaçan üyeler, orada *Genç Osmanlılar Cemiyeti* adıyla yeniden örgütlenmişlerdir. Cemiyet 1871'de dağılsa da 1876'ya kadarki dönemde önemli bir muhalif etki uyandırmıştır¹⁹⁰.

Abdülaziz döneminin; kişisel ve keyfi yönetim, Mahmut Nedim Paşa'nın Rusya destekli konumu, dış müdahaleler, iktisadi çöküntü, iç ayaklanmalar gibi halkı ezen sorunları, kamuoyunda ve devlet ileri gelenlerinin bir bölümünde *değişiklik* düşüncesi uyandırmıştı. Somut hedef ise Mahmut Nedim Paşa'ydı. Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye

---

¹⁸⁷ Okandan, s. 120.

¹⁸⁸ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Nüzhet Salihoğlu (çev.), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995, s. 34.

¹⁸⁹ Ayhan Ceylan, "Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi", *Marmara Üniversitesi 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu 22-24 Ekim 2008 Bildiriler*, İstanbul 2009, s. 57.

¹⁹⁰ Tanör, s. 123.

medreseleri öğrencilerinin başlattığı boykot, halktan da birtakım kimselerin onlara katılmaları üzerine Softalar Kıyımı (*Talebe-i Ulum Hareketi*) gibi bir sonuç doğurdu. Talepler sonucu Mahmut Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi yerlerinden uzaklaştırılmış, ancak Sadarete Ahmet Mithat Paşanın getirileceği beklentisinin aksine Padişah, dördüncü kez Mütercim Mehmet Rüştü Paşayı Sadrazam, Hayrullah Efendiyi Şeyhülislam ve Hüseyin Avni Paşayı Serasker olarak atamıştır¹⁹¹.

Padişah'ın bu eylemi, Mehmet Rüştü Paşanın Sadrazam oluşunu hoş karşılamayan, Abdülaziz saltanat makamında kaldıkça istenilen amaca erişilemeyeceğini anlayan, memlekette bir anayasa ilan edilmediği sürece iç ve dış sorunların önüne geçilemeyeceğine kanaat getiren Ahmet Mithat Paşanın, gerçek düşüncelerini hayata geçirebilmek için daha etkili şekilde harekete geçmesini sağlamıştır. Abdülaziz'le yeni Vekiller Heyeti'nin arası baştan beri gergindi. Abdülaziz'in: "*Sizi halk istediğinden memur ettim*"¹⁹² sözlerinden de bu soğukluğu anlayabiliyoruz. Dolayısıyla ikinci adım Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olacaktı. Bu kararın başarıyla yerine getirilebilmesi için, Ahmet Mithat Paşanın da yeni HV'ye alınması gerektiği düşünülmüş, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'nın ve Şeyhülislam Hayrullah Efendinin Abdülaziz'i ikna çabaları ile, Ahmet Mithat Paşa, Devlet Şurası Başkanı olarak HV'ye girmiştir. Oluşan bu yeni HV'de, amaçlar farklı olsa bile, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde tam bir anlaşma sağlanmıştır. Mithat Paşanın Abdülaziz'in azlinde izlediği amaç; ülkede, vekillerin sorumluluğu, tüm kişilerin özgürlüğü ve eşitliği esaslarına dayanan bir anayasa ilan ederek Meşrutiyet rejimini kurmaktı¹⁹³.

Mithat Paşa eskiden beri böyle düşünmekteydi. 1875 yılında İngiltere'nin İstanbul sefirine; memleketin kurtulması için tek çarenin yönetim usulünü değiştirmek olduğunu, bu yolda öncelikle bir Millet Meclisi kurularak Vükelanın bu meclise karşı sorumlu tutulması, meclisin tümüyle ulusal olması için hiçbir cins ve mezhep ayrımı

---

¹⁹¹ Okandan, s. 126; Karal, Osmanlı Tarihi, C. VII, s. 101-03.

¹⁹² Tanör, s. 124.

¹⁹³ Tanör, s. 124-25; Okandan, s. 127.

gözetilmemesi, vilayetlerde büyük sorunlara yol açan valilerin denetlenmesi ve devletin desantralizasyon politikası izlemesi gerektiğini belirtmiştir¹⁹⁴. Tuna vilayetinde valilik görevinde bulunmuş olan Mithat Paşa, bu görev kendisine teklif edildiğinde, teklifi, Tuna vilayetinin bir merkezi olan Rusçuk'ta seçimle kurulacak bir vilayet meclisi kurulması şartıyla kabul edeceğini bildirmiş ve isteği kabul edilmiştir. Valisi olduğu dönemde Tuna Vilayeti Meclis-i Umumisi'nde on dört Müslüman ve on dört Hristiyan murahhas (devlet görevlisi) bulunmaktaydı¹⁹⁵. Buradan da Mithat Paşa'daki anayasa ve meşrutiyet sevdasının geçici sebeplerle ortaya çıkmış olmadığını, samimi duygularının bunlar olduğunu görebiliyoruz¹⁹⁶.

Diğer HV üyeleri daha çok, kendileriyle Padişah Abdülaziz arasında önceden gerçekleşen bazı olaylardan doğan kişisel düşmanlıklarının sonucu olarak müstebit Padişah'ın azlini istemişlerdir. Örneğin; Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde önemli rol oynayacak Serasker Hüseyin Avni Paşa, gerçekte meşruti yönetime karşı olmakla beraber, sırf tahttan indirmenin gerçekleşmesi için Mithat Paşanın düşüncelerine taraftar gözük müştür. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa'da da durum benzerdir. Nitekim tüm bu gelişmeler sonucu Padişah Abdülaziz, 30 Mayıs 1876 günü tahttan indirilmiş ve yerine V. Murat geçirilmiştir¹⁹⁷. Abdülaziz, yaklaşık bir hafta sonra, kendisine oturması için gösterilen Ortaköy'deki Feriye Sarayı'nda bilekleri kesilmiş halde bulunacaktır. İntihar mı ettiği yoksa ölümüne intihar süsü mü verildiği hala cevabı verilememiş bir sorudur¹⁹⁸.

Mithat Paşa'nın anayasa yapımıyla ilgili ısrarları karşısında, Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa, Meşrutiyetin inşası karşısındaki fikirlerini

---

¹⁹⁴ Baykal, "93 Meşrutiyeti", s.49-50.

¹⁹⁵ Skender Rızaj, "Midhat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, s. 60.

¹⁹⁶ II. Abdülhamit ise Mithat Paşa'nın bu yönüyle ilgili şunları söylemiştir: "O öteden beri meşrutiyetin taraftarı idi. Lakin ismini ve bazı kitaplarda medhini işitmekle hasıl olmuş bir taraftarlık. Mithat Paşa meşrutiyet-i idarenin Avrupa'da temin etmiş olduğu faydaları yalnız görmüş, fakat bu terakkinin diğer saik ve sebeplerini tetkik etmemiştir." Alaeddin Yalçınkaya, **Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları**, İstanbul: Sebil Yayinevi, 1996, s. 94. Ayrıca II. Abdülhamit'in Mithat Paşa'yla ilgili diğer görüşleri için bk. ilgili kaynak s. 89-100.

¹⁹⁷ Tanör, s. 125; Okandan, s. 128.

¹⁹⁸ Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II –Duraklamadan Yıkılışa-**, Server Tanilli (çev.), İstanbul: Alkım Yayinevi, 2007, s. 119.

beyan etmiş, bunun sonucunda HV'deki ahenk ve birlik ortadan kalkarak, fikir ayrılığı gittikçe artmış ve neticede Mithat Paşa ile Mehmet Rüştü ve Hüseyin Avni Paşaların arası açılmıştır¹⁹⁹.

Tam da o sıralarda, Girit Ayaklanması'ndan doğan sorunları görüşmek üzere Mithat Paşa'nın konağında toplanan HV görüşme halinde iken, Çerkes Hasan isimli bir subay, Şura-yı Devlet Başkanı'nın evine girmiş ve toplantı salonundaki Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmüştür (16 Haziran 1876). Bu olayla birlikte Mithat Paşa'nın hedeflerinin önündeki bir engel daha kalkmıştır²⁰⁰.

V. Murat'ın başlanan tedavisi sırasında hastalığı daha da ilerlemiş ve bu durum karşısında Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa HV'yi toplantıya çağırarak bu konuda karar alınması gerektiğini belirtmiştir. HV'de V. Murat'ın tahttan indirilmesine ve II. Abdülhamit'in yenilik ve meşruti yönetim yanlısı olup olmadığını anlamak için, Mithat Paşa'nın veliahdın ziyaretine gönderilmesine; eğer Abdülhamit, Mithat Paşa'nın sunacağı koşulları kabul etmezse Saltanat makamına Mehmet Reşat'ın getirilmesine karar verilmiştir²⁰¹.

Maslak çiftliğinde Mithat Paşa ile olan görüşmesinde tümüyle Meşrutiyet ve özgürlük yanlısı bir tavır takınan, toplumun egemenliğini oldukça genişletecek bir anayasanın yapımını desteklediğini ve *idare-i meşruta mürevvici* olduğunu hatta, *usul-i meşrutiyet ve meşverete mübteni olmayacak bir hükümeti kabul edemeyeceğini* söyleyen veliaht, Şura-yı Devlet Başkanının şartlarını kabul ettiğini bildirmiş ve otuz dört yaşında otuz dördüncü Padişah olarak 31 Ağustos 1876 günü tahta çıkmıştır²⁰².

---

¹⁹⁹ Okandan, s. 131.

²⁰⁰ Okandan, s. 131.

²⁰¹ Okandan, s. 133.

²⁰² Okandan, s. 133; Baykal, "93 Meşrutiyeti", s. 51., Zekeriya Kurşun (Ed.), **Osmanlı Tarihi (1876-1918)**, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3044, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1993, Nisan 2013, s. 5.

Padişah değişikliklerine baktığımızda, 1807'den beri uygulanmamış olan *tahttan indirme ve istediğini tahta çıkarma* mekanizmasının yeniden işlemeye başladığını görüyoruz²⁰³.

V. 1876 KANUN-İ ESASİSİ²⁰⁴

Osmanlı'da anayasacılık hareketleri Batı'daki gelişmelerin bir sonucu olarak, 19. yüzyılda başlamış, ancak oradaki gibi sınıfsal temellere dayanmamıştır²⁰⁵.

V. Murat tahttan indirilip yerine meşrutiyet sözüyle Abdülhamit gelmiş, bu arada Rusya savaş hazırlıklarına başlamış, Avrupalı devletler de Hristiyan azınlıkların durumlarını görüşmek için İstanbul'da bir konferans yapılmasına karar vermişlerdi. Daha önce de değinildiği gibi, Mithat Paşa ve birtakım aydınlar, ülkenin bu iç ve dış sorunlarından kurtulması için tek yolun anayasa, meclis gibi olguları içinde barındıran bir Meşruti düzenin kurulmasına bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Mithat Paşa'ya göre; Tanzimat ve Islahat Fermanları Mısır sorununun çözümünde ve Paris Barışı'nın yapılmasında etkili olmuştu ve yine işe yarayabilirdi²⁰⁶. II. Abdülhamit'in de ikna edilmesiyle, anayasa çalışmalarına başlandı²⁰⁷.

A. Hazırlanışı ve İlanı

II. Abdülhamit'in emriyle, anayasa çalışmalarını yürütmek üzere; 2 asker, 16 sivil bürokrat (üçü Hristiyan) ve 10 ulema üyesinden oluşan *Cemiyet-i Mahsusa* adlı bir anayasa komisyonu kurulmuş (24 Eylül 1876), Mithat Paşa'nın başkanlığındaki²⁰⁸

²⁰³ Tanör, s. 125.

²⁰⁴ KE metni için bk. Kili ve Gözübüyük, s. 27-42. Günümüz Türkçe'sine uyarlanmış hali için bk. Abdullah Sezer (hızl.), **Ulusal-üstü Belgeler ve Önceki Anayasalarla Karşılaştırmalı & Gerekçeli&Açıklamalı 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve İlgili Mevzuat**, İstanbul: Beta Yayınevi, 2004, s. 681-705.

²⁰⁵ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi -Anayasa Hukukuna Giriş-**, İstanbul: Say Yayınları, 1990, s. 117.

²⁰⁶ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, s. 150-51.

²⁰⁷ Tanör, s. 132.

²⁰⁸ Baykal, "93 Meşrutiyeti", s. 55-56. Başkanlık konusunda bazı görüşler Komisyon Başkanı'nın Server Paşa olduğunu savunur. Bk. Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, s. 218, İhsan Ezherli, **TBMM (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, No: 54, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1998, s. 185. Gerçekte, Server Paşa bir alt komisyonun başkanlığını yapmıştır. Bk. Ahmet Oğuz, **Birinci Meşrutiyet Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2010, s. 73.

Komisyon, çeşitli yabancı anayasalardan (Prusya, Belçika, Polonya vb.) ve oluşturulan taslaklardan yararlanmışır²⁰⁹.

Mithat Paşa, güçlü bir hükümdarlık makamının olduğu ama vekillerin meclise karşı sorumlu olduğu, atanmış kırk meclis üyesiyle birlikte toplam yüz yirmi üyesi bulunan meclisin birlikte toplantı yaptığı (Ayan ve Mebusan şeklinde ayrı değil tek) hükümlerinin de yer aldığı *Kanun-ı Cedid* adlı bir anayasa taslağı hazırlamıştır²¹⁰. Kanun-ı Cedid elli yedi madde ve dokuz bölümden oluşmaktadır²¹¹. Bu taslağı hazırlarken Mithat Paşa; 1830 İhtilali sonucu değiştirilen ve 1814 Fransız Anayasası'na göre düzenlenen 7 Şubat 1831 tarihli Belçika Anayasası'ndan etkilenmiştir. Hatta bazı maddelerde Mithat Paşa'nın bu Anayasa'dan daha ileri adımlar attığı görülmektedir (Padişahın sadece başbakanı atayıp diğer bakanları başbakanın ataması, yasamanın tümüyle Meclis-i Mebusan'a ait olması ve düşüncüyü açıklama özgürlüğü gibi...)²¹². Yine de bu metnin, o dönem koşulları içinde bir anayasa metni olmaya yetecek nitelikte olmadığını belirtmek gerekir²¹³.

Ancak Padişah bu taslağı ülke koşullarına pek uygun bulmayarak, Sait Paşa'dan Fransız Anayasalarını (1814, 1830,1875) çevirmesini ve vekillerden de bir analiz ortaya koymalarını istemiştir²¹⁴. *Sait Paşa Tasarısı*; yedi yüz elli kişiden oluşan bir Millet Meclisi ile üye sayısı yüz elliye geçmeyecek bir Ayan Meclisi öngörüyordu. Yirmi yaşını bitirenler seçme, yirmi dört yaşını bitirenler de seçilme hakkına sahip olacaklardı. Şura-yı Devlet Hükümdarın danışma organı olacak, kanun tasarıları meclise gelmeden önce burada görüşülecekti. Yürütme erkinin başında yine Padişah olacaktı²¹⁵. İkinci taslak da bu şekilde oluşmuştur.

---

²⁰⁹ Tanör, s. 133.

²¹⁰ Tanör, s. 132; Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi** içinde (77-187), Cilt 3, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 155.

²¹¹ Tarık Zafer Tunaya, "Midhat Paşa'nın Anayasa Tasarısı: Kanun-ı Cedid", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 30.

²¹² Coşkun Üçok, "1876 Anayasası'nın Kaynakları", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)**, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, 1876, s.4.

²¹³ Tunaya, "Midhat Paşa'nın Anayasa Tasarısı: Kanun-ı Cedid", s. 31.

²¹⁴ Tanör, s. 132-33.

²¹⁵ Oğuz, s. 72.

Bir de üçüncü olarak *Süleyman Paşa Tasarısı* mevcuttur. Padişahın yetkilerini onaylayan ve meşruti bir yönetim öngören tasarıda, bireysel hak ve özgürlüklere de yer verilmiştir. Tasarı tamamlanmadan Komisyon'da değerlendirildiği için müsvedde olarak kabul edilmiştir²¹⁶.

Ekim 1876'da, anayasal düzenin kurulmasına karşı bir muhalif hareket başlamış, bildirimlerle, eylemlerle protestolar yapılmıştır. Mithat Paşa durumu HV'ye bildirmiş ve Padişah'tan, eylemcilerin derhal ve yargılanmadan sürgün edilmelerini istemiştir. II. Abdülhamit usulen de olsa yargılama önermiş, Mithat Paşa yargılanmadan sürülmezlerse istifa edeceğini bildirmiş, hatta bu ısrarı Namık Kemal tarafından da İttihat gazetesi vasıtasıyla desteklenmiştir. Sonuç Mithat Paşaların diledikleri gibi olmuş, ancak Padişah'a ünlü 113. madde konusunda büyük bir koz verilmiştir. Böylesine anayasa ve meşrutiyeti savunan kişilerin, kendi emellerine ters gördükleri bir durumda, yargılanmadan sürgüne gönderme gibi bir hareketi meşru görüp ısrarla talep etmeleri kayda değer bir çelişki olarak görünmektedir²¹⁷. Ne gariptir ki 113. maddenin ilk kurbanı da Mithat Paşa olacaktır.

Anayasa hazırlıkları sürerken, Türkiye tarihinin ilk Anayasa Kitabı sayılan ve sekiz sayfadan oluşan 5 Kasım 1876 tarihli *Hükümet-i Meşruta* adlı bir kitap(çık) çıkarılmıştır²¹⁸. Kitap; Mekteb-i İdadi-i Şahane kitabet muallimi ve Ticaret-i Bahriye Meclisi zabıt katibi olan ve 1876'da otuz dört yaşında bulunan Esad Efendi tarafından yazılmıştır. Kitaptan sağlanacak gelir, yazar tarafından, anayasa taraftarlarınca kurulan *Hediye-i Askeri Cemiyeti*'ne bırakılmıştır. Soru-cevap yöntemi kullanılarak yazılan kitapta; 1876 döneminin insanlarına, anayasa rejiminin ne olduğunu, anayasa ile bir toplumun ne gibi kazançları olacağını açıklamak amaçları güdülmüştür²¹⁹. Yazara göre, Padişahlar şahsen ne kadar iyi olurlarsa olsunlar, ülke yönetiminde memurlara ihtiyaç

---

²¹⁶ İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, Ankara: TBMM Yayınları, 1997, s. 61.

²¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 28-29.

²¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, "İlk Osmanlı Anayasa Kitabı: Hükümet-i Meşruta", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 34.

²¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve Hükümet-i Meşruta", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, Beşeri Bilimler VI, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 228.

duyacaklar ve bu memurlar kendileri kadar iyi niyetli olmayıp onları yanlış yollara sürükleyebileceklerdir. Bir kanunla da bağlı olmadıkları için bu yanlış böyle sürüp gidecektir. Ancak anayasalı bir düzende, her şey kanunda belirlenmiş olacağından, işler kişilere bağlı olarak ve dönem dönem değişerek değil kanuna bağlı olarak düzenli şekilde yürüyecektir²²⁰. Bu eser, o dönemde anayasa, meşrutiyet gibi kavramların nasıl algılandığını ve yorumlandığını anlamak açısından önem taşımaktadır²²¹.

Anayasa Komisyonu'nca 140 maddelik bir metin hazırlanmış, Sadrazamlık makamını Başvekil olarak değiştiren ve Bakanların seçimini Padişah'a değil Başvekil olarak bırakan metnin bu kısımları Sadrazam Rüştü Paşa'nın itirazıyla karşılaşmış ve sonuçta bu hükümler değiştirilerek metin 119 maddeye indirilmiştir. HV'nin onayını alan metin, Padişah'a sunulmuş, Padişah kendi lehine bir takım değişiklikler yaparak ve ünlü 113. maddeyi ekleyerek metnin son halini oluşturmuştur²²².

Bu metnin büyük ölçüde 1831 Belçika Anayasası'ndan etkilendiği düşünülse de, arada önemli farklılıklar olduğu ve asıl etkilenilen metnin 1851 Prusya Anayasası olduğu bilinmektedir. 139 maddelik Belçika Anayasası'nda güçler ayrılığına ve halk egemenliğine vurgu yapıldığı görülürken, Tıpkı KE gibi 119 maddeden oluşan Prusya Anayasası'nda, güçler birliği –özellikle yasama-yürütme birliği- görülmekte, bölüm başlıklarına kadar benzerlikler bulunmaktadır. Maddeler açısından benzerlikler olduğu gibi bir takım farklılıklar da mevcuttur, ancak temel itibarıyla KE'ye kaynaklık yapan anayasa, 1851 Prusya Anayasası'dır²²³.

Bu sırada Mehmet Rüştü Paşa yaşlılık ve hastalık gibi sebeplerle sadrazamlıktan çekilmiş, II. Abdülhamit, yerine, Mithat Paşa'yı Sadrazam olarak atamıştır (18 Aralık 1876). Mithat Paşa'nın başkanlığındaki HV'nin de onayını alan son anayasa metni,

---

²²⁰ Tunaya, “İlk Osmanlı Anayasa Kitabı: Hükümet-i Meşruta”, s. 34-35.

²²¹ Tunaya, age., s. 35.

²²² Okandan, 138-39.

²²³ Üçok, “1876 Anayasası'nın Kaynakları”, s. 4-8.

Tersane Konferansı'nın açılış günü olan 23 Aralık 1876 tarihinde Padişah tarafından kabul ve ilan edilmiştir²²⁴.

Anayasanın ilanı, en büyük amaçlardan biri olan Tersane Konferansı'nın dağıtılmasını sağlayamayacak, bu devletler tarafından sevinçle karşılanması beklenirken, bu davranış manasız ve gösteriş niteliğinde bulunacak, yani hareket daha ilk sınavında başarısız olacaktır²²⁵.

Halk tarafında ise, Anayasa ve Meşrutiyet'in ilanı sevinçle karşılanmış, kutlamalar yapılmış, İstanbul'da bütün gece mızıklar çalınarak şenlikler düzenlenmiş, olay vilayetlere de bir telgrafla bildirilerek, bu gelişmenin kutlanması istenmiştir²²⁶. KE'nin ilanı şerefine bir İtalyanın; *Inno Nazionale in Occasione Della Costituzione Proclamata il di -23 Dicembre 1876-* isimli bir marş bestelediğinden söz edilir²²⁷.

B. Niteliği

Anayasanın hazırlık süreci reformcu kanat (Mithat Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal...) açısından çok da arzu edildiği gibi geçmemiş, hedeflenen bazı reformlar elde edilememiş, geri adım atılmak zorunda kalınmıştır. Anayasanın ilanından önce Padişah'ın metne ünlü 113. maddeyi eklemesi bunun göstergelerindendir²²⁸.

Görüldüğü üzere, anayasa yapım sürecinde halkı temsil eden bir yasama organından ya da kurucu meclisten söz edemiyoruz. Kabulü sürecinde de halk oylamasından söz edilemez, Anayasa Padişah'ın tek taraflı işleminden doğmuş bir *Ferman Anayasa* örneğidir. Bu yöntem, *anayasa yapımında yöneticilerin belirleyici olduğu otoriter usullere* örnektir; bu niteliğiyle KE monokratik bir anayasadır. Ayrıca 116. madde ile, değiştirilmesine dair zorlayıcı şartlar koyulması sebebiyle katı bir

---

²²⁴ Tanör, s. 133; Okandan, s. 138-40.

²²⁵ Faruk Yılmaz, **Türk Anayasa Tarihi 1808-2010**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 42.

²²⁶ Baykal, "93 Meşrutiyeti", s. 58-59.

²²⁷ Tunaya, "Osmanlı Basını ve Kanun-i Esasi", s. 72.

²²⁸ Tanör, s. 133.

anayasadır²²⁹. Hukuki niteliği böyle olsa da 1876 Anayasası'nın tümüyle Padişah'ın iradesinden doğmuş bir lütuf ya da bağış olduğunu söylemek doğru değildir²³⁰.

Anayasanın hazırlanışı ve ilanında, tabandan gelen bir halk hareketinin olduğunu söyleyemesek de, durum, İmparatorlukta daha önce atılmış anayasal adımlardan farklı olarak, dış baskı sonucu Padişah iradesinin hazırlatıp sunduğu bir lütuf niteliğinde değil; yine dış ve iç etkenler sonucu, kendi aydın kesimimizin çabasıyla doğmuş niteliktedir²³¹.

KE; devletin genel yapısını, organlarını, bunların birbirleriyle olan ilişkilerini, temel hak ve özgürlükler gibi alanları kapsayarak ilk kez devletin hukuksal durumunu belgelemiştir; ancak, devletin temel yapısında pek bir değişiklik sağlayamamış, Padişah yetkilerini hemen hemen hiç sınırlandıramadığı gibi bir de meşru olarak onaylanmış hale getirmiştir²³².

Anayasada teorik olarak dahi halk egemenliği söz konusu değildir, bir birey olarak yurttaşlık değil, kulluk sistemi devam etmektedir. Anayasada hemen her alanda en göze çarpan ve en baskın olan özellik Padişah'ın varlığı ve yetkileridir. Bir takım kişi hak ve özgürlükleri tanınmış, sağlanmış olsa da bunların hiçbir güvencesi yoktur. Burada da güven duyulacak merci yine Padişah'tır. Oysa anayasaların varoluş mantığındaki temel fikir yönetenleri sınırlamak ve onların, yetkilerini, kanunlar, kurallar yoluyla kullanmalarını sağlamaktır. Anayasal rejim, bir kişi veya zümrenin keyfi yönetimini onaylayan ve meşrulaştıran bir rejim değil, hukukun üstünlüğünü savunan ve koruyan bir rejimdir. 1876 Anayasası, çağdaş bir anayasada bulunması

---

²²⁹ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul: Legal Kitapevi, 2011, s. 15 ve 21.

²³⁰ Tanör, s. 133.

²³¹ Üçok, "1876 Anayasası'nın Kaynakları", s. 3.

²³² Ahmet Mumcu, "Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değin Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasasının Temel Yapısı", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)**, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, 1876, s. 37. Ayrıca bk. Nevin Ünal Özkorkut, "1876 Anayasası'nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 53, Sayı 1, 2004, s. 173-184.

gereken; kimlik bilinci, yönetime katılım, meşruluk, örgütlenmenin desteklenmesi gibi öğelerden mahrum kaldığı için eksik ve çağdaş sayılamayacak bir metindir²³³.

Anayasal bir düzende iktidar gücü kanuna dayanmalı ve ondan kaynaklanmalıdır. 1876 KE'si bir Anayasa olsa ve devlet düzenini kanun dairesinde belirlemeyi hedeflemiş olsa bile, Padişah'ın saltanat ve hilafetten kaynaklanan iktidarını sınırlandıramamıştır. Padişah, iktidarını; sultanlık vasfıyla tarihsel meşruluğa, halifelik vasfıyla da ilahi hukuk meşruluğuna dayandırmıştır. Yani Halife Sultan, hem Tanrı'nın hem de atalarının kendisine verdiği yetkiyi kullanmakta ve iktidarını bu yollarla meşrulaştırmaktadır²³⁴.

KE'nin belki de en büyük eksiği, onun sağladığı hak ve özgürlükleri garanti altına alacak ve uygulanmadığı takdirde yaptırım uygulayacak bir organdan yoksun olmasıdır²³⁵. Bir diğer zayıf yönü de, neredeyse tam yetkili ama sorumsuz bir hükümdarlık makamı oluşturmasıdır²³⁶.

---

²³³ Suna Kili, "1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi", **Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Armağanı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 194-201-205.

²³⁴ Kaboğlu, s. 78-79.

²³⁵ Okandan, s. 147.

²³⁶ İlber Ortaylı, "II. Abdülhamid Döneminde Anayasal Rejim Sorunu", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1 (1986), s. 56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MECLİS-İ UMUMİ

I. KANUN-İ ESASİ'NİN MECLİS-İ UMUMİ BAKIMINDAN İNCELENMESİ

23 Aralık 1876'da ilan edilen KE 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmakta, bu bölümlerden üçü; Meclis-i Umumi (MU), Heyet-i Ayan (HA) ve Heyet-i Mebusan (HM) başlıkları altında 42-80. maddeler arasında meclise dair hükümleri içermektedir²³⁷. Bu bölümlerin incelenmesinin ardından, MU ile ilgili Anayasa'da yer alan diğer hükümler incelenecektir.

A. Meclis-i Umumi'ye Dair Hükümler

MU, HA ve HM olarak anılmak üzere birbirinden farklı iki heyetten oluşmaktadır (madde 42). Her iki Heyet, her senenin Kasım ayı başında toplanarak Padişah buyruğu ile açılır ve Mart ayı başında yine Padişah buyruğu ile kapanır; Heyet'lerden birinin toplantı halinde olmadığı durumda diğer Heyet de toplanamaz (mad. 43). Padişahın, devletçe görülecek zorunluluk hallerinde MU'yu zamanından önce açma, kapama ya da çalışma süresini uzatma yetkileri vardır (mad. 44).

MU'nun açılış gününde, Padişah veya vekaleten görevlendirdiği Sadrazam ile HV ve iki Heyet üyelerinin hepsi birlikte hazır bulunduğu halde resmi açılış yapılarak, geçerli yıl süresince devletin içişleri ve dış ilişkilerine, ertesi yıl için alınması gereken önlem ve girişimlere ilişkin olarak bir Padişah nutku okunur (mad. 45). MU üyeliğine seçilen ya da atanan kişiler, Meclisin açılış gününde Sadrazam huzurunda, o gün hazır bulunmayan kişiler ise üyesi oldukları Heyet toplandığı zaman Başkanlarının önünde; Padişah Hazretlerinin şahsına ve yurda bağlılık göstereceklerine, KE hükümlerine ve

---

²³⁷ Orijinal yazımları Meclis-i Umûmî, Hey'et-i Â'yân ve Hey'et-i Meb'ûsân (bk. Devellioğlu, s. 1348-429-710.) olmakla birlikte, çalışmada günümüz harfleri ile yazımlarına yer verilecektir.

kendisine verilen görevlere aykırı davranışlardan kaçınacaklarına dair and içerler (mad. 46).

MU üyeleri oy kullanmada ve görüş açıklamalarında bağımsız olup, hiçbir etki altında bırakılamaz, ne verdiği oylardan ne de görüşmeler sırasında açıkladığı görüşlerden ötürü suçlanamaz (Meclis İctüzüğü'ne aykırı davranışlarda bulunduğu takdirde, İctüzük hükümlerine göre işlem yapılır) (mad. 47). 48. maddede; MU üyelerinden birinin, vatan hainliği, KE'yi bozma, ortadan kaldırmaya girişme veya kaldırma nedenlerinden biriyle suçlanması durumunda hangi yolların izleneceğinden söz edilir. Her MU üyesi oyunu bizzat kendisi kullanır ve her üyenin görüşülmekte olan bir madde hakkında çekimser oy kullanma hakkı vardır (mad. 49).

50. madde ile bir kişinin her iki Heyet'e birden üye olamayacağı belirtilmektedir. 51. maddede, MU Heyetleri'nin toplantı ve karar yeter sayılarına ilişkin detaylı bilgi verilmektedir. Bir kişi şahsi davasıyla ilgili olarak MU Heyetleri'nden birine başvuru yapar (arzuhal verir) ancak kişinin bu işlemden önce, ilgili devlet memurlarına ya da memurların bağlı bulunduğu makama başvurmadığı anlaşılırsa, dilekçesi reddedilir (mad. 52).

Kanun yapımı ya da kanunlarda değişiklik yapılması konusunda tasarı sunma yetkisi HV'ye ait olmakla birlikte, HA ve HM kendi görev alanlarına giren konularda, Sadrazam → Padişah → ilgili Daireler → Şura-yı Devlet adımlarını izleyerek kanun yapımı ya da mevcut kanunlarda değişiklik teklifinde bulunabilir (mad. 53)²³⁸. Şura-yı Devlet'te görüşülüp hazırlanan yasa tasarıları, önce HM'nin ardından HA'nın onayını aldıktan sonra, Padişah tarafından da onaylanırsa yürürlüğe girer, ve Heyet'lerden birinde kesin olarak reddedilen bir yasa tasarısı o sene boyunca tekrar gündeme getirilemez (mad. 54). Bir yasa tasarısı, öncelikle HM'de daha sonra HA'da madde madde okunur ve ayrı ayrı oylanarak salt çoğunlukla kabul edilir, ardından tasarının tümü de çoğunlukla kabul edilir ise tasarı kabul edilmiş sayılır (mad. 55).

---

²³⁸ Burada kullanılan *tasarı* ve *teklif* kavramları orijinal metinde tam tersi şekilde kullanılmıştır, ancak teorik olarak doğrusu budur. Bu ayrıma burada değinerek, bundan sonra orijinal metine sadık şekilde *layiha* sözcüğünün geçtiği yerlerde *tasarı* kelimesinin kullanılacağını belirtirim.

Heyetler; HV vekilleri, onların vekilleri, kendi üyeleri ya da resmen davet edilmiş memurlar dışında hiç kimseyi kabul edemez ve hiç kimsenin açıklamalarını dinleyemez (mad. 56). Heyetler’de görüşmeler Türk dili ile yapılır ve görüşülecek yasa tasarılarının örnekleri basılarak görüşme gününden önce üyelere dağıtılır (mad. 57). Heyetler’de oylar; isim okunması, özel işaretler koyma ya da gizli oy yöntemleriyle kullanılır ve gizli oy yönteminin uygulanması için toplantıya katılan üyelerin salt çoğunlukla bu yönde karar almaları gerekmektedir (mad.58). Her Heyet’in iç düzenini sağlamaktan sadece kendi Başkanı sorumludur (mad.59).

B. Heyet-i Ayan’a Dair Hükümler

HA Başkan ve üyelerinin toplam sayısı, HM’nin toplam sayısının üçte birini geçmemek kaydıyla ve doğrudan doğruya Padişah tarafından belirlenir (mad. 60). HA üyesi olarak atanabilmek için, iş ve eylemleriyle halkın güven ve itimadını kazanmış, devlet işlerinde hizmetleri ile takdir edilen, tanınmış ve önde gelen kişilerden biri olmak ve en az kırk yaşında olmak gereklidir (mad. 61). 62. maddede; HA üyeliğinin ömür boyu devam ettiği, hangi makam ve görevlerden kişilerin üyeliğe seçileceği ve kişinin kendi rızasıyla başka bir memuriyeti tercih etmesi durumunda HA üyeliğinin düşeceği bilgileri yer alır. 63. maddede; HA üyelerinin maaş bilgileri yer almaktadır.

64. maddede HA’nın görev ve yetkilerinden bahsedilmektedir. Buna göre “HA; HM tarafından kendisine gönderilen yasaları ve bütçe tasarılarını inceleyerek, eğer bunlarda esasen din işlerine, Padişah Hazretleri’nin yüce hak ve özgürlüklerine, KE hükümlerine, devletin ülkesinin bütünlüğüne, ülkenin iç güvenliğine, yurdun savunma ve korunma nedenlerine ve genel ahlaka zarar verebilecek bir unsur görürse, görüşünü de ekleyerek ya kesin biçimde reddeder ya da değiştirilip düzeltilmek üzere HM’ye geri gönderir. Kabul ettiği tasarıları ise onaylayarak, Sadrazam’a sunar; Heyet’e sunulan dilekçeleri de inceleyerek, gerek gördüğü durumlarda eklediği görüşü ile birlikte Sadrazam’a sunar.”²³⁹

---

²³⁹ Sezer, s. 694.

C. Heyet-i Mebusan'a Dair Hükümler

HM üye sayısı, Osmanlı halkından her elli bin erkek için bir kişi olmak üzere belirlenir (mad. 65). Seçimler gizli oy ilkesi üzerine kurulmuştur; seçimin uygulanma yöntemi özel kanunla belirlenecektir (mad. 66). Bir kişi aynı zamanda hem HM üyesi hem de hükümet memuru olamaz. Vükeladan seçilenler bunun dışındadır, HM üyesi olabilirler ancak bunlar dışındaki görevliler HM mebusluğuna seçilir ve bunu kabul ederlerse diğer memuriyetleri sona erer (mad. 67).

68. maddeye göre; Osmanlı uyruğu olmayanlar, özel düzenleme sonucu geçici olarak yabancı bir devlete hizmet edenler, Türkçe bilmeyenler, 30 yaşını doldurmayanlar, seçim sırasında bir kimsenin hizmetkarlığında bulunanlar, iflas ile mahkum olup itibarı iade edilmemiş olanlar, kötü hallerle nam salmış olanlar, kısıtlılığına karar verilip de kısıtlılığı henüz kaldırılmamış olanlar, medeni haklarını yitirmiş olanlar ve yabancı devlet yurttaşlığı iddiasında bulunanların HM üyeliğine seçilmeleri mümkün değildir. Ayrıca bu maddeye göre; dört sene sonra yapılacak olan seçimlerde mebus olmak için mümkün mertebe Türkçe okuma yazma bilgisi aranacaktır. Mebusan genel seçimleri dört yılda bir yapılır, her mebusun görev süresi dört yıl ile sınırlıdır ancak tekrar seçilmeleri mümkündür (mad. 69). Mebusların genel seçimlerine, Heyet'in ilk toplantısının başlangıç tarihi olan Kasım ayından en az dört ay önce başlanır (mad. 70). Her HM üyesi kendisini seçen seçim çevresinin ayrıca vekili olmayıp tüm Osmanlıların vekili sıfatını taşır (mad. 71). Seçmenler seçecekleri mebusları, mensup oldukları vilayet çevresi halkından seçmek zorundadırlar (mad. 72).

Padişah buyruğu ile HM'nin feshedilmesi durumunda, en fazla altı ay içinde toplanmak üzere tüm mebusların yeniden seçimine başlanacaktır (mad.73). HM üyelerinden biri vefat etme, yasal kısıtlılık nedenlerinden birine uğrama, meclis toplantılarına uzun süre katılmama, istifa etme, mahkumiyet alma ya da başka bir memurluğu kabul etme sebepleriyle üyelikten düşerse, yerine, en fazla gelecek toplantıya yetişmek üzere, usulüne uygun şekilde bir başka kişi atanır (mad. 74). Boş mebusluk makamına seçilen (atanan) üyenin görev süresi gelecek genel seçim zamanına

kadardır (mad. 75). 76. maddede; mebusların maaşlarına ve mali haklarına ilişkin bilgi verilmektedir.

HM tarafından çoğunluk oyuyla üç aday HM Başkanlığına, üçer aday da ikinci ve üçüncü Başkanlıklara seçilmek üzere toplam dokuz aday Padişaha sunulur ve Padişah bu adaylar içerisinde seçtiklerini, buyruğu ile Başkan ve Başkan Vekilleri olarak atar (mad. 77). HM görüşmeleri açıktır, fakat önemli bir maddeden dolayı görüşmenin gizli yapılması Vükela'dan ya da HM üyelerinden on beş kişi tarafından teklif edilirse üye olmayanlar mevcut salondan çıkarılır ve teklifin kabulü ya da reddine çoğunluk oyuyla karar verilir (mad. 78).

HM'nin toplantı dönemi süresince hiçbir üye, suçlanmasına Heyet tarafından çoğunlukla karar verilmedikçe, hafif suç veya cinayet işlerken ya da bunların icrasını izlerken yakalanmadıkça tutuklanamaz ve yargılanamaz (mad. 79). HM kendisine gönderilen yasa tasarılarını görüşerek bunlardan mali işlere ve KE'ye ilişkin maddeleri reddeder, kabul eder veya değiştirerek kabul eder ve; Mesarifi Umumiye Muvazene Kanunu (Bütçe Kanunu)'nda belirlenen usule uygun olarak, HM'de ayrıntılarıyla incelendikten sonra, genel giderlerin miktarı Vükela üyeleri ile birlikte kararlaştırılır ve buna karşılık olacak gelirlerin niteliği, niceliği, sağlanması ve dağıtılma yöntemi de aynı şekilde Vükela'nın katılımıyla saptanır (mad. 80).

D. Diğer İlgili Hükümler

Memaliki Devleti Osmaniye (Osmanlı Devleti'nin Ülkesi) başlıklı birinci bölümün Padişahın görev ve yetkilerini açıklayan 7. maddesinde, Padişahın; MU'yu toplantıya çağırma, tatile gönderme, gerektiğinde üyeleri yeniden seçilmek şartıyla HM'yi feshetme yetkilerinden söz edilir.

Tebaa-i Devleti Osmaniye'nin Hukuki Umumiyesi (Osmanlı Devleti Tebaasının Genel Hukuku) başlıklı ikinci bölümün 14. maddesinde;

“Osmanlı yurttaşlarından bir veya birkaç kişinin, yasa ve düzenlemelere aykırı gördükleri, kendilerini veya tüm halkı ilgilendiren

*bir konuda ilgili makama dilekçeyle başvurma hakkı olduğu gibi, MU'ya dahi davacı sıfatıyla imzalı dilekçeyle başvurma ve memurların eylem ve işlemlerini şikayet etme hakları vardır.*²⁴⁰

hükmü yer almaktadır.

Vükelayı Devlet (Vekiller Heyeti, Bakanlar Kurulu) başlıklı üçüncü bölümün 31. maddesinde; HV'ye karşı gensoru verme ve hükümeti düşürme yetkisi olmayan HM üyelerinden bir ya da birkaçının, HV'den bir kişi hakkında şikayette bulunma yetkisinden ve bu yetkinin nasıl kullanılacağından bahsedilmektedir. Kullanımı zor şartlara bağlanan bu yetkinin her şeye rağmen gerçekleşmesi ve yargılama isteminin kabulü durumunda hakkında şikayette bulunulan HV üyesi Divan-ı Ali'de yargılanır. Aynı bölümün 35. maddesinde; HV ve HM arasında uyuşmazlık bulunan bir maddenin kabulüne ilişkin iki taraf arasında uzlaşma sağlanamaması durumunda, Padişahın sorunu çözmek adına, vekilleri değiştirme ya da yasal süresi içinde yeniden seçilmek üzere HM'yi feshetme hakkının bulunduğu söz edilir. Yine 36. maddede; MU'nun toplantı halinde olmadığı ve devlet ile kamu güvenliği açısından tehlike arz eden ancak yasa çıkarılması için görüşülmek üzere Meclisin toplanmasının beklenemeyecek kadar acil olduğu durumlarda, Anayasa'ya uygun HV kararlarının HM toplanana kadar, Padişahın da onayıyla geçici olarak kanun hükmünde ve gücünde sayılacağından bahsedilmiştir. Bu bölümün 38. maddesinde ise; HM tarafından soru sorulmak üzere çağrılan bir vekilin, bizzat kendisi giderek ya da emrindeki memurların amirlerinden birini göndererek soruyu cevaplama veya sorumluluğu üzerine almak kaydıyla cevabı erteleme (herhangi bir süre kısıtlaması olmadan) hakkının bulunduğu söz edilmektedir.

Divan-ı Ali (Yüce Divan) başlıklı dokuzuncu bölümün 92. maddesinde; otuz üyeden oluşan Divan-ı Ali'nin on üyesinin HA Başkan ve üyeleri arasından atanacak olduğu belirtilir. Yine 93. maddede; Divan-ı Ali'nin iki kısma ayrıldığından, bunlardan birinci kısım olan ve dokuz üyeden oluşan *Daire-i İthamiyye*'nin üç üyesinin Divan-ı Ali'ye atanacak HA üyeleri arasından ad çekme yöntemiyle seçileceği belirtilir. Benzer şekilde 95. maddede de; Divan'ın ikinci kısmı olan ve toplam yirmi bir üyeden oluşan

---

²⁴⁰ Sezer, s. 683.

Divan-ı Hüküm'ün yedi üyesinin HA Başkan ve üyeleri arasından seçileceği bildirilmektedir.

Umuru Maliye (Maliye İşleri) başlıklı onuncu bölümün 98. maddesinde; Bütçe yani *Muvazenei Umumiye Kanunu*'nun MU'da madde madde görüşülüp kabul edileceği, 99. maddesinde; kabul edilen Bütçe Kanunu'nun ilgili senesinde uygulamaya konulması için MU açılır açılmaz HM'ye sunulacağı belirtilir. Aynı bölümün 101. maddesinde; MU'nun toplantı halinde olmadığı ve olağanüstü durumlar sebebiyle bütçe dışında harcama yapılması gerektiği durumlarda, sorumluluk HV'de olmak ve Meclis açılır açılmaz konu, tarafına sunulmak kaydıyla Padişahın da onayı alınarak gerekli kaynağın sağlanacağı hükmüne yer verilir. 102. maddede; Bütçe Kanunu'nun bir sene süreyle geçerli olduğu ancak olağanüstü durumlar sonucu Meclis-i Mebusan yeni kanunu çıkarmadan fesih olursa sürenin, bir seneyi geçmemek, HM'nin gelecek toplantısına kadar geçerli olmak kaydıyla, Padişahın da onayı alınarak HV tarafından bir kararname aracılığıyla uzatılabileceği belirtilmektedir. 104. maddede; ilgili yılın gelir ve giderlerini gösteren *Muhasebei Kat'iyeye Kanunu* (Kesin Hesap Yasası) tasarısının ait olduğu yılın bitiminden itibaren en geç dört yıl sonra MU'ya sunulabileceği, 105. maddede; devlet mallarının alım-satımına ilişkin görevlilerce tutulan raporları, her yıl HM'ye sunmak üzere bir *Divan-ı Muhasebat* kurulacağı, 106. maddede ise; Divan-ı Muhasebat'ın, HM'den görevden atılmalarına dair çoğunluk kararı çıkmadıkça, Padişah tarafından ömür boyu görev yapmak üzere atanan on iki üyeden oluşacağı bilgileri yer almaktadır.

Mevaddı Şetta (Çeşitli Maddeler) başlıklı on ikinci ve son bölümün 116. maddesinde; KE içerisinde yer alan maddelerden bazılarının değişen şartlar sonucu ihtiyaçlara cevap vermemesi sebebiyle değiştirilmesi teklifinin; HV, HA veya HM tarafından yapılabileceği ve bu süreçte izlenecek yollar belirtilmiştir. 117. maddede; KE'ye ilişkin bir yasa maddesinin yorumlanması yetkisinin HA'da olduğu bildirilmektedir. Son olarak 119. maddede ise; MU'nun yapılmasına ilişkin çıkarılan 10 Şevval 1293 tarihli *Talimatı Muvakkate*'nin (Geçici Talimat) sadece ilk kez

toplanacak MU'nun yasama dönemi süresi bitene kadar geçerli olacağı, bu tarihten itibaren geçerliliğini kaybedeceği belirtilmektedir.

E. Değerlendirme

Öncelikle, her ne kadar KE'nin ilanıyla birlikte Meşrutiyet'e geçildiği ve Padişah yetkilerinin kısıtlandığı düşünülse de, Padişahın hemen her konuda söz sahibi durumda olması ve yine bir takım uygulamalar, gerçek bir meşrutiyetten söz etmeyi mümkün kılmamaktadır.

Padişah, yetkilerinden pek bir şey kaybetmemiş, hatta bu yetkilerini bir anayasa metni ile meşrulaştırmıştır.

KE'nin 7. maddesinde; MU'yu toplantıya çağırma, tatile gönderme, gerektiğinde; üyeleri yeniden seçilmek şartıyla HM'yi feshetme, Padişahın kutsal görev ve yetkileri arasında sayılmıştır.

31. madde ile HM'ye bir HV üyesi hakkında şikayette bulunma ve şikayeti haklı bulunursa yargılama isteminin talep edilmesi hakkı tanınmış, ancak bu istemin kabulü Padişah buyruğuna bağlanmıştır. Yani Padişahın olur vermediği bir yargılama istemi ile hiçbir HV üyesinin yargılanması söz konusu olamaz.

35. maddede; HV ile HM arasında bir madde kabulüne ilişkin uyuşmazlık devam ederse, Padişaha, Vükelayı değiştirme ya da yasal süresinde yeniden seçilmek üzere HM'yi feshetme yetkisi tanınmıştır. Böyle bir durumda Padişahın, tümüyle kendi atadığı Bakanlardan oluşan HV'yi feshetme ihtimali kendi iradesi dışında seçim usulüyle göreve gelen HM'yi feshetme olasılığından daha düşük görünmektedir.

43. madde ile MU'nun açılış ve kapanışlarının Padişah buyruğu ile gerçekleşeceği belirtilmiştir. Yani seçimle işbaşına gelen bu organın açılması ve kapanması Padişah iradesine bağlıdır. Yine 44. madde ile Padişaha, devletçe gerekli görülen durumlarda; MU'yu zamanından önce açma, kapama ya da çalışma süresini uzatıp kısaltma hakları tanınmıştır. Devletçe görülecek zorunluluk hallerinin neler

olabileceği hakkında bilgi verilmediğinden ve devletin yürütme erkinin Padişahın kişiliğinden bağımsız olmayıp aksine ona bağımlı olmasından, bu hakkın da Padişah yetkilerini genişleten bir hak olduğunu düşünmek mümkündür.

MU üyelerinin and içmelerine ilişkin bilgi veren 46. maddede, Padişah Hazretleri'nin şahsına gösterilecek sadakat, vatana ve KE'ye gösterilecek sadakatten önce ve birinci sırada gelmektedir. Vatanın, kanunun ve her şeyin üstünde Padişahın kişiliğinin ve ona sadakatin olduğunu gösteren bu madde dikkate değerdir.

Kanun tasarı ve tekliflerinin hazırlanmasına ve görüşülmesine ilişkin bilgi veren 53 ve 54. maddelerde; bu konudaki asıl yetkinin HV'de olduğu, ancak göreviyle ilgili alanlarda bu yetkiyi MU'nun da paylaşabileceği, kanun düzenlemesi talebinin öncelikle Sadrazam aracılığıyla Padişah'tan onay alınarak hazırlanma aşamasına geçeceği ve diğer aşamaları tamamlayıp hazır hale gelen tasarinın yine son aşamada Padişah onayı alırsa uygulamaya konabileceği belirtilmektedir. Padişahın mutlak veto yetkisi vardır. Dolayısıyla, yasama mercii olması beklenen HM, asıl yetkinin HV'de olmasıyla zaten olaya geride başlamış, bu sınırlı hakkı da başta ve sonda Padişah izinlerine bağlanarak ve süreçte pek çok aşamadan geçme mecburiyeti konularak oldukça sınırlı hale getirilmiştir.

Burada ayrıca, 54. maddede yer alan; Heyetler'den birinde kesin olarak reddedilen bir yasa tasarısının o sene boyunca bir daha gündeme getirilemeyeceği hususuna değinmek gerekir. 60. madde ile; Başkan ve üyelerini atama yetkisi tümüyle Padişaha verilmiş olan HA'nın, Padişaha (her ne kadar onun şahsi yetkileri olsa da) bu konuda da destek sağlayabileceğini düşünmek mümkündür. Tabi bu konuda HM'nin de böyle bir hakkı olduğunu unutmamak gerekir. Yine HA'nın, 64. maddede sayılan görevlerinin başında; HM tarafından kendisine gönderilen yasa ve bütçe tasarılarını, din işlerine ve Padişah Hazretleri'nin yüce hak ve özgürlüklerine uygunlukları bakımından denetlemek gelir.

HM üyelerinden birinin ilgili 74. maddede sayılan sebeplerle yerinin boşalması durumunda, boşalan konuma usulüne göre bir başka kişinin atanacağı bilgisi verilmiş, açıkça yazmasa da bu atamanın Padişah tarafından yapılacağı düşünülmüştür. Yani seçilmişin yeri, yine Padişah tarafından atanmışla doldurulacaktır.

77. maddeye göre; HM Başkan ile ikinci ve üçüncü Başkan Vekillerini, her biri için Heyet tarafından gösterilen üçer aday arasından Padişah seçer ve atar. Bu noktada da son noktayı koyan Padişah olmuştur.

113. madde ile yalnız Padişahın şahsına tanınan; hükümetin güvenliğini zedeledikleri emniyet soruşturmasıyla belgelenecek kesinleşmiş olan kişileri sürgüne gönderme yetkisine de değinmek gerekir.

HV'ye ilişkin düzenlenmiş KE ilkelerinin MU ile alakalı olanlarına baktığımızda; 31. maddede HM'ye bir HV üyesi hakkında şikayette bulunma ve yargılanmasını isteme yetkisinin verildiğini ancak bu yetkinin Padişah iznine tabi kılındığını, ayrıca 38. madde ile yine, gensoru verme ve hükümeti düşürme yetkisi olmayan²⁴¹ HM'ye, bir HV üyesine soru sorma hakkının tanındığını ancak bunun da, söz konusu HV üyesine sorumluluğu üzerine almak kaydıyla cevabı süresiz erteleme hakkının tanınması ile sınırlandırıldığını görüyoruz. Dolayısıyla HM'nin HV üzerinde bağımsız ve kati bir denetim mekanizmasının olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna rağmen HM kendisine verilen sınırlı yetkileri mümkün olduğunca kullanarak, I. Dönem'de 4, II. Dönem'de 25 olmak üzere faaliyette bulunduğu süre içerisinde toplam 29 istizah takriri vermiş, Hükümeti denetleme yoluna gitmiştir²⁴².

36. madde ile HV'ye verilen; MU'nun toplantı halinde olmadığı ve maddede belirtilen zorunluluk gerektiren durumlarda, belirtilen şartlarla bağlı olmak üzere, geçici olarak kanun hükmünde ve gücünde olan kararlar alma yetkisine ve yine 101. madde ile belirtilen; benzer durumda bulunmak, belirtilen şartlarla bağlı olmak ve Padişah'tan da

---

²⁴¹ Tanör, 142.

²⁴² Ahmet Ali Gazel, "Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17 (2005), s. 273.

onay almak suretiyle, bütçe dışında harcama yapmak üzere gereken parasal kaynağın HV'nin sorumluluğunda olmak üzere sağlanacağı ve harcanacağı ilkesine de değinmek gerekir.

43. maddede yer alan; Heyetler'den biri toplanmadığı zaman diğerinin de toplanamayacağı hükmü dikkat çekicidir. Çünkü 51. madde ile de; Heyetler'in her ikisinde de üye tam sayısının yarısından bir fazla mevcut bulunmadıkça görüşmelere başlanamayacağı bilgisi verilmektedir. Heyetler'in birlikte ve uyum içinde çalışmaları her ne kadar tercih edilir olsa da; azami üye sayısı HM'nin üye sayısının üçte birini geçemeyecek olan HA'nın toplam mevcudunun yarısından bir fazla katılım olmadığı takdirde, katılım mevcudu tam olsa bile HM toplantı yapamayacaktır.

47. madde ile MU üyelerine tanınmış olan yasama sorumsuzluğu hakkı, Meclis İktüzüğü ile sınırlanmıştır.

65. madde ile; HM üye sayısının Osmanlı uyuğu her elli bin erkeğe bir mebus şeklinde belirleneceği bildirilmektedir. Burada kadın nüfusa seçmenlik hakkının tanınmamış olduğuna ancak o dönem dünyasında hiçbir yerde bunun söz konusu olmadığına değinmek gerekir.

MU; HA ile tümüyle Padişahın güdümünde, HM ile yürütme organı üzerinde neredeyse hiç denetleme yetkisi olmayan, yasama organı olarak da oldukça kısıtlı ve bağımlı durumda bırakılmış, istediği her konuda yasama yetkisi olmayıp, yetkili olduğu konularda da kendisi dışında birçok iradenin izin ve onayına bağlı kılınan, HM'nin varlık sebebi Padişah iradesi olmasa da yaşamını sürdürmesi bir nevi Padişahın olurluna bırakılmış, mali konularda daha fazla yetki sahibi olan bir organdır. Ancak bunlara bağlı olarak, mutlak monarşiden hiçbir fark olmadığını ve meşrutiyetten söz etmenin mümkün olmadığını söylemek de yanlış olur. Bir kere, artık aksak bir şekilde de olsa halkın seçimle göreve getirdiği bir Heyet vardır, yani açık ifade edilmese de, Padişah mutlak egemenliğini artık *millet* iradesiyle paylaşmaktadır²⁴³. Mutlak monarşilerde,

---

²⁴³ Tanör, s. 137.

hükümdarın saltanat hakları kanuni bir kısıtlamaya tabi değilken, meşruti monarşilerde böyle bir sınırlama söz konusudur. KE'deki durum hükümdarın yetkilerini sınırlamaktan çok onaylamak şeklinde olsa da, iddia edilen bu hak ve yetkilerin artık soyut gerekçelere değil somut ve anayasal bir metne dayanıyor olması önem arz etmektedir²⁴⁴.

Özetlemek gerekirse sistem; mutlakiyetten çıkmış ama henüz meşruti olamamış, ferman da olsa anayasalı ama anayasal olmayan, kısıtlı da olsa parlamentolu ama parlamenter olmayan bir sistemdir²⁴⁵.

II. MECLİS-İ UMUMİ

A. Heyet-i Ayan

1. Yapısı

17 Mart 1877'den başlamak üzere 28 Ağustos 1877 tarihine kadar 33 HA üyesi atanmış, bu tarihten 30 Aralık 1877 tarihine kadar ise altı Ayan daha atanarak toplam HA üye sayısı 39 olarak belirlenmiştir. Ayan üyelerinden paşa, bey, efendi unvanlarıyla bahsedilmektedir. Buna göre otuz dokuz HA üyesinin yirmisi Paşa, on ikisi Efendi, yedisi Bey sıfatlarını taşımaktadır. 19 Mart-28 Haziran 1877 tarihli birinci dönemde, HA Başkanı Server Paşa, Başkan Vekili Ahmet Arifi Paşa'dır. 13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 tarihli ikinci dönemde ise Başkan Mehmet Asım Paşa'dır²⁴⁶.

1878 yılı kayıtlarına göre; 37 HA üyesi bulunmaktadır ve bunların 9'u gayrimüslimdir. Üyeler arasında on yedi Paşa, on iki Efendi ve sekiz Bey üye bulunmaktadır. HA Başkanı Mehmet Asım Paşa'dır²⁴⁷.

---

²⁴⁴ Kemal Gözler, **Kısa Anayasa Hukuku**, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2011, s. 49-50.

²⁴⁵ Tanör, s. 149.

²⁴⁶ Hakkı Tarık Us, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Cilt II, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1954, s. 13-14.

²⁴⁷ Oğuz, s. 134.

1879 yılı kayıtlarına göre; HA'da 41 Ayan bulunmaktadır ve bunların 11'i gayrimüslimdir. Üyelerden yirmi biri Paşa, on dördü Efendi ve altısı Bey unvanına sahiptir²⁴⁸.

1880 yılına kadar 52 Ayan atanmıştır ve bunların 14'ü gayrimüslimdir²⁴⁹. Elli iki üyenin; on sekizi devlet memurlarından, on ikisi nazırlardan, yedisi asker kökenlilerden, dördü yönetici/valilerden, ikisi elçi, ikisi ilmiye mensupları, ikisi doktorlardan ve beşi de bilinmeyenlerden oluşmaktadır. On dört gayrimüslim üye ise; dört Rum, üç Ermeni, iki Bulgar, bir Yahudi ve dört bilinmeyenden oluşmaktadır²⁵⁰.

1882 kayıtlarına göre 35 Ayan bulunmaktadır ve bunların 10'u gayrimüslimdir. 1883'te 33 Ayan bulunmaktayken, 1908'e gelindiğinde ise Ayan sayısı 3 olarak belirlenmektedir. Bunlar; Said Paşa, Abraham Paşa ve Logofet Bey'dir²⁵¹.

2. Faaliyetleri

HA, çift meclisli olarak oluşturulan MU'nun, bugünkü adıyla senato kanadını temsil etmekteydi²⁵². Padişah tarafından atanan, 40 yaşını aşmış, üst düzey kişilerden oluşan Heyet, yapısı, görevleri ve dolayısıyla faaliyetleri bakımından HM'den farklıydı.

HA İçtüzüğü²⁵³ madde 71 gereğince görüşmeler gizli yapıldığı ve zabıtlar da yayınlanmadığı için üyeler ve görüşmeler hakkında bilgi edinmek çok zordur.

Yine İçtüzüğe göre Heyet'in encümenler aracılığıyla çalışmalarını yürüttüğünü görüyoruz (Layiha Encümeni, Dilekçe Encümeni gibi). Beşer kişiden oluşan bu

---

²⁴⁸ Oğuz, s. 134.

²⁴⁹ Robert Devereux, **The First Ottoman Constitutional Period**, Second Eddition, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1964, s. 276.

²⁵⁰ Oğuz, s. 137.

²⁵¹ Oğuz, s. 135; Us, C. II, s. 14.

²⁵² O dönemin dünyasından çift meclisli yapı ve senato örnekleri için bk. Tunca Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 153, 2012, s. 17-23.

²⁵³ 20 Eylül 1877 tarihli Heyet-i Ayan Nizamname-i Dahilisi (İçtüzük metni) için bk. Servet Armağan, **Memleketimizde İçtüzükler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972, s. 89-106.

encümenlerde üye sayısı gerekirse yedi veya dokuz kişiye kadar çıkabilmekteydi. Bir üye iki encümenenden fazla encümene üye olamazdı²⁵⁴.

Padişah tarafından atanmak suretiyle, ülkenin yüksek rütbeli asker ve bürokratlarından oluşan HA, HM'de görülenin aksine, yerel sorunlar hususunda ya bilgiden yoksun ya da konuya ilgisizdi. Ülkenin genel politikası, iç ve dış siyaset konularında da saltanata saygı duyan ve kendisine sorulmadıkça merak etmeyen bir nitelikteydi²⁵⁵.

B. I. Dönem Heyet-i Mebusan'ı (19 Mart- 28 Haziran 1877)

I. Seçimler

MU'nun seçimle göreve gelen kanadı HM'dir. Anayasa hazırlıkları sürerken, yapılacak Tersane Konferansı'nın, Rusya'nın ve çeşitli azınlık ayaklanmalarının Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları sürmekte olduğundan, II. Abdülhamit Anayasa ile birlikte HM'in gecikmeden açılması için çalışmaların hızla sürmesini istemiştir²⁵⁶.

KE'ye göre seçimlere ilişkin detaylar özel kanunla düzenlenecekti (mad. 66), ancak henüz bu kanunu çıkaracak HM oluşmamıştı. Bu sebeple; HV tarafından, KE'nin ilanından da önce ve sadece o sene geçerli olmak üzere taşrada uygulanacak 7 maddelik bir *Meclis-i Umuminin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate*²⁵⁷ çıkarıldı (28 Ekim 1876). İstanbul ve çevresi için de; yine sadece o defalığına geçerli olmak üzere 23 maddelik bir *Heyet-i Mebusanın Birinci Sene-i İctimaiyyesi için Dersaadet ve Mülhakatından İntihab Olunacak Mebusların Suret-i İntihabına Dair Beyanname*²⁵⁸ çıkarılmıştır (1 Ocak 1877). Bunlara ek olarak bir de; vilayetlerden kaçır kişi mebus seçileceğini gösteren, *Meclis-i Mebusan için Dersaadet*

---

²⁵⁴ Mesude Pınar Kaya, "Meclis-i Mebusan ve Faaliyetleri (I. Meşrutiyet Dönemi)", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2000), s. 87-91. Ayrıca encümenlerle (komisyonlar) ilgili detaylı bilgi için bk. Tuncer Karamustafaoglu, "Yasama Meclisinde Komisyonlar", (**Yayınlanmış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1965).

²⁵⁵ Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi", s. 442.

²⁵⁶ Tanör, s. 152.

²⁵⁷ Bekir Sıtkı Baykal, "Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler", **Bellekten**, Cilt XXIV, Sayı 96, 1960, s. 609-12.

²⁵⁸ Baykal, age., s. 616-23.

ve *Vilayetlerden İntihab Olunacak Azanın Adedini Gösteren Cedvel*²⁵⁹ mevcuttur. Buna göre mebus sayısı; başta 70 Müslüman 50 gayrimüslim olmak üzere 120, sonrasında II. Abdülhamit'in 5 Tunus ve 5 Mısır mebusu eklemeleriyle 80 Müslüman 50 gayrimüslim şeklinde toplamda 130 olacaktır.

Geçici Talimat'ın birinci maddesine göre; MU iki heyetten oluşacak, bunlardan ahali tarafından seçilen heyet kanun yapmakla görevli olacak ve yüz yirmi (daha sonra yüz otuz) üyeden oluşacak, üyeleri Devlet (Padişah) tarafından atanan diğer heyet ise, HM'de görüşülen ve karar verilen maddeleri tetkik edip onaylayacak ya da HM'ye geri gönderecektir. İkinci maddeye göre; seçimi düzenleyecek kanunların yapımı bu seferlik yetişmediği için, HM üyelerinin seçiminde, zaten seçilmiş olan vilayet, liva, kaza idare meclisleri üyeleri başrol oynayacaklardır. Üçüncü madde ile; mebus olma şartları tarif edilmiş (25 yaş, Türkçe bilme, emlak sahibi olma vb.), seçilen her mebusun yalnız kendi bölgesinin değil tüm Osmanlının mebusu olacağı belirtilmiştir. Dördüncü madde ile; her seçim bölgesinden ne kadar mebus seçileceğini belirleyen Cetvel'e göre seçimlerin yapılacağı, tutanakların, Şura-yı Devlet'e iletilmek üzere valilere teslim edileceği belirtilmiştir. Beşinci madde; seçilen mebusların, beraberlerinde, Tedkik Meclisi üyelerinin mührünü taşıyan, kaç oy ile seçildikleri gibi bilgileri içeren mazbata getirme yükümlülükleri olduğunu ifade eder. Altıncı maddede; İstanbul'da izlenecek seçim yoluna ilişkin bilgiler verilirken, yedinci maddede; mebusların maaş, harcırah, yolluk gibi haklarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Geçici Talimat ve Beyanname'nin KE ile çelişen noktaları bulunmaktadır. Bunda Talimat'ın KE'den önce çıkarılmış olmasının etkili olduğu söylenebilir. KE'ye göre mebus olabilmek için 30 yaşını tamamlamış olmak gerekirken (mad. 68), Talimat'ın 3. maddesiyle bu şart 25 olarak belirlenmiştir. Yine aynı madde ile, mebus olabilme şartlarından biri olarak *memlekette az çok emlak sahibi olmak* şartı getirilmiştir.

---

²⁵⁹ Baykal, age., s. 613-14.

KE mad. 65'te mebus sayısının her elli bin erkek nüfus için bir mebus şeklinde belirleneceği belirtilirken, Talimat ülke genelinde seçilecek mebus sayısını 130 olarak tespit etmiştir. Bu durum seçimlerin ardından oldukça ilginç sonuçlar doğurmuştur. Seçim bölgelerindeki oy kullanabilecek erkek nüfus sayısı 14.749.738 olarak belirlendiğinde ve bu sayı yüz otuza bölüldüğünde, her 113.460 erkek nüfusa bir mebus seçileceği sonucuna ulaşılır. Ancak seçim sonuçlarına göre; on iki seçim bölgesi (bu hesaba göre) hakkından fazla mebus çıkarırken, on seçim bölgesinde ise hak edilen rakamdan daha az mebus çıkmıştır. Örneğin seçimler sonucunda; Rumeli'de 82.882 erkek nüfusa bir mebus düşerken, Anadolu'da 162.148 erkeğe bir, Afrika'da ise 505.000 erkeğe bir mebus düşmüştür. Dini mensubiyete göre değerlendirildiğinde ise; 18.750 Yahudi bir mebus seçerken, 107.557 Hristiyan bir ve 133.367 Müslüman bir mebus seçebilmiştir²⁶⁰.

Bir diğer fark seçim usulüne ilişkindir. Her ne kadar KE'de seçim usulünün tek dereceli mi iki dereceli mi olacağına ilişkin açık bilgi olmasa da, kullanılan ifadelerden birinci-ikinci seçmen ayrımının yapılmadığı (mad. 72) ve muhtemelen tek dereceli usulün öngörüldüğü düşünülmektedir. Talimat'ta ise iki dereceli seçim usulünün benimsendiği, taşradan gelecek mebusların vilayet, liva ve kaza İdare Meclis üyeleri tarafından seçilmelerinin öngörüldüğü görülmektedir. Daha önce bu meclislere seçilen kişilerin tekrar seçime gerek kalmadan *ikinci seçmen* olarak kabul edilebileceği ve bu sayede seçim sürecinin hızlı işleyeceği düşünülmüştür. Bu vilayet idare meclisleri üyelerinin, 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ne göre devlete belli miktarda vergi ödeyenler tarafından seçildikleri ve seçmenlerin bu kişileri –o dönemde öngörülme- HM mebuslarını seçmeleri için değil vilayet meclisi üyesi olmaları için destekledikleri düşünüldüğünde uygulamayı eleştirmek gayet doğaldır. Ancak bu üyelerin doğrudan ikinci seçmen olarak belirlenmesi hususunda, daha önce belirtilen sebeplerle, Devletin kendisini meşrutiyete geçme noktasında baskı ve mecburiyet altında hissetmesi sonucu oluşan acelecilik tavrının etkisine değinmek yerinde olacaktır.

---

²⁶⁰ Devereux, s. 138-145.

Beyanname ile de iki dereceli seçim usulü benimsenmiş, ancak burada birinci seçmenler, mebusları seçmek üzere ikinci seçmenleri, kendileri ve bu iş için seçmişlerdir. Talimat'ın 6. maddesine göre; İstanbul 20 seçim dairesine bölünmüş, her dairede 25 yaşını doldurmuş ve az çok emlak sahibi olanlara iki ikinci seçmen seçtirilmiştir. Birinci seçmenler mahalle muhtar ve imamlarınca tespit edilmiş²⁶¹, ikinci seçmenler de 5'i Müslüman, 5'i Müslüman olmayan 10 mebus seçmişlerdir.

Dolayısıyla ilk seçimlerde; toplam nüfusun büyük bir kısmını oluşturan kadınlar, köylüler ve yoksul kesim seçime dahil edilmemiştir²⁶².

Seçimler taşrada; İdare Meclisi üyelerinin, mebusluk şartlarını taşıyanlar arasından Cedvel'de o vilayet için gösterilen sayı kadar ismi bir kağıda yazarak, imzalı ve mühürlü şekilde kazalarda kaymakama, livalarda mutasarrıfa teslim etmeleri ve bu makamların da zarfları açmadan vilayet valisine göndermeleri, Vilayet İdare Meclisi üyelerinin de oy kullanmalarının ardından, en çok 15 kişiden oluşan bir komisyonun huzurunda zarfların açılması suretiyle o vilayetten çıkarılacak mebus sayısı doğrultusunda en çok oyu alanların belirlenmesi şeklinde gerçekleşecektir. Oyların eşit çıkması durumunda kura yöntemine başvurulacaktır (Talimat mad. 4).

İstanbul ve çevresi için ise seçimler; İdare Meclisleri söz konusu olmadığından, halka seçim davetinin yapılması ve halktan seçmenlik şartlarına uygun kişilerin en geç beş gün içinde oy kullanması, bizzat gelemeyenlerin ise yazılı şekilde oy kullanmaları şeklinde gerçekleşecektir (Beyanname mad. 11).

2. Yapısı

İlk Osmanlı HM'si, yapılan seçimlerin ardından 19 Mart 1877 günü Dolmabahçe Sarayı'nda Padişah'ın açılış nutkunun okunmasıyla açılmıştır. Saray Başteşrifatçısı Kamil Bey'in açtığı, özel odanın kapısından çıkarak salona giren ve alkışlarla karşılanan Padişah, tahtına oturarak, elindeki kağıdı önce Sadrazam Ethem Paşa'ya, o

²⁶¹ Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi", s. 439.

²⁶² Tanör, s. 154.

da Mabeyin Başkatibi Sait Paşa'ya uzatmış, Sait Paşa nutku okumaya başlamıştır²⁶³. Nutukta II. Abdülhamit, devletlerin büyüklük ve güçlerinin temelini adalet olduğuna, bu değerden uzaklaşıldığı için devletin kötü duruma düştüğüne ancak atası II. Mahmut ve babası Abdülmecid'in düzeni tekrar kurmaya yönelik attıkları adımlar sayesinde iyileşmenin başladığına, bu sırada Kırım Savaşı'nın, Hersek, Sırbistan ve Karadağ olaylarının çıkması sebebiyle zor durumlar yaşandığına, ancak, uygar devletlerin ayırt edici özelliklerinin kanunların yapımında herkesin oy ve görüşlerine başvurmaları olduğuna, memleket için de bunu elzem gördüğünden KE'yi ilan ettiğine değiniyordu²⁶⁴.

Meclis çalışmalarının yürütüleceği mekanın bulunması için Mithat, Damat Mahmut, Server, Yusuf Ziya Paşalar ile Ziya Bey'den oluşan bir heyet görevlendirilmiş, mekan, Ayasofya yakınındaki eski Darülfünun binası olarak belirlenerek, çalışmalara uygun hale getirilmesi için iki bin yedi yüz liraya mal olan bir tadilatın geçirilmiştir. Meclisin açılışından yaklaşık iki ay sonra, 15 Mayıs 1877 toplantısında yeni bir meclis binası yaptırılması gündeme gelecek ve bir sonraki dönemin kullanımına hazır olmak üzere masrafları on beş bin lirayı geçmeyecek yeni bir meclis binasının yaptırılmasına oy çokluğuyla karar verilecektir²⁶⁵.

Darülfünun binasının birinci katı Mebusan'a, ikinci katı Ayan'a ayrılmıştır²⁶⁶. HM oturumları, aksi yönde karar alınmadığı sürece açık olduğu için, Meclis salonunda farklı gruplara localar ayrılmıştır. Toplamda 80 kişi ağırlayan salon kapasitesinin onu (10) sefirlere, onu şehir katılımcılarına, onu heveslilerine, yirmisi halka, onu Ayan'a, onu yabancı gazetelere ve on tanesi de Osmanlı gazetelerine ayrılmıştır²⁶⁷. Alınabilecek

---

²⁶³ Selda Kaya Kılıç, "1876 Kanun-i Esasi'nin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusan'ın Toplanması", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 1991), s. 286-87.

²⁶⁴ Hakkı Tarık Us, **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, C. I, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1940 s. 7-12. Metnin günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş hali için bk. Uğur Ünal, "Sultan II. Abdülhamid'in İlk Osmanlı Meclisini Açış Konuşması", **GEFAD**, Cilt 29, Özel Sayı II (Temmuz 2009), s. 916-29.

²⁶⁵ Devereux, s. 119; Us, C. I, s. 259.

²⁶⁶ T. Cengiz Göncü (hızl.), **Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1877-1920)**, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, 2010, s. 100.

²⁶⁷ Oğuz, s. 144-45.

kişi sayısı sınırlı olduğu için bu gruptan katılımcılara verilmek üzere daimi ve geçici *duhuliyye* (giriş) biletleri²⁶⁸ hazırlanmıştır.

HM oturumlarındaki görüşmelerin kayıt altına alınması için, Avrupa parlamentolarında da kullanılan *stenografi* yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu yöntemi öğretmek üzere, İtalyan parlamentosunda da bu işi uygulayan İspanyol Mösyö Yondini'ye altı aylığına görev verilmiş, daha sonra görevi sekiz ay daha uzatılmıştır. Kursiyerlerden Naci Bey, Nuri Efendi, Arif Efendi, Salih Bey, Beha Bey, İhsan Bey ve Avram Efendi kurslarını tamamlamış ve stenografi yeterlilik belgelerini almışlardır²⁶⁹.

Seçim sonuçlarına göre; 68'i Müslüman (%59), 48'i gayrimüslim (%41) toplam 116 üye seçilmiş, devletin beklentisi olan 130 mebus kotası tamamlanamamıştır²⁷⁰. Bunda; Tunus, Mısır, Romanya, Sırbistan, Karadağ gibi özerk statü kazanmış vilayetlerin mebus göndermemelerinin etkisi vardır²⁷¹.

19 Mart 1877'de Osmanlı başkentinde, ülkenin dört bir yanından gelen rengarenk bir heyet toplanıyor, Arabistan vilayetlerinden gelen farklı din ve mezhepteki mebuslar, Anadolu ve Rumeli'den gelen Türk, Rum, Bulgar ve Arnavut mebuslar ilk Osmanlı parlamentosunu oluşturuyorlardı²⁷².

O çağın batılı parlamentolarında; sınıfsal tabana oturan partilerin gruplaştığı, etnik sorunların, mali-iktisadi politikanın yanında işçi sorunlarının da tartışıldığı ve bütün bu sorunların ele alınmış biçiminin parlamento dışı kaynaklardan geniş ölçüde beslendiği, parlamentoların artık etnik çatışmalar yanında, işçi sınıfının da sözcülüğünü

---

²⁶⁸ Bk. Ek 4.

²⁶⁹ Güneş, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 83-84. Ayrıca *stenografi* hakkında detaylı bilgi için bk. Doğan Aytıp (yay.koor.), *Stenografi*, Ankara: TBMM Basımevi, 2012.

²⁷⁰ Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı XXV, No: 1, 1970, s. 21.

²⁷¹ Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul: 3F Yayınevi, 2006, s. 48-49.

²⁷² Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili", s. 169.

yapan siyasal temsil kurumları haline geldiği görülmüyordu. Osmanlı parlamentosu ise, sınıfsal temellere dayanmaktan çok, etnik bir görünüme sahipti²⁷³.

HM üyeleri toplumsal yapıları bakımından Osmanlı'nın varlıklı ve egemen sınıflarından gelmekteydi. Bunda, Osmanlı'da henüz bir partileşmenin, sınıflaşmanın başlamamış olması, sınıf bilincinin ve halk mücadelesinin söz konusu olmaması, seçimlerde genel oy ilkesinin ve tek dereceli seçim usulünün benimsenmemesi sebebiyle zenginlikten, makam-mevkiden yoksun geniş halk kitlelerinin söz sahibi olamaması gibi faktörlerin etkisi vardır²⁷⁴.

Buna rağmen Meclisin, tekdüze olmamasını sağlayan heterojen bir niteliği vardır. Farklı milliyet, din ve mezhepten birçok kişi bu Meclis çatısı altında bir araya gelmiştir. *“Meclis-i Mebusan çok uluslu imparatorluğun bir aynası gibidir”*. Yarıya yakın oranda gayrimüslim mebusu bünyesinde barındıran HM, bu niteliğiyle 1905'ten sonraki Rus Duma'larını (meclis) dahi geride bırakmıştır. Bunda gayrimüslimlere ilişkin yapılan Tanzimat reformlarının etkisi kadar, HM'nin, parçalanma sinyalleri veren imparatorluğun birleştirici unsuru olmasına dair umutların da etkisi vardır²⁷⁵.

Ülkede görülmeye başlanan ulusçuluk akımının etkileri henüz HM'ye yansımamış, Meclis üyesi gayrimüslimler çoğu zaman Müslüman-gayrimüslim ayrımını da reddederek bütünde Osmanlı halkı olduğunu savunmuşlardır. Rusya ile savaş başladığında, HM'de, Osmanlı vatanseverliğinin örneği sayılacak konuşmalar yapılmıştır. Hiçbir mebusun hakkında herhangi bir milliyetçi oluşumla işbirliği yapma bilgisi olmadığı gibi, sadakatlerini gösterir pek çok örnek mevcuttur²⁷⁶.

HM üyeleri başlarda daha çok bireysel temsil ve geldikleri bölgelerin sorunlarına değinme, bunları görüşme eğilimi göstermişlerdir²⁷⁷. Ülkenin farklı bölgelerden, farklı kültürlerden oluşan büyük bir imparatorluk olduğunu, henüz bir

---

²⁷³ Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi”, s.435.

²⁷⁴ Tanör, 155-56.

²⁷⁵ Tanör, s. 156.

²⁷⁶ Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, s. 175-76.

²⁷⁷ Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi”, s. 441.

partileşmeden söz edilemediğini ve on İstanbul mebusu dışındakilerin çoğunun Vilayet İdare Meclisleri kökeninden geldiklerini düşündüğümüzde bu anlaşılabilir bir tutumdur. Bununla birlikte, Vilayet İdare Meclisleri'nden gelen mebuslar, tartışma, seçim gibi konularda deneyimliydiler ve bu yönlerini İstanbul mebuslarına karşı bir üstünlük olarak görüyorlardı²⁷⁸. Örneğin; 7 Nisan 1877 tarihli oturumda Edirne mebusu Rasim Bey: “*Biz taşralıyız. Bu işi elbette daha iyi biliriz. Biz İbtida-i Tanzimattan beri bu işin içindeyiz. İstanbul daha bu sene intihaba girdi.*” diyerek bu düşüncesini açıkça ifade etmiştir²⁷⁹.

Zaten zamanla, bölge sorunları sandıkları sorunların ülkenin hemen her yerinde görüldüğüne ve devletin ciddi sorunları olduğuna şahit oldukça mebusluk kimlikleri *tüm Osmanlının mebusu* şeklini alacak, meclis haklarını, özgür tartışma ortamını, basın özgürlüğünü savunacak, yanlış gördükleri uygulamalar (örneğin Rus Savaşının yönetimi konusunda) sebebiyle asker, sivil yetkilileri, hatta Sadrazam ve Padişah'ı eleştireceklerdir²⁸⁰.

Özellikle taşradan gelen mebuslar, İstanbulluların süslü ve kimi zaman anlaşılmaz Türkçesine karşın halk Türkçesiyle konuşuyorlardı. Uzun ve edebi cümlelerden kaçınan mebuslar, kısa cümlelerle doğrudan temas etmek istedikleri konuya giriyorlar, fikirlerini güçlendirmek istedikleri noktalarda; Müslümanlar, Kuran'dan ve İslam tarihinden, Rumlar, eski Yunan filozoflarının fikirlerinden, Yahudiler ve Lübnanlı Maruniler 18. yüzyıl Avrupa aydınlarının modern hukuk ve devlet üzerine yazmış oldukları kaynaklardan faydalanıyorlardı. Hepsinin amacı ise; devletin sorunlarını çözüp onu feraha çıkartmaktı²⁸¹.

Heyet Başkanı olarak, KE'nin 77. maddesine açıkça aykırı şekilde Padişah tarafından İstanbul mebusu, kalem efendiliğinden gelen ve ketum kişiliğiyle bilinen

---

²⁷⁸ Ortaylı, age., s. 439.

²⁷⁹ Us, C. I, s. 86.

²⁸⁰ Tanör, s. 157-58.

²⁸¹ Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, s. 234.

Ahmet Vefik Efendi atanmıştır (5 Şubat 1293)²⁸². Her ne kadar geçici olarak görevlendirildiği belirtilse de dönem sonuna dek Başkanlık görevi onda kalmıştır. Başkan Vekilleri için ise; kanunda belirtildiği şekilde üçer aday gösterilmiş ve Padişah bunlar arasından seçim yapmıştır. Birinci Başkan Vekili Hüdavendigâr mebusu Şeyh Bahaeddin Efendi, ikinci Başkan Vekili Dersaadet mebusu Hüdaverdizade Ohannes Efendi olmuştur. Katib olarak Dersaadet mebusu Hasan Fehmi Efendi, İdare Amiri olarak Aydın mebusu Yenişehirizade Hacı Ahmet Efendi görevlendirilmiştir²⁸³.

3. Faaliyetleri

19 Mart'ta açılan ve 20 Mart ile 28 Haziran 1877 tarihleri arasında faaliyet gösteren Birinci Dönem HM'si, toplam 56 görüşme yapmıştır²⁸⁴. Bu dönemde birtakım sorunlar ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın yanı sıra, birçok yasa ve tüzük görüşmeleri de yapılmıştır²⁸⁵.

21 Mart 1877 tarihli ikinci toplantıda *Dahili Nizamname*'nin görüşülmesine başlanmıştır. Ayrıntılı bir İçtüzük hazırlanmış, tüzük; 13 Mayıs 1877 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Hazırlanan İçtüzüğe göre; başkanlık divanı başkan dışında iki başkan vekili ve iki katipten oluşmakta, Meclis kendi içinde beş şubeye ve çeşitli encümenlere ayrılmakta idi. Encümenlerde başkan, başkan vekili ve yazı işlerini yürüten birimler bulunmakta, oylamalar; mebusun ayağa kalkarak oyunu bildirmesi, el kaldırması veya görevlilerin bulunduğu sandıklara oy pusulalarını atması yoluyla gerçekleştirilecekti²⁸⁶.

24 Mart 1877 tarihli oturumda, Meclisin *tatil günleri* meselesi gündeme gelmiştir. Tutanaklarda; "*bir önceki gizli oturumda pazar gününün tatil ilan edilmesine dair mazbatanın okunduğu, Başkan Ahmet Vefik Efendi'nin pazar gününün tatil*

²⁸² Ahmet Vefik Paşa 9 Mayıs 1877 tarihli bir HM toplantısında: "Edebiyat nedir biliyor musunuz? Dünyada ne kadar edepsizlik varsa onun adına edebiyat demişlerdir...Katli bile caizdir." ifadelerinde bulunmuştur. Us, C. I, s. 227. Ayrıca bk. Lewis, s. 230 (Sir Edwin Pears'ın Raporu).

²⁸³ Us, C. II, s. 16.

²⁸⁴ Us, C. I.

²⁸⁵ Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", s. 30.

²⁸⁶ 13 Mayıs 1877 tarihli Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi (İçtüzük metni) için bk. Armağan, Memleketimizde İçtüzükler, s. 47-87.

olmasını onaylamayıp sadece cuma gününü tatil olarak kabul ettiği, ancak çoğunluk oyuyla pazar gününün de cumaya ek olarak tatil ilan edildiği” bilgilerine ulaşıyoruz²⁸⁷. Kutsal ibadet gününün, Müslüman mebuslar için cuma, Hristiyan mebuslar için de pazar günü olması sebebiyle, pazar günü tatil isteğinin muhtemelen Hristiyan mebuslar tarafından ileri sürülmüş olduğu ancak Müslüman mebusların da buna destek verdiği anlaşılmaktadır. Yahudi mebuslar için cumartesi gününün tatil edilmesi ya söz konusu olmamış ya da kabul edilmemiştir²⁸⁸.

7 Nisan 1877 tarihli *Vilayet Kanunu* görüşmelerinde, Kanun’un 9. maddesinde yer alan: “*Nahiye Meclisi azası nahiyeinin cesametine ve nüfusunun kesretine göre nisfi Müslim veya nisfi gayrimüslim altıdan on ikiye kadar olur.*” ifadesindeki Müslim-gayrimüslim ayrımına İstanbul mebusu Vasilaki Bey’den itiraz gelmiş, mebus; KE’de böyle bir ayrımın yapılmadığına, din ve mezhep ayırt edilmeksizin herkesin *Osmanlı* kabul edildiğine vurgu yaparak (KE mad. 8), bu maddenin ve 24, 32, 43. maddelerin bu yönde tadilini istemiştir. Konu hakkında pek çok mebus görüş beyanında bulunmuş, kimi mebuslar bu ifadenin KE’ye aykırılık anlamına gelmediğini ve eğer bu ifadeler kaldırılırsa, taşra seçimlerinde baskın cemaatin lehine ve azınlık cemaatlerinin aleyhine bir durum oluşabileceğini, bu sebeple en azından bir süre daha böyle devam etmesi gerektiğini savunmuşlardır²⁸⁹.

Yine bu Kanun’un görüşmelerinde mebuslar, Mithat Paşa’nın Tuna valisiyken Tuna Nizamnamesi’nde yer alan *mutasarrıf* sözünü ve unvanını despotça bulması sonucu bu unvanı, *kaymakam* ve *müdür* kelimeleri ile değiştirmesini örnek alarak, Vilayet Kanunu’nda da bu yeni unvanların yer alması hususunda ısrar etmişlerdir²⁹⁰.

HM’nin görev alanına giren konulardan bir tanesi de *arzuhalleri* incelemektir. Meclise gelen arzuhaller arasında, 27 Haziran 1877 oturumunda gündeme gelen; dokuz

---

²⁸⁷ Us, age., s. 32.

²⁸⁸ Sina Akşin, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı XXV, 1976, s. 101.

²⁸⁹ Us, age., s. 84-87.

²⁹⁰ İlber Ortaylı, “Midhat Paşa’nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri*, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, s. 230.

sene önce bir kadının katliyle ilgili tevkif edilmiş, üç aylık soruşturma sonucunda masumiyeti ortaya çıkmış olmasına rağmen tahliyesini öngören mahkeme ilamı unutulmuş ya da kaybolmuş olduğundan dokuz seneden beri haksız yere hapis yatan Nikola Tatavlianos'un arzuhali dikkate değerdir. Meclis, bu mağduriyetten sorumlu memurların cezalandırılmasına ve Nikola Efendi'yi dokuz sene boyunca sebepsiz yere hapis yatmasının telafisi niteliğinde tazminat ödenmesine karar vermiştir²⁹¹.

Sorunlardan birisi *Karadağ*'ın durumudur. Karadağ toprak talebinde bulunmakta, hükümet de sınırla ilgili ufak bir değişiklik yaparak bu talepleri karşılama niyetindeydi. Mebuslar ise buna katıyen karşı çıkmış, görevlerinin ülkenin toprak bütünlüğünü korumak ve bir karış dahi toprak vermemek, gerekirse saldırıya karşı saldırıyla cevap vermek olduğunu belirtmişlerdir. Oylama sonucu Karadağ istekleri 93 mebustan 75'inin oyu ile reddedilmiştir²⁹².

HM'nin görüştüğü konulardan birisi de *Belediye Kanunu*'dur. Meclis, Vilayetler Belediyeleri ve İstanbul Belediyeleri için olmak üzere ayrı iki kanun çıkarmıştır. Başlarda, İstanbul Belediyeleri'ne ayrı kanun çıkarılıp, İstanbul'un ayrıcalıklı sayılmasına birçok mebus tepki göstermiştir. 16 Nisan 1877 oturumunda Bursa mebusu Şeyh Bahaaddin Efendi, KE'nin ikinci maddesine atıfta bulunarak Anayasa'ya göre İstanbul'un ayrıcalıklı bir konumu olmadığına ama bu Belediye Kanunu'nun İstanbul'a özel olduğuna dikkat çekiyor²⁹³. Vilayetler Belediye Kanunu görüşmelerinden birinde ise (30 Mayıs 1877); kanun tasarısında yer alan Türkçe bilme şartı kimi mebuslarca gündeme getirilmiş, bunun Türkçe bilmeyen ahali açısından sorun olacağına değinilmiştir. Başkan Ahmet Vefik Paşa; ortak paydada buluşulması için bunun gerekli olduğunu, aklı olanın dört seneye Türkçe öğrenmesi gerektiğini söylemiştir²⁹⁴.

Rusya'nın, Osmanlı topraklarında Hristiyanlara zulmedildiği gerekçesiyle (bahanesiyle) savaş açtığını bildiren tebliğ 25 Nisan 1877'de HM'de okunmuş,

---

²⁹¹ Us, age., s. 393.

²⁹² Karal, age., s. 235; Us, age., s. 100-102.

²⁹³ Us, age., s. 116.

²⁹⁴ Us, age., s. 313.

mebuslar Rusya'nın bu iddiasına Müslim ve gayrimüslim birlikte, şiddetle karşı çıkmışlar, tepkilerini dile getirmişlerdir²⁹⁵. Örneğin Halep mebusu Manok Efendi:

*“Bu devlet, devletimiz aleyhine hücum etmek için haylice senelerden beri hazırlanmakta ve vesileler aramaktadır...Biz, Ermeni ve Hristiyan bulunduğumuz münasebetiyle ilan ederim ki, Rusya devletinin himayesine muhtaç değiliz. Bu sözüm milletim ve alel-husus Halep dahilinde bulunan kaffe-i milel (tüm millet) namına ilan ve neşir olunmasını isterim. Rusya'nın iddia eylediği himayeyi asla ve kat'a kabul etmeyiz ve ne de muhtacız...ve (Rusya'nın) en evvel yüzüne parlayacak silah, makasid-ü mefasid-i mahsusası için sahte olarak himayesini talep ettiği Hristiyan dindaşlarımın silahıdır. Biz, bir zamanda Müslüman arkadaşlarımızdan ayrılmadık ve ayrılmayız.”*²⁹⁶

diyerek; Suriye mebusu Nufel Bey:

*“Tarih ispat eder ki, Hristiyanlar hükümet-i İslamiyyeden rahat görmüşlerdir. Hem de bazı cihetlerce millet-i Müslimeden bile ziyade rahat görmüşlerdir. Hasılı Rusya için himayet lafzı, mücerred bir siperdir. Bu siperin arkasında gizli olan emeli ise, tevsi-i memalik ve teşhir-i nüfusdur. Bizi, ateş tutmak için maşa makamında istimal etmek istiyor.”*²⁹⁷

sözleriyle ve yine Suriye mebusu Nakkaş Efendi de: *“Biz onların himayelerini istemiyoruz. Bizden uzak geçiniz ey Ruslar.”*²⁹⁸ diyerek tepkisini dile getirmişti. Mecliste gerçek bir vatan bilinci doğmuş ve Rusya'ya karşı savaşa karşılık verilmesi hususunda oy birliği sağlanmıştır²⁹⁹.

*Matbuat (Basın) Nizamnamesi'*ne ilişkin görüşmeler de oldukça hararetli geçmiş, bu konuda genel anlamda iki farklı görüşü savunan gruplaşma olmuştur. Bir grup, hükümet tasarısını destekleyerek basın özgürlüğünün daraltılması gerektiğini savunmuş; diğer grup ise buna karşı çıkarak, basın ne kadar özgür kalırsa o kadar faydalı olacağını, basının herhangi bir işleminden şahsen zarar gören kişilerin yeni

---

²⁹⁵ Karal, age., s. 235.

²⁹⁶ Us, age., s. 172.

²⁹⁷ Us, age., s. 174.

²⁹⁸ Us, age., s. 174.

²⁹⁹ Karal, age., s. 236.

kanunlar sayesinde mahkemeye rahatça başvurabileceklerini, memurların işlerine dair fikir yürütemeyen gazeteler olmazsa basın da bir anlamı kalmayacağını savunmuşlardır. Bunun sonucu olarak, hükümet tasarısı bu yönde değiştirilmiş, tasarıda bulunan, mizah gazetelerinin kapatılmasına dair madde de tümüyle kaldırılmıştır³⁰⁰.

Heyet'in önemli faaliyetlerinden biri *İntihab-ı Mebusan* (Seçim Kanunu) kanun tasarısının görüşülüp kabul edilmiş olmasıdır. Ancak tasarı yürürlüğe girip kanunlaşmadan HM'in birinci dönemi kapanmıştır³⁰¹. İntihab-ı Mebusan Nizamnamesi görüşmeleri de Osmanlılık ruhunun ortaya çıkışına sahne olmuştur. Hükümetten gelen tasarıda *Müslüman olan* ve *Müslüman olmayan halk* ifadeleri kullanılmış, mebuslar ise bu ayrımı şiddetle reddetmişlerdir. KE'nin böyle bir ikilik gözetmediğini, herkesin eşit hak, hürriyet ve ödevlerinin olduğunu ve Osmanlı Devleti halkına ancak Osmanlı denebileceğini belirtmişler; ayrıca seçim usulünü de iki dereceli yerine tek dereceli olarak belirlemişlerdir³⁰².

HM'de gündeme gelen konulardan bir diğeri; gayrimüslimlerin de *askerlik* yapması mevzusudur³⁰³. 1856 Islahat Fermanı'yla askerlik görevi gayrimüslimlere de yüklenmiş, ancak ne hükümet ne de gayrimüslimler bunu arzu etmemişlerdir. Hükümetin istememe sebebi, gayrimüslimlerden, bu görevi yapmamanın karşılığında alınan bedeldir. Devlet, ciddi bir gelir sağlayan bu kaynak kesilsin istememektedir. Gayrimüslimler de böyle bir görev yapmayı arzu etmemektedirler. Uygulama, askerliğe gideceklerin kurayla belirlenmesi, gayrimüslimlerin askere gitmeden para karşılığı bu sorumluluktan muaf tutulmaları şeklindeydi³⁰⁴. 2 Haziran 1877 tarihli oturumda İstanbul mebusu Vasilaki Bey:

“Mademki Kanun-i Esasi muktaza-i alisincebilcümle ahali hem-hukuk ve hem-vezaifdir. Nasıl olur ki bu ahalinin bir kısmı akdem-ü eaz-i vezaif olan vatan uğurunda kıymetli kanını döker de diğer kısmı bu vazife-i

³⁰⁰ Karal, age., s. 236; Us, age., s. 171.

³⁰¹ Servet Armağan, “Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri”, **Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Armağanı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 164.

³⁰² Karal, age., s. 236.

³⁰³ Bk. Eryılmaz, s. 69-72.

³⁰⁴ Akşin, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar”, s. 103.

*mukaddesini para ne tesviye eder? Kan dökmek vazife-i asliyesi her bir evlad-i vatanın boynunun borcudur. Kan ne satılır, ne de alınır.*³⁰⁵

sözleriyle konuyu gündeme getirmiş ve gayrimüslimlerin de askerlik yapması gereğini savunmuştur. Konu encümene sevk edilmiş, 4 Haziran 1877 oturumunda yeniden gündeme gelerek, Vasilaki Bey tekrardan, bütçede neden askerlik bedelinin yer aldığını sormuş, o seneye gayrimüslimlerin askerliğe alınmaları yetişmeyeceği için yer aldığı belirtilmiş, o da: “*Kanun-i Esasi ilan edileli 6 ay oluyor, neden hale askere alınmıyorlar? Neden vatana borçlarını bedenen ödemiyorlar?*” şeklinde soru yöneltmiştir. Erzurum mebusu Ahmet Muhtar Efendi; Vasilaki Bey’in sözlerine fikren karşı çıkmamış, ancak askerlik bedeli olarak gayrimüslimlerden sağlanan gelirin toplamda 1.181.000 lira tuttuğunu, devletin o an için yeni askerlere değil mevcut askerin ihtiyaçlarını karşılayacak gelire daha çok ihtiyacı olduğunu belirtmiştir³⁰⁶.

Padişah tarafından atanan vekiller, yaptıkları işlerin bilgisini HM ile paylaşma gereği duymamış ve kendilerine yapılan eleştirilerle temennileri, dikkate dahi almamışlardır. Özellikle, başlayan Osmanlı-Rus Savaşı’na dair HM tarafından savaşın yönetilmesi ve sorumlu kişilerle ilgili ciddi eleştiriler gelmiş ve bu konuda araştırma yapılmak istenmiş, ancak destek görülememiştir³⁰⁷. Ülkenin zaten çok da iyi olmayan mali durumu savaş sebebiyle daha da kötüleşmiş, bu durum HM görüşmelerine de yansımıştır.

12 Haziran 1877 oturumunda Edirne mebusu Rasim Bey; Devlet Reisi’nden, meclis ile hükümet arasındaki işleri ihmal eden tüm vekillerin ve memurların cezalandırılmasını isterse, hiçbir arkadaşının buna itiraz etmeyeceğinden emin olduğunu söylüyor ve büyük alkış alıyordu³⁰⁸. Yine 14 Haziran 1877 oturumunda Konya mebusu Simonaki Efendi şu ifadelerde bulunuyor:

“Cesaret ederek söylerim ki, nizamât layihaları yapmaya memur olan daire-i mahsusa bizi başını bırakıp da alt başlanmak gibi bir takım başka

³⁰⁵ Us, age., s. 323-24.

³⁰⁶ Us, age., s. 330.

³⁰⁷ Okandan, s. 181.

³⁰⁸ Us, age., s. 360.

nizamata ile meşgul edip, asıl elzem olan memurin vezaifi ile muhakemat ve zabtiyenizamata layihalarını tanzim ve irsal eylemedi. Şimdi bizim müekkillerimiz (vekil tayin eden, müvekkil) olan millet iyi bilmiş olsunlar ki biz hiçbir vakitte vazifemizde kusur etmedik ve hatta ıslah-ı memuriyet ve mübayaat ve sarfiyatta görülen israfat hakkında bağırdık, çağırdık ve çok da gürültüler ettik. Ancak en öncelikli istediğimiz usul ve nizamname tasarıları dahi daireleri tarafından gönderilmedi. Bu babda biz mazur olduğumuzdan asla kabahatimiz yoktur.”³⁰⁹

6 Haziran 1877 tarihli toplantıda; herkesin elinde ne var ne yoksa vererek destek olması gerektiğini ifade eden Trablus-i Şam mebusu Nikolaki Nevfel Efendi'nin sözlerine karşılık, Yenişehirizade Ahmet Efendi: “Evet, biz son fedakarlıkları da yapmaya hazırız; ancak mevki-i iktidarda olan şahsiyetlerin de mukabele göstermesini muhakkak istiyoruz.” diyerek tepkisini dile getirmiştir³¹⁰.

Savaş yolsuzluklarına dair önemli bir görüşme 27 Haziran 1877 oturumunda yapılmış, Halep mebusu Nafi Efendi; Selanik'te askere yapılan peksimetlerin hayvanlara yedirilemeyecek kadar kötü durumda olduğunu, vatan uğruna canını feda eden askere bunun verilmesinin caiz olmadığını söylemiş, orada hazır bulunan Serasker levazım reisi Hasan Paşa da bunun böyle olduğunu itiraf etmiştir. Bunun üzerine, sorumluların mutlaka bulunup cezalandırılması, hatta askeri zehirlemeye yönelik davrandıklarından, canlarının alınması gerektiği söylenmiş, sorumlu isim olarak ortaya çıkan Selanik Defterdarı Tahir Efendi'nin azledilmesi ve muhakeme altına alınması kararı çıkmıştır³¹¹. Ancak maalesef, 23 Ocak 1878 tarihli İkinci Dönem HM tutanağına göre bu kişi, muhakeme altına alınmadığı gibi mesleğinden dahi azlolanmamıştır³¹².

HM çalışmaları, Osmanlı'yı çok geride gören ve onun parlamenter rejime hiçbir şekilde uyum sağlayamayacağını düşünen dünya devletleri için gerçek bir sürpriz oldu. Her ne kadar bazı yabancı gazeteler ondan “*Evet Efendim Meclisi*” olarak bahsetseler

---

³⁰⁹ Us, age., s. 370.

³¹⁰ Us, age., s. 339.

³¹¹ Us, age., s. 394.

³¹² Us, C. II, s. 193.

de³¹³, 14 Nisan tarihli Times gazetesi bu düşünceye karşı çıkarak ve HM’yi överek şu ifadelerle yer vermiştir:

*“Osmanlı memleketlerinde Mebuslar Meclisi kurmanın, istenildiği gibi olamayacağı sanılıyordu. Halbuki, bunun tam aksi görüldü. Mebuslar, görüşülen konularda tam bilgiye sahip görünmekte ve çok eski zamandan beri mevcut bir meclis için iftihar vesilesi olacak surette iş görmektedirler. Medeni cesarete gelince, böyle genç bir mecliste az değil belki çoktur.”*³¹⁴

Bunda, devletin, otuz yıla yakın zamandır, mahalli meclis ve temsil geleneğini vilayet idaresinde uyguluyor olmasının büyük etkisi vardır³¹⁵.

C. II. Dönem Heyet-i Mebusan’ı (13 Aralık 1877- 14 Şubat 1878)

1. Seçimler

KE mad.69’a göre HM’nin genel seçimleri dört yılda bir yapılır (35. maddedeki gibi bir feshedilme durumu söz konusu değilse). Her şey olağan durumda iken ilk dönem HM’sinin tatile girmesinin ardından, genel seçim emri verilmiştir. Üstelik henüz Seçim Kanunu yürürlüğe girmediğinden, seçimlerde, bir seneliğine geçerli olacak 28 Ekim 1876 tarihli Talimat ile bir defalığına geçerli olacak 1 Ocak 1877 tarihli Beyanname kullanılmıştır.

25 Ağustos 1877 tarihli Padişah buyruğuna eşlik eden Meclis-i Mahsus-u Vükela Mazbatasında, Meclis-i Mebusan’ın süresini tamamlayıp dağıldığı, Kasım ayında açılacak yeni senenin mebuslarının seçiminde, elde bir seçim kanunu bulunmadığı için, yine Talimat-ı Muvakkate hükümlerinin uygulanmasının mecburi olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde İstanbul ve çevresi için de Beyanname’nin uygulanacağı, 27 Eylül 1877 tarihli risalede belirtilmektedir. 25 Ağustos 1877 tarihli

---

³¹³ Engelhardt, s. 279.

³¹⁴ Karal, age., s. 237.

³¹⁵ Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi”, s. 435.

Mazbata, yeni seçilecek mebusların toplantı sürelerinin Kasım başından Mart ayı başına kadar devam etmek üzere 4 ay olacağı ifadelerine de yer vermektedir³¹⁶.

2. Yapısı

İkinci Dönem HM'ı 13 Aralık 1877 tarihinde Padişah'ın açılış nutkuyla açılmıştır. Nutkunda II. Abdülhamit; KE'nin icra edilmesinin devletin kurtuluşu için tek çare olduğunu, devletin büyük bir savaşla meşgul olduğu böyle bir zamanda dahi ıslahatları unutmamasının, ilerleme yolundaki niyetlerine fiili bir delil sayılabileceğini belirterek, meşrutî düzenin sürmesine dair inanç ve isteğini göstermeye çalışmıştır³¹⁷. I. Dönem açılışındaki uzun nutkun aksine, bu dönem nutku sadece sekiz dakika sürmüştür³¹⁸.

59'u Müslüman (%56), 47'si gayrimüslim (%44) olmak üzere toplam 106 üyeden oluşmaktadır. Bu dönemdeki mebusların 48'i (%45) Birinci Dönem HM'sinde de yer almışlardır. 48 mebusun 28'i Müslüman (%58), 20'si gayrimüslimdir (%42). Dolayısıyla ikinci dönem HM üyelerinin yarıya yakını birinci dönemden tecrübeli mebuslardır³¹⁹.

Bu dönemki Başkan, Başkan Vekilleri ve diğer idari görevliler KE'ye ve 13 Mayıs 1877 tarihli *Dahili Nizamname*'ye (İçtüzük) göre seçilmeye çalışılsa da yine bir takım uygunsuzluklar meydana gelmiştir. İçtüzüğün 1. maddesine göre; başkanlık seçimleri yapılanaya kadar Başkanlık görevini, Heyet'in en yaşlı üyesi olan Edirne mebusu 66 yaşındaki Gümüşgerdan Mihalaki Bey yürütmüştür. Geçici de olsa gayrimüslim bir mebusun HM Başkanlığı görevinde bulunması bakımından önemlidir³²⁰. Heyet içinde seçimler yapılarak Başkan ve iki Vekili için olmak üzere her görev için üçer aday belirlenmiştir. Padişah, Başkanlık görevine en çok oyu alan

³¹⁶ Armağan, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri", s. 167-68.

³¹⁷ Us, age., s. 7-10. Orijinal ifadeler şu şekildedir: "*Kanun-i Esasi'nin suret-i mükemmelede fiil ve nüfuzunu icra etmesi devletimizin çare-i münferid-i selameti olup...Devletimizin bir muharebe-i azime ile meşgul bulunduğu bir zamanda bile ıslahat-i dahiliyeyi feramüş etmemiş olduğunu niyyat-i terakkiyatımıza bir delil-i fiili makamında ibraz edebilirim.*"

³¹⁸ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutîyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *GEFAD*, Cilt 26, Sayı 1, 2006, s. 269.

³¹⁹ Akşin, "Birinci Meşrutîyet Meclis-i Mebusanı", s. 22.

³²⁰ Oğuz, s. 140.

Dersaadet mebusu Hasan Fehmi Efendi'yi getirirken, birinci Başkan Vekilliğine, bu görevin adayları arasından değil Başkanlık adaylarından Hüdavendigâr mebusu Şeyh Bahaeddin Efendi'yi ve ikinci Başkan Vekilliği görevine, dokuz adayın arasında yer almayan Dersaadet mebusu Hüdaverdiyan Ohannes Efendi'yi getirmiştir. Padişah'ın, birinci HM döneminde birinci ve ikinci Başkan Vekili olan bu kişileri değiştirmeden aynen görevlerine devam etmesi yönündeki uygulaması karşıt bir duruşla karşılaşılmasa da KE'ye ve İçtüzüğe aykırıdır. Katiblik görevine ise; Selanik'ten Mustafa Bey, Edirne'den Rasim Bey ve Bosna-Hersek'ten İbrahim Bey seçilmişlerdir³²¹.

3. Faaliyetleri

13 Aralık 1877-14 Şubat 1878 tarihleri arasında faaliyet gösteren İkinci Dönem HM'si toplam 29 görüşme yapmıştır.

Meclisin açıldığı dönemde Rus Savaşı oldukça tehlikeli bir boyuta gelmiş ve bir taraftan da Karadağ, Bosna ve Hersek üzerine saldırıya geçmiş durumdaydı³²². Ülkedeki bu olağanüstü durum HM'ye yansımış, bu dönem kanun ve tüzük yapımından çok, arzuhallerle, hükümeti denetlemekle, ülke yönetimindeki eksiklik ve yolsuzlukları açıklamakla geçmiştir³²³.

II. Abdülhamit'in açılış nutkuna cevap hazırlanmadan önce, Zabtiye Nazırı'nın mecliste casus bulundurduğu konusu üzerinde durulmuş, 31 Aralık 1877 günü Aydın mebusu Yenişehirlizade Ahmet Efendi konuyu gündeme getirmiş ve bunun ortaya çıkarılmasını istemiştir. Diğer mebuslar da destek vererek, KE'deki hiçbir haklarından vazgeçmeyeceklerini, bunun kabul edilemez olduğunu, her ne kadar HM toplantıları açık olsa da böyle bir baskıyla kimsenin fikirlerini özgürce beyan edemeyeceğini, bunun bir çeşit tehdit niteliğinde olduğunu, bu sebeplerle engellenmesi gerektiğini

---

³²¹ Us, age., s. 16.

³²² Karal, age., s. 238.

³²³ Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", s. 30-31.

belirtmişler ve durumu Heyet'in asayişinden sorumlu olan Başkan'a sevk etmişlerdir (KE mad. 59)³²⁴.

Padişah'ın Meclis'i açış nutkuna cevaben yazılan HM mazbatasında mebuslar; Rus Savaşı'nın yönetimine ilişkin siyasi ve askeri konularda yeterli tedbirlerin alınmadığını ve HV'ye güvensizlik duyduklarını belirtmişler, bunun üzerine vekiller HM'ye devlet idaresine dair bilgi verme gereği duymuş ancak büyük tepkiyle karşılaşmışlardır. Büyüyen tepkiyi yatıştırmak için II. Abdülhamit, Sadrazam İbrahim Ethem Paşa'yı görevden alarak yerine Ahmet Hamdi Paşa'yı getirmiştir. Burada HM'in Padişah ve iktidar üzerindeki etkisini görmek önemlidir³²⁵.

İkinci dönem HM'de değinilen konulardan biri, *memurların yetersizliklerine* ilişkin sorunlardır. 7 Ocak 1878 oturumunda, illerde ziraat müfettişlikleri kurulmasıyla ilgili görüşülürken Suriye mebusu Abdurrahim Bedran Efendi olduğu düşünülen bir mebus; ülkenin içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak ve gidecek memurun davranış şeklini şu sözlerle tasavvur ederek bu uygulamaya karşı çıkmıştır: “...*Bir de giderken aldığı maaşın üç aylığını masarifi rahiyyesine sarf edecek, sonra memur olduğu vilayet merkezinden yanına birkaç zaptiye alıp köy köy gezecek, kuzu kesecek, tavuk kesecek.*”³²⁶

19 Ocak 1878 oturumunda Yanya mebusu Harito Efendi; memurların görev aldıkları bölgelerdeki dili bilmemeleri ve mevzuattan haberdar olmamaları sebebiyle ciddi sorunlar yaşandığından³²⁷, 2 Şubat 1878 oturumunda Sivas mebusu Kevork Efendi; geçmiş senelerde Amasya sancağına atanan bir naibin okuma-yazma bilmediğinden, hatta yazılı evrakı düz veya ters tuttuğunu dahi fark edemediğinden, mührü düzgün basmak için kazayağı figürlü bir nişan kullandığından bahsetmektedir³²⁸.

---

³²⁴ Us, age., s. 31-33.

³²⁵ Okandan, s. 183.

³²⁶ Us, age., s. 100.

³²⁷ Us, age., s. 167.

³²⁸ Us, age., s. 288.

Konuyla ilgili bir diğerk çarpıcı ifade 9 Ocak 1878 oturumunda Suriye mebusu Bedran Efendi'den gelmiştir: *“Evet, memleketin bu kanunlara ihtiyacı vardır. Mahkemeler ve jandarma teşkilatı hakkında olanları birinci derecede ehemmiyet taşımaktadırlar. Benim memleketimde, iki yüz hırsızdan başka bir şey olmayan iki yüz jandarmamız var.”*³²⁹

Memurlara ilişkin çokça değinilen bir diğerk sorun *kayırcılık* konusuydu. 17 Ocak 1878 oturumunda Ankara mebusu Tevfik Efendi; yersiz merhametten doğan iltimasın ve akraba korumacılığının memlekette bir adet haline geldiğini söylüyor³³⁰, bunun çözümü için; kimi mebuslar eğitimi ve eğitimli memurlar yetişene dek bir komisyon kurulmasını³³¹, kimi mebuslar diyaneti öneriyor³³², kimi mebuslarsa bu konudan usanarak: *“Bu memurların Allah belalarını versin! Her gün bunlardan bahsediyoruz. Rica ederim reye müracaat buyurunuz da bitsin.”* demekten kendilerini alıkoyamıyorlardı³³³.

Her iki dönem HM'sinin de yakındığı başlıca konu, yasama faaliyetlerinde bağımsız olmamaları sebebiyle, kendilerine dayatılan yasa tasarılarının en elzem konulardan değil de sanki onları oylarmışçasına seçilmiş olduğuna, ülkenin en mühim sorunlarına ilişkin çözümler üretmek isterlerken bunu yapamamalarına ilişkindir. 9 Ocak 1878 tarihli oturumda Rupen Efendi konuya değinerek: *“Açıkça görülüyor ki Şura-yı Devlet, bu tip kanun tasarıları sunarak meclisle eğlenmektedir.”* demiştir³³⁴. Yine 10 Ocak 1878 oturumunda Suriye mebusu Abdürrahim Bedran Efendi şu ifadelerle düşüncelerini belirtmiştir:

“Divan-ı Muhasebat Nizamnamesi'nin umur-u maliyeye elzem olup olmadığını ahalimiz bilmediği gibi, matbuat ve vilayet nizamname ve kavanini gibi şeyler ahali indinde hiç makamındadır. Ahalliye lazım olan şeyler ırz, namus, mal ve canlarını muhafaza edecek kavanin ve nizam

---

³²⁹ Us, age., s. 108.

³³⁰ Us, age., s. 152.

³³¹ Us, age., s. 265.

³³² Us, age., s. 170.

³³³ Us, age., s. 195.

³³⁴ Us, age., s. 108.

ve bunu ıslah edecek şeylerdir, ahalinin bizden bekledikleri budur. Geçen sene Meclis-i Mebusan teşekkül etti, üç ay vakit sarf etti, ahalinin ehemmiyetlerini bilmedikleri şeylerle uğraştı. Bu sene bakıyorum ki, yine böyle nizamlarla uğraşıyoruz.”³³⁵

Bu dönemde görüşülen önemli konulardan biri *Mösyö Zarifi'nin yolsuzluklarına* ilişkindir. Mösyö Zarifi Rum bir bankacıdır ve II. Abdülhamit'le yakinen bağlantısı vardır. Bu dönem toplantı süresi içinde dört kez onun yolsuzlukları ele alınmıştır³³⁶. Bunlardan birincisi; Mösyö Zarifi'nin kaime (kağıt para) satmasıyla ilgili çıkan söylentiler üzerinedir. Konuyla ilgili Maliye Nazırı Yusuf Paşa'dan açıklama istenmiş o da açıklamasını yapmış, herhangi bir yolsuzluğun söz konusu olmadığını belirtmiştir³³⁷. İkinci görüşme; Aydın mebusu Menekşelizade Emin Efendi'nin İzmirli bir palamut tüccarından gelen telgrafı okuması üzerine gerçekleşir. Tüccar telgrafta, Mösyö Zarifi'nin palamutlara karşılık ve değerinden çok fazla şekilde öşür vergisi istediğini, çok zor durumda kaldığını ve yardım istediğini belirtmektedir. Görüşmeler neticesinde, konuyla ilgili Bab-ı Ali'ye bir tezkire yazılmasına karar veriliyor ve tezkireye, işin acelesinden dolayı telgraf yoluyla hızlandırılması talebi de ekleniyor³³⁸. Buna rağmen bir ay sonraki bir toplantıda Menekşelizade Emin Efendi Şura-yı Devlet'ten şikayetle söz edip, hala bir telgraf dahi çekilmediğinden bahsedecektir³³⁹. Üçüncü konu; tahıl ihracının kesin olarak yasaklanmış olmasına rağmen, Zarifi'ye bu konuda müsaade edilmesi ve Mösyö Zarifi'ye ait ve İtalyan bandıralı üç geminin ganimet olarak ilan edilip, Padişah iradesi ile affına ilişkindir. Konuyla ilgili Şura-yı Devlet üyesi Yanko Efendi açıklamalarda bulunmuş, ardından, konunun tahkikatının yapılması için Padişah'ın başkanlığındaki Komisyona gönderilmesine karar verilmiştir³⁴⁰. Dördüncü konu ise, yine öşür vergisine dair Çeşmelilerden gelen telgraftan oluşmaktadır³⁴¹.

---

³³⁵ Us, age., s. 112.

³³⁶ Akşin, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar”, s. 113.

³³⁷ Us, age., s. 84.

³³⁸ Us, age., s. 173-74.

³³⁹ Us, age., s. 397.

³⁴⁰ Us, age., s. 202.

³⁴¹ Us, age., s. 396-97.

Mebuslar açıkça ifade edemeseler de, savaşta gelinen noktadan Padişah'ı da sorumlu tutuyorlardı. Savaşı Yıldız Sarayı'ndan, birkaç müşavirinin desteğiyle yönettiğini ve verimli katkı sağlanamadığını düşünüyorlardı. II. Abdülhamit üzerindeki bu baskının farkındaydı³⁴². Nitekim, Sadrazam Ahmet Hamdi Paşa'nın eleştirileri de tuz biber oldu. Paşa, II. Abdülhamit'e; Yıldız Sarayı'na kapanmanın zamanı olmadığını, düşmanın hükümet merkezine kadar geldiğini, Devletin ciddi tehdit altında olduğunu, Yıldız'dan Beşiktaş Sarayı'na geçerek, kendi tahsisatından (mal, para) bir kısmını Devlet hazinesine bırakarak tasarruf sağlatması ve mebuslarca eleştirilen vekillerin değiştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu ifadelerden son derece rahatsız olan II. Abdülhamit, Beşiktaş'a nakil olayını kendisinin tahtan indirilmesine dair bir plan olarak algılamış ve 11 Ocak 1878'de göreve gelen Sadrazam Ahmet Hamdi Paşa'yı 4 Şubat 1878 günü görevden almış, yerine Birinci Dönem HM Başkanı Ahmet Vefik Paşa'yı getirmiştir³⁴³. Zaten kısa bir süre sonra da HM'ye son verecektir.

III. MECLİS-İ UMUMİ'NİN TATİLİ VE I. MEŞRUTİYET'İN SONU

14 Şubat 1878'de HM'de, Padişah'tan gelen bir irade okundu. İradeye göre; bir takım nedenlerden ötürü meclis çalışmalarına ara veriliyordu. Bundan önce Saraya, dokuz imzalı bir HV mazbatası gelmişti. Mazbataya göre MU'nun; görevi olan yasa tasarılarını inceleme işini düzgün yapabilmesi vekiller ile yapılacak görüşmelere ve fikir alışverişlerine bağlı olduğundan, ancak içinde bulunulan olağanüstü durum sebebiyle bunun yerine getirilmesi mümkün olmadığından, barış görüşmelerinin tamamlanması Heyet'in kalan toplantı süresi olan bir aydan daha fazla süreceğinden ve bu süre içinde MU'ya herhangi bir bilgilendirme yapılamayacağından Meclis'in muvakkaten (geçici olarak) tatili gerekli görülüyordu³⁴⁴.

HV'nin MU'nun tatili için gösterdiği gerekçeler gerçekçi görünmemektedir. Çünkü; gerekli gördüğü durumlarda Padişah'ın MU'nun toplantı süresini uzatma yetkisi vardır (KE mad. 44) ve HV'nin MU'yu gelişmelerden derhal haberdar etmek gibi bir

---

³⁴² Karal, age., s. 239.

³⁴³ Okandan, s. 183-185.

³⁴⁴ Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", s. 33.

görevi olmamakla birlikte, Heyet çoğu zaman HM'nin ısrarlı bilgi taleplerine dahi yanıt vermemektedir³⁴⁵.

Padişah'ın iradesi ise daha inandırıcıdır. Padişah önce uzunca MU'nun hizmetlerini övmüş, Meşrutiyet'i kendisinin kurduğunu ve teşvik ettiğini söylemiş, ara verme gerekçesi olarak da devletin içinde bulunduğu olağanüstü durumu göstermiş, hatta her Meşrutî düzende böyle zamanlarda bu tip faaliyetlere ara verildiğini belirtmiştir. Ancak Padişah, HV Mazbatası'nın aksine, tatil işlemi için *muvakkaten (geçici)* ifadesini kullanmamıştır. Niyet okuma olarak değerlendirilmezse, buradan II. Abdülhamit'in kendi rızasıyla bir daha MU'yu açma niyetinin olmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Nitekim bu tatil 30 yıl sürecektir³⁴⁶.

Daily News İstanbul muhabiri Sir Edwin Pears dönemi şu sözlerle yorumlamıştır:

*“Meclisteki tartışmalar Türk halkına yönelik bir açıklama niteliğindedir. Ülkenin bir ucundan diğer ucuna kadar köklü bir idari reforma ihtiyaç duyduğunu gösterdiler. Meclis ile paşalar arasındaki husumet gitgide ciddileşti. Bazı muhabirlerin öngörüsüne göre, kısa bir zaman içinde ya Meclis paşaların yönetimini iyice kızdıracaktı, ya da paşalar bu Meclis'ten kurtulacaktı.”*³⁴⁷

II. Abdülhamit'in Meşrutiyet'i askıya almasındaki bir diğer neden Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sorumlu tutulma korkusudur. Savaşın eleştirilen yönetiminin Saraydan kaynaklandığı ve *savaş saraydan yönetiliyor* tarzı söylentilerin yayılması zaten kuruntulu denebilecek Padişah'ı son derece rahatsız etmiştir. Bunlara, 13 Şubat 1877'de yaşanan olay tuz biber olmuştur³⁴⁸.

Rus ordularının İstanbul yakınlarına geldiği, onları engellemek amacıyla gönderilen İngiltere donanmasının da boğaza girmek üzere olduğu bir zamanda, durum değerlendirmesi yapmak amacıyla II. Abdülhamit, 13 Şubat 1878 günü Yıldız

---

³⁴⁵ Akşin, age., s. 34.

³⁴⁶ Akşin, age., s. 34.

³⁴⁷ Lewis, s. 229-31.

³⁴⁸ Akşin, age., s. 39.

Sarayı'nda bir toplantı düzenlemiş, toplantıya, HV ile Vükela-yı Sabıka'nın tümü ve beş HM üyesi katılmıştır. Bu beş HM üyesi; Başkan, iki Başkan Vekili, İstanbul mebusu Astarçılar Kethüdası Ahmet Efendi ile İstanbul mebusu Musevi Şekerci Kemal Efendi'den oluşmaktaydı. Savaşın durumuyla ilgili değerlendirmenin ardından, Sadrazam, vaziyetin çekiç ile örs misali Rusya ile İngiltere arasında kaldığını ve alınan kararları herkesin kabul edip etmediğini sormuş, çoğunluk da başlarını sallayarak buna onay verir haldeyken, İstanbul mebusu Astarçılar Kethüdası Ahmet Efendi ayağa kalkarak şu cümleleri sarf etmiştir:

“Siz bizim fikrimizi pek geç soruyorsunuz. Felaketin önünü almak mümkün olduğu zaman bize suret-i cidiyyede müracaat etmeliydiniz. Meclis-i Mebusan kendi malumatı haricinde olarak husulüne sebebiyet verilen bir halden dolayı mesuliyeti asla kabul etmez. Bundan başka, Meclisin müzakere ettiği ümur ve hususata dair verdiği reylerin hiçbiri mesmu olmamıştır, verdiği kararların hiçbiri icra edilmemiştir. Gene tekrar ederim; Meclis-i Mebusan müşkilat-ı hazıraya sebebiyet veren ahvalden dolayı hiçbir mesuliyet kabul etmez.”³⁴⁹

Bu sözler üzerine aşırı derecede sinirlenen II. Abdülhamit, ona, MU'nun da sonunu getirecek şu sözlerle bağırarak suretiyle cevap vermiş ve ardından da Vükela'ya parlamentonun tatilini emretmiştir:

“Milleti ikna ve müessesat-i ahrrane ihdas ederek ıslahat icrasına çalışan pederim Abdülmecid'in irsine iktifa etmek istemekle meğer yanılmışım. Badema ceddin Sultan Mahmut'un irsini takip edeceğim. Onun gibi ben de şimdi anlıyorum ki Cenab-ı Hakkın muhafazasını bana tevdi ettiği akvamı, kuvvetten başka hiçbir şeyle yürütmek kabil olmayacak.”³⁵⁰

Her ne kadar HM'nin kapanış tarihi 14 Şubat 1878 olsa da; parlamentonun tatilinden sonra 1878'de 6, 1879'da 3 ve Nisan 1880'de 2 olmak üzere Ayan atamaları yapılmıştır. Ayrıca ayanlar ölünceye kadar tahsisatlarını almışlardır. Bu sebeple MU'nun kapanışını, kimi yorumlarca Meşrutiyet'in sonunu 1880 olarak belirlemek

---

³⁴⁹ Us, age., s. 401.

³⁵⁰ Us, age., s. 401.

yanlış olmayacaktır. KE ise görünürde yürürlükte kalmış, devlet salnamelerinde yayımlanmış ancak istibdat yönetimi süresince sözünü etmek dahi yasak hale gelmiřtir³⁵¹.

---

³⁵¹ Akşın, “Siyasal Tarih (1789-1908)”, s. 164-66; Tunaya, “1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, s. 34.

SONUÇ

Reform hareketleri Osmanlı'da, dağılışı önlemek adına bir nevi zorunluluk sonucu başlamıştır. Geleneksel yöntemlerin, sorunların çözümünde artık yetersiz kalması ve devletin eski gücüne sahip olmaması sebepleriyle çare; Batı'daki yeniliklerin örnek alınarak ülkenin kültürüne uygun şekilde entegre edilmesinde aranmıştır.

III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde önemli reform hareketleri gerçekleştirilmiş, her dönem, kendisinden sonraki döneme önemli miraslar bırakmıştır. Nitekim, bu gelişmeler sonucu Tanzimat Dönemi gibi bir dönem doğmuş ve hukuk düzeninin kurulması adına son derece önemli adımlar atılmıştır.

Diğer taraftan devlet, iç sorunlarını çözemediği noktada yabancı devletlerin desteğine ihtiyaç duymuş, ancak bu yardım çağrısı olumsuz bir takım sonuçlar da doğurmuştur. Dış baskı ve müdahaleler artarak, ekonomik yetersizlikler sonucu ülke dış borçlanma ile ayakta durur hale gelmiş, Fransız İhtilali'nden doğan ulusçuluk akımlarının etkisiyle toprak kayıpları başlamış ve ülke günden güne kan kaybetmiştir.

Tanzimat Dönemi gelişmeleri önemli katkılar sağlasa da, birçok açıdan yüzeysel ve geçici olmaktan kurtulamamış, tüm getirileriyle kalıcı uygulamalar sağlayamamıştır.

Modern bir eğitimle ve yurtdışı tecrübeleriyle yetişen, ülkenin durumunu, yönetimdeki yanlışları sorgulayan ve bunları düzeltme, değiştirme hedefinde olan yeni bir akım oluşmuştur. Genç ya da Yeni Osmanlılar adını verdiğimiz bu grup, o güne kadar yapılan reformları genel olarak olumlu görmekle birlikte yeterli bulmamakta, ülkenin refaha ulaşması için çarenin; Batı toplumlarındaki gibi anayasalı ve parlamentolu meşruti bir düzende olduğunu savunmaktadır.

Genç Osmanlıların devlet iktidarında nüfuz sahibi olması ile önce V. Murat'ın, ardından II. Abdülhamit'in meşruti idare tesis edeceği teminatlarıyla iktidara getirilmesi sonucu, bu yönde yeni bir süreç başlamıştır.

23 Aralık 1876'da ilan edilen KE, daha önce de belirtildiği üzere, anayasal bir düzene geçişi ifade etmekte, ancak çağdaş bir anayasada bulunması gereken güvenceleri

ve düzenlemeleri içermemektedir. Padişah yine her kurum ve otoritenin üzerinde tutulmuş, tümüyle sorumsuz ama hemen her konuda yetkili ve son sözü söyleyen merci olarak tanımlanmıştır.

Anayasa'nın hazırlanış veya ilan ediliş sürecinde halkın bir payı olmamış, metin Padişah'ın bir fermanı olarak ortaya çıkmıştır. Zaten, halkta bir kimlik bilincinin oluşmaması, hak ve özgürlük kavramlarının Padişah'ın varlığından ayrı düşünülüp talep edilememesi ve süreçte genel olarak bir halk hareketinden söz edilememesi, bu tecrübelerin kısa ömürlü olmasında ve yüzeysel kalmasında en büyük etkidir³⁵².

Çalışmamızın esas konusunu oluşturan MU, anayasa ile kurulmuş, ancak ne temel görevi olması beklenen yasama alanında ne de belirlenen görevini icra etmede Padişah'tan ve onun öngördüğü şartlardan bağımsız kalamamıştır. Yasama yetkisi tümüyle verilmek yerine kısıtlı olarak Meclis'e tanınmış, bu kısıtlı alanda da yasa yapımı birçok aşama ve onay işlemiyle bağlanarak zorlaştırılmıştır. Vükela yani Bakanlar Kurulu ile Meclis ilişkileri de sorumluluk, denge ve fren mekanizmalarının kurulmaması sebebiyle olması gerekenden son derece uzaktır. Bu şartlar altında sistemi parlamenter olarak görmek mümkün olamamaktadır.

1876 Anayasası'nın ve MU'nun birçok eksigi olduğunu ve ideal olanı yansıtmadığını söylemek doğrudur. Fakat, zaten ideal olana ulaşmak hiçbir zaman birdenbire ve en iyi haliyle gerçekleşmemiştir. Bu bir süreçtir ve asıl amaç -mümkünse bile- ideal olana ulaşmak değil, bu doğrultuda daima gelişmektir. Yaşanan her tecrübe, tanıklarını, kendisinden bir ileri adıma doğru götürür. İşte KE ve MU'nun asıl önemi, bizim için bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Nasıl ki Osmanlı'da bozulan düzen reformları gerektirmiş, atılan reform adımları Tanzimat dönemini doğurmuş ve köklü değişikliklere kaynak oluşturmuş ise, 1876 Anayasası ve Meclis'i de bu dönemin ürünü, bir sonraki adımdır. Bu gelişmeler ile mutlak monarşi dönemi sona ermiş, aksak da olsa meşrutî monarşiye doğru bir ilerleyiş başlamıştır. Erkler ayrılığı, yasama, yürütme, yargı işlevlerinin kurumlar eliyle

---

³⁵² Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi", **KEFAD**, Cilt 6, Sayı 2, 2005, s. 159.

ve temel olarak anayasanın çizdiği sınırlar içinde hukukun üstünlüğü ilkesine sadık şekilde yürütülmesi usulünün temelleri atılmıştır. Bu özellikleri ile 1876 Anayasası devrimci bir nitelik kazanmıştır.

Anayasanın belki de en önemli katkılarından biri; Padişah'ın mevcut yetkilerini sınırlandıramamış olsa da, kendisinden önce ilahi güce ve saltanat haklarına dayandırılarak kullanılan bu yetkilerin, artık Anayasa adı verilen bir kanunda yer alıyor olması ve Padişah'ın artık, iktidarının meşruluğu için Anayasa'ya referans gösteriyor olmasıdır. Hukukun üstünlüğüne giden yolda bu gerçekten önemli bir adımdır.

Anayasa'nın aktif yürürlükte olduğu ilk dönem açısından bir diğer önemli katkısı; anayasal bir düzende olması gerekene dair ipuçları taşımasının yanı sıra, olmaması gerekene dair önemli sonuçları ortaya koymasındadır. Anayasa'nın 1878'de başlayan ve II. Meşrutiyet ile sona erecek olan askıya alınma süreci içerisinde, yanlışların değerlendirilmesi ve tekrar hayata geçirilmesi için verilen mücadele bakımından sağladığı katkı yadsınamaz niteliktedir.

Nitekim, 1876 Anayasası'nda görülen kişi iktidarının baskın olması niteliği, 1909 Anayasa değişiklikleri ve Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından hazırlanan 1924 Anayasası'nda parlamentonun mümkün olduğunca yetkin kılınması arzusunun doğurmuş, meclise tanınan bu geniş yetkilerin çok parti döneminde çoğunluk partisi tarafından bir çeşit oligarşiye dönüşmesinden rahatsız olan ve 1961 Anayasası'nın yapımında söz sahibi olan kesim ise, bunu engellemeye yönelik bir düzen kurma yoluna gitmiştir³⁵³. Buradan da anlaşılacağı üzere her tecrübe bir sonraki eylemin sebebi olabilmektedir. Bir diğer ifadeyle; ilk anayasa ile son anayasa arasında görünür ve görünmez bağlar bulunmaktadır³⁵⁴. Ayrıca 1876'dan bugüne, iktidar gücünü elinde hisseden her zümrenin, ülke yönetiminde sorunlu gördüğü noktaları yeni bir anayasa yoluyla çözmeyi hedeflediği yadsınamaz bir gerçektir. Tunaya'nın yorumuyla: "Biz Türklerde bir anayasa tutkusu vardır; anayasa sorunları her zaman gündemdedir."³⁵⁵ Bu

---

³⁵³ Kili, "1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi", s. 206-07.

³⁵⁴ Tunaya, "1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", s. 27.

³⁵⁵ Tarık Zafer Tunaya, "Midhat Paşa'nın Anayasacılık Anlayışı", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, s. 45.

durum, anayasa olgusuna duyulan bağıllık olarak yorumlandığında sevindirici, her iktidarın anayasayı, hedeflerini gerçekleştirecek bir araç olarak görmesi şeklinde yorumlandığında ise üzüntü ve endişe verici bir niteliktedir.

MU tecrübesini değerlendirdiğimizde ise; toplantı halinde bulunduğu ömrü neredeyse yüz elli gün kadar olan bu Meclis'in katkıları görüldüğünden çok fazladır. Öncelikle bu Meclis, kendisinden hiç beklenmediği halde görevini icra etmede son derece başarılı olmuş, sahip olduğu kısıtlı yetkileri mümkün olduğunca kullanmaya çalışmış, başarılı olsun ya da olmasın, ülkenin bekası için elinden gelen her türlü çareyi sorgulayıp düşünmeye çalışmış bir Meclis'tir.

Demokratik ve ilerici fikirlerin savunulduğu bir kürsü olarak HM, tarihimizde önemli ve şerefli bir yere sahiptir. Mizah gazetelerinin yasaklanmasının önlenmesi, seçmenlik yaşının 21'e indirilmesi, oy verme hakkının mülk sahiplerine özel olmaktan çıkarılması, mebus olmak için vergi verme zorunluluğunun kaldırılması, tek dereceli seçim usulü, daha demokratik mahalli idareler, İstanbul'un ayrıcalıklı konumunun sonlandırılması savunulan fikirler arasındadır³⁵⁶.

Kapatılmasında da muhakkak etkisi olduğu üzere, yeri geldiğinde Bakanları, Sadrazamı ve Padişah'ın şahsını dahi eleştirmekten geri durmamıştır. Üyeleri Padişah tarafından atanan HA'dan ziyade, HM'nin eleştiride bu denli cesaret göstermesinde önemli bir etken henüz siyasi partileşmenin mevcut olmamasındandır. Her mebus bireysel olarak görevini icra ettiği ve tek amaç olarak halkın, ülkenin yararına hizmet sağlamayı edindiği için görüşlerini ifade etmekte cesaretlidir.

Özellikle bazı mebusların, Anayasa'nın ilanından sadece üç ay sonra çalışmaya başlamış bir Meclis'ten beklenmeyecek şekilde Anayasa'yı ve kanunları üstün norm kabul edip, eylem ve görüşlerinde bunlara referans yapması dikkate değerdir. Tümüyle halktan geldikleri ve halkı temsil ettikleri söylenemese de, 1877-78 MU'su, o dönemin

---

³⁵⁶ Sina Akşin, "I. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, s. 34.

toplumunun anayasa, parlamento gibi batılı usullere ayak uyduramayacağını, henüz layık olmadığını savunan görüşlere sert bir tokat gibi yanıt vermektedir.

Yüz kırk yılı bulan parlamenter geleneğimizin ilk resmi örneği olması, bu yolu açan ilk deneyim olması ve bugün dahi tutanakları okunurken olması gerekene dair bir fikir, cesaret, umut vermesi bakımından özellikle 1877-78 HM'si çok kıymetlidir. O günden bugüne Türkiye, parlamenter kültürünü geliştirme yolunda ilerlemiş ve ilerlemektedir. Sistemlerin doğdukları coğrafyalar ve kültürler olsa da, her sistem uygulandığı ülkenin koşullarına göre şekil alır ve uygulanır. Bizim tarihimizde parlamentonun doğuşu, Batı'daki şekliyle gerçekleşmemiş, bir sınıf mücadelesi sonucu olmaktan ziyade, dağılmak üzere olan bir imparatorluğu birleştirmesi hayalleriyle tercih edilmiştir. Ancak mutlak monarşilerin kısıtlanması arzusu ve bu yolla sona ermesi noktası ortaktır.

Henüz yüz yaşına girmemiş Cumhuriyet'imizde, parlamenter kültürün yerleştiğini, iyi bir şekilde işlediğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Demokrasi ve halkın temsili sadece genel oyla sağlanamayacağı gibi, bir takım kurumların somut varlığı da demokrasinin o ülkede iyi şekilde işlediği anlamını taşımamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, bünyesinde birçok etnisiteden, dinden, mezhepten yurttaşı barındıran, imparatorluk varisi bir devlettir ve, bu noktada henüz çözemediği sistemsel sorunları vardır. Hem yeni bir ulus-devlet olma, hem de Osmanlı'dan kalan miraslara sahip çıkma hedefinde olan ülke, kendi politikalarıyla dahi zaman zaman sorun yaşayabilmektedir.

Bulunduğu dönemin, imparatorlukların son bulup, ulus-devletlerin ortaya çıktığı bir dönem olması sebebiyle imparatorluğun dağılmaması amacını gerçekleştirememiş MU, aslında faaliyette bulunduğu dönem içerisinde birlik ve beraberlik adına oldukça güzel bir örnek teşkil etmiştir. Parlamenter temsil, farklı gruplardan kişilerin aynı çatı altında toplanıp görüşlerini ifade etme, ortak bir karara varmalarını teşvik etme, buna ortam sağlama ve bu yolla ülkenin faaliyetlerine şekil verme imkanı sağladığından demokrasiye ve toplum huzurunun sağlanmasına hizmet eden bir sistemdir.

Kanaatimce; Osmanlı'da yaşanan bu ilk tecrübe, günümüz Türkiye'sinin sorunlarına yanıt verme açısından örnek teşkil edebilecek niteliktedir.

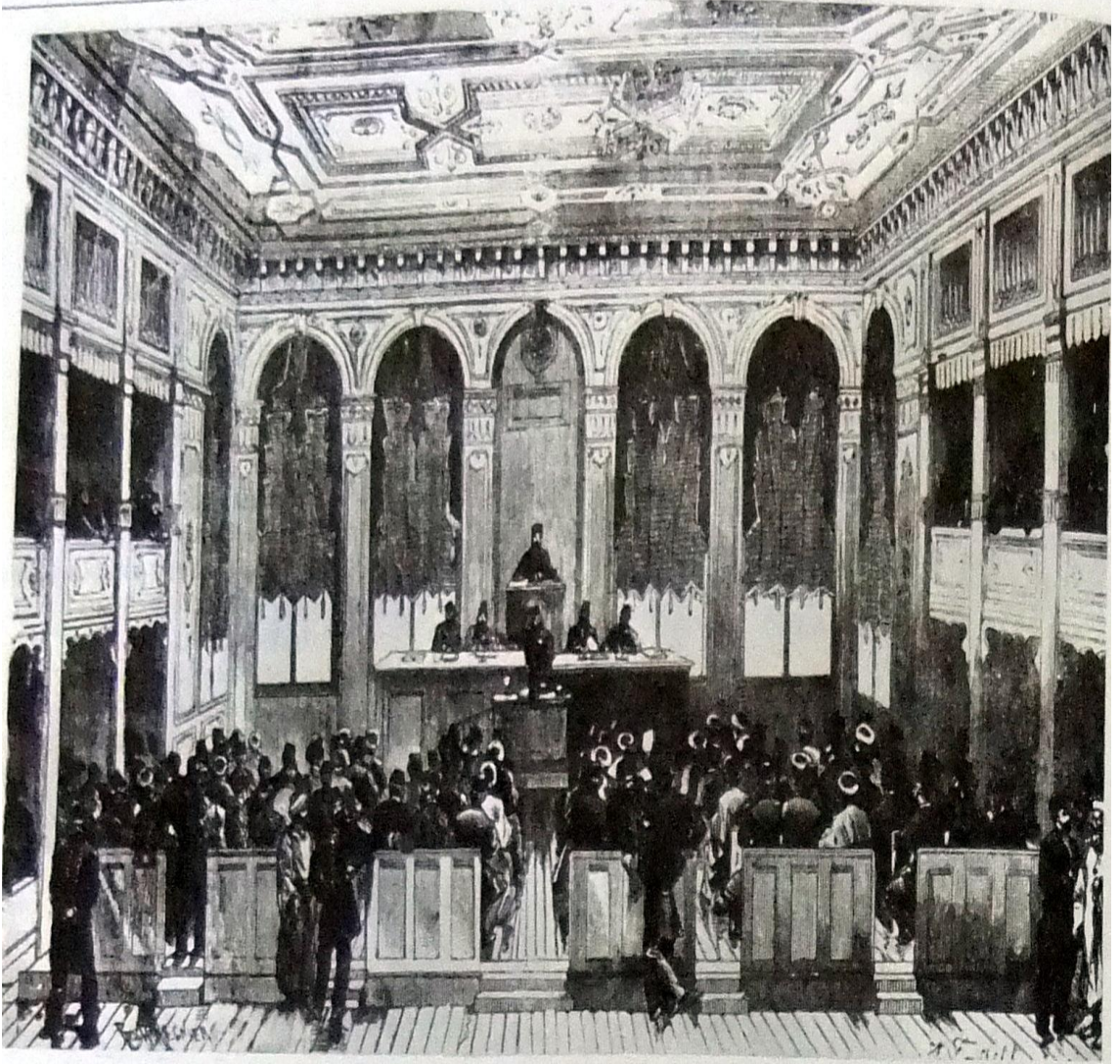
EKLER

Ek 1: Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Meclis-i Umumi'nin Açılış Töreni (19 Mart 1877)

(Kaynak: Göncü, age., s. 95)

Ek 2: Meclis-i Mebusan Toplantı Sırasında (Kaynak: Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1995, s. 270)

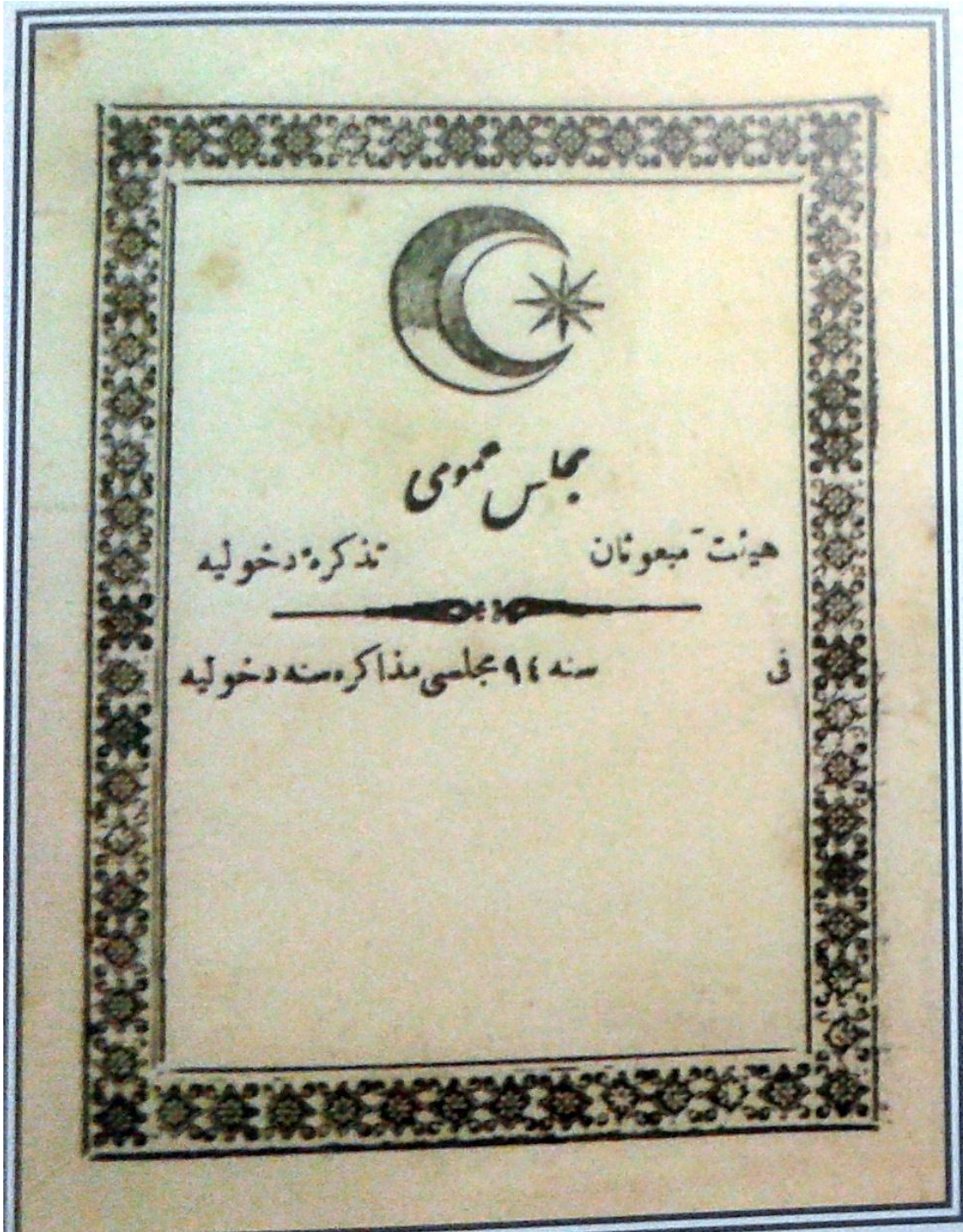

Ek 3: Osmanlı'da İlk Seçimler (10 Mart 1877) (Kaynak: Göncü, age., s. 87)

Ek 4: Meclis-i Mebusan Toplantılarına Giriş Bileti Örneği (Kaynak: Göncü, age., s. 101)

Ek 6: KE'nin MU, HA, HM ile İlgili Maddeleri (mad. 42-80) (Kaynak: Sezer, age., s. 689-697. Sayın Sezer'in bilgisi dahilinde alınmıştır.)

MECLİS-İ UMÛMÎ³⁵⁷

[Meclis-i Umûmî'nin oluşumu]

MADDE 42. – Meclis-i Umûmî, Hey'et-i Â'yân ve Hey'et-i Meb'ûsân adlarıyla birbirinden ayrı iki hey'etten oluşur³⁵⁸.

[Meclis-i Umûmî'nin toplanması ve tatile girmesi]

MADDE 43. – Meclis-i Umûmî'nin iki Hey'eti, her yıl Kasım ayı başında toplanır ve Pâdişâh buyruğuyla açılır. Meclis-i Umûmî, Mart ayı başında yine Pâdişâh buyruğu ile kapanır. Hey'etlerden biri, diğeri toplanmadığı zaman toplantı yapamaz.

[Meclis-i Umûmî'nin toplantı dönemi süresi üzerinde Pâdişâh'ın yetkileri]

MADDE 44. – Pâdişâh Hazretleri, Devletçe görülecek zorunluluk üzerine, Meclis-i Umûmî'yi zamanından önce açabilir ve belirlenmiş olan toplantı dönemi süresini de kısaltabilir veya uzatabilir (kapanma dönemini öne alabilir veya erteleyebilir).

[Meclis-i Umûmî'nin açılış töreni ve Pâdişâh'ın söylevi]

---

³⁵⁷ “Genel Meclis” anlamına gelir. Çift yapılı (düalist, bicameralist) parlâmento modelini yansıtan 1961 Anayasal sistemindeki “Türkiye Büyük Millet Millet Meclisi”nin karşılığı olup; iki kanattan oluşmaktadır: “Hey'et-i Â'yân” ve “Hey'et-i Meb'ûsân”.

³⁵⁸ “Meclis-i Umûmî”yi oluşturan her iki kanadın göreve geliş yöntemi, birbirinden farklıdır. “Hey'et-i Â'yân” üyeleri, Padişah tarafından atanır (md. 60). “Hey'et-i Meb'ûsân” üyeleri ise, kural olarak seçimle göreve gelir (md. 65-66). Kural olarak diyoruz; çünkü, bazı durumlarda söz konusu Hey'et için de atama yöntemi devreye girer: Hey'et-i Meb'ûsân üyelerinden herhangi biri sayılan nedenlerle üyelikten düşerse, yerine, usûlüne göre bir başka kişi atanır (md. 74).

MADDE 45. – Meclis-i Umûmî'nin açılış gününde, Pâdişâh Hazretleri veya kendisine vekâlet etmesi için görevlendirdiği Sadr-ı A'zam ve Hey'et-i Vükelâ³⁵⁹ ile iki Hey'et'in üyelerinin tümü birlikte hazır bulunduğu halde resmî açılış yapılır ve geçerli yıl süresince Devlet'in iç işleri ve dış ilişkilerine ve ertesi yıl için alınması gereken önlem ve girişimlere ilişkin olarak bir Pâdişâh söylevi okunur.

[Meclis-i Umûmî üyelerinin and içmesi]

MADDE 46. – Meclis-i Umûmî üyeliğine seçilen veya atanan kişiler, Meclis'in açılış gününde, Sadr-ı A'zam önünde; o gün hazır bulunmayan üyeler ise, bağlı olduğu Meclis Hey'eti toplandığında, Başkanları³⁶⁰nın önünde; Pâdişâh Hazretleri'nin şahsına ve yurda bağlılık göstereceğine, Kanûn-ı Esâsî hükümlerine ve kendisine verilen görevlere aykırı davranışlardan kaçınacağına dair and içtirilir.

[Meclis-i Umûmî üyelerinin yasama sorumsuzluğu]

MADDE 47. – Meclis-i Umûmî üyeleri oy kullanma ve görüş açıklamalarında bağımsız olup, hiçbir üye, hiçbir şekilde iyi veya caydırıcı vaad, baskı veya yönlendirme altında tutulamaz; gerek verdiği oylardan ve gerekse Meclis görüşmeleri sırasında açıkladığı görüşlerden dolayı hiçbir nedenle suçlanamaz. Ancak, Meclis'in İctüzüğü'ne aykırı eylemde bulunma halinde, söz konusu İctüzük³⁶¹ hükümlerine göre işlem yapılır.

[Meclis-i Umûmî üyelerinin yargılanması]

MADDE 48. – Meclis-i Umûmî üyelerinden birinin vatan hainliği, Kanûn-ı Esâsî'yi bozmaya ve ortadan kaldırmaya girişme veya kaldırma nedenlerinden biriyle suçlu olduğuna, bağlı olduğu Hey'et'in toplantıya katılan üyelerinin en az üçte ikisinin çoğunluğu ile karar verilir ya da yasaya göre hapis veya sürgünü gerektiren bir ceza ile mahkûm olursa, üyelik sıfatı düşer ve söz konusu eylemlerden dolayı yargılanması ve cezalandırılmasına ilgili mahkeme tarafından bakılır ve hüküm verilir.

³⁵⁹ Orijinal metinde “*Vükelâ-yı Devlet*” ibaresi geçmesine karşın, doğrusu “*Hey'et-i Vükelâ*” olması gerekir.

³⁶⁰ Başkanlardan kastedilen, Hey'et-i Meb'ûsân veya Hey'et-i Â'yân'ın Başkanlarıdır.

³⁶¹ Her ne kadar orijinal metinde “*nizâmnâme*” dense de, kastedilen “*Nizâmnâme-i Dahilî*”dir.

[Meclis-i Umûmî üyelerinin oy kullanma özgürlüğü]

MADDE 49. – Meclis-i Umûmî üyelerinden her biri oyunu bizzat kendi kullanır ve her bir üyenin, görüşülmekte olan bir maddenin red veya kabulüne yönelik oy vermekten çekinme hakkı vardır.

[Meclis-i Umûmî'nin her iki Hey'et'ine birden üyelik yasağı]

MADDE 50. – Bir kimse, söz konusu Hey'et'lerin her ikisine birden üye olamaz.

[Meclis-i Umûmî Hey'et'leri³⁶²nin toplantı ve karar yeter sayısı]

MADDE 51. – Meclis-i Umûmî Hey'et'lerinin her ikisinde de, üye tamsayısının yarısından bir fazlası mevcut bulunmadıkça, görüşmelere başlanamaz. Üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile karar alınması koşulu aranmayan konulara ilişkin her türlü görüşmede, toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğu ile karar alınır; oyların birbirine eşit olması durumunda, Başkan'ın oyu iki oy sayılır.

[Meclis-i Umûmî Hey'et'lerine dilekçeyle başvurma]

MADDE 52. – Bir kimse, kişiliğine ilişkin da'vâsından dolayı Meclis-i Umûmî'nin iki Hey'et'inden birine dilekçe verdiği durumda, eğer öncelikle konuyla ilgili Devlet memurlarına veya o memurların bağlı buldukları ilgili makama başvurmadığı anlaşılırsa, dilekçesi reddedilir.

[Yasa tasarı ve tekliflerinin hazırlanması]

MADDE 53. – Yeni bir yasa hazırlanması veya mevcut yasalardan

---

³⁶² Bu ve diğer birçok md'de (örn. 43, 45, 46, 48, 50 vb.) geçen Hey'etlerden kastedilen, Meclis-i Umûmî'nin iki kanadı olan Hey'et-i Â'yân ve Hey'et-i Meb'ûsân'dır.

birinin değiştirilmesine ilişkin tasarı³⁶³ hazırlama yetkisi, Hey'et-i Vükelâ'ya aittir. Hey'et-i Â'yân ve Hey'et-i Meb'ûsân'ın da, kendileri için belirlenmiş görev alanlarına giren konularda yasa yapılmasını veya mevcut yasalardan birinin değiştirilmesini teklif etme yetkileri olmakla birlikte, öncelikle Sadâret Makamı aracılığıyla Pâdişâh'tan izin alınarak, Pâdişâh tarafından buyruk verilir ise, ilgili dairelerden verilecek açıklama ve ayrıntı üzerine, teklif³⁶⁴lerin düzenlenmesi için Şûrâ-yı Devlet³⁶⁵'e gönderilir.

[Yasa tasarı ve tekliflerinin görüşülmesi]

MADDE 54. — Şûrâ-yı Devlet'te görüşülerek hazırlanacak olan yasa tasarıları, önce Hey'et-i Meb'ûsân'da ve daha sonra Hey'et-i Â'yân'da incelenip kabul edildikten sonra, hükümlerin yürürlüğe girmesine Pâdişâh Hazretleri'nin buyruğu ile emir verilirse, uygulanmaya başlar. Söz konusu Hey'et'lerin birinde kesin olarak reddedilen yasa tasarı, o yılın toplantı dönemi süresince yeniden görüşme gündemine alınmaz.

[Yasa tasarı ve tekliflerinin kabul edilmesi]

MADDE 55. — Bir yasa tasarı veya [teklifi³⁶⁶], öncelikle Hey'et-i Meb'ûsân'da ve daha sonra Hey'et-i Â'yân'da madde madde okunup, her bir maddesi için ayrı ayrı oy verilip³⁶⁷ oyların salt çoğunluğu ile kabul kararı verilmedikçe ve karardan sonra tasarının tümü hakkında da tekrar çoğunlukla karar alınmadıkça, kabul edilmiş sayılmaz.

---

³⁶³ Orijinal metinde “teklif” sözcüğü geçmekte ise de, teknik anlamda doğrusu “tasarı” olması gerekir. Çünkü teklif, yürütme organının sorumlu kanadı olan Bakanlar Kurulu'nun değil, Parlâmento üyelerinin yasama girişimi için kullanılan teknik terimdir. Oysaki, md'nin ilk kısmında, söz konusu yetki Hey'et-i Vükelâ'ya tanınmaktadır.

³⁶⁴ Orijinal metinde, “tasarı” anlamına gelen “lâyhâ” sözcüğü geçmekte ise de, teknik anlamda doğrusu “teklif” olması gerekir. Çünkü tasarı, Parlâmento üyelerinin değil, Kabine üyelerinin yasama girişimi için kullanılan teknik terimdir. Oysaki, md'nin bu kısmında söz konusu yetki Hey'et-i Vükelâ'ya değil, Hey'et-i Meb'ûsân ve Hey'et-i Â'yân'a tanınmaktadır. Dolayısıyla, md. 53'te yer alan tasarı ve teklif sözcükleri, ters yönde birbirinin yerine kullanılmıştır.

³⁶⁵ Sözcük anlamı “Devlet Şûrâsı” olup, günümüzden örnek olarak verilebilecek benzer nitelikli organ, “Danıştay”dır.

³⁶⁶ Md'de öngörülen prosedür, tasarıların yanı sıra tekliflerin de yasalaşması sürecine ilişkin olduğundan, orijinal metinde unutilen “teklif” sözcüğü ayrıca eklenmiştir. Aynı ekleme, md. 57'nin uyarlanma işlemi sırasında da yapılmıştır.

³⁶⁷ Orijinal metinde, “bend bend okunup ve her bendine rey verilip” ibaresi geçer; “bend” sözcüğü, “madde” olarak uyarlanmıştır. Kaldı ki, bütçe yasa tasarılarının görüşülme yöntemini düzenleyen md. 98'de, “madde be madde tetkik ve kabul olunur” ibaresi geçmektedir.

[Meclis-i Umûmî Hey'et'leri üyeleri dışındaki kişilerin dinlenilmesi yasağı]

MADDE 56. – Bu Hey'et'ler, Vekillerden veya onların kendi adlarına göndereceği vekillerden veya kendi üyelerinden veya resmî olarak çağırılmış memurlardan olmayan hiç kimseyi, gerek asaleten ve gerekse bir konu üzerinde görüş bildirmek üzere bir cemaati temsilen gelmiş olsa da, asla kabul edemez ve açıklamalarını dinleyemez.

[Meclis-i Umûmî Hey'et'lerinin görüşme dili ve yasa tasarılarının dağıtımı]

MADDE 57. – Hey'et'lerin görüşmeleri Türk dili³⁶⁸ ile yapılır ve görüşülecek olan yasa tasarı ve [teklif³⁶⁹lerinin] örnekleri basılarak, görüşme gününden önce üyelere dağıtılır.

[Meclis-i Umûmî Hey'et'lerinde yapılacak oylamaların biçimi]

MADDE 58. – Hey'et'lerde verilecek oylar ya isim okunarak, ya özel işaretlerle veya gizli olur. Gizli oy yönteminin uygulanması, toplantıya katılan üyelerin oylarının salt çoğunluğu ile karar verilmesine bağlıdır.

[Meclis-i Umûmî Hey'et'lerinin iç düzeni]

MADDE 59. – Her Hey'et'in iç düzenini, yalnızca kendi Başkanı sağlar.

HEY'ET-İ Â'YÂN³⁷⁰

---

³⁶⁸ Doğaldır ki, orijinal metinde geçen "*lisan-ı Türkî*" her ne kadar ilk bakışta Türkçe olarak da anlaşılabilirse de, gerçekte kastedilen dil, başta Arapça ve Farsça olmak üzere birkaç dilin sentezi durumunda bulunan Osmanlıca'dır. Ayrıca, md. 68'de geçen "*Türkçe bilmeyenler*" ve "*Türkçe okumak ve ... yazmak*" ifadeleri için de aynı şey söylenebilir.

³⁶⁹ Bkz. KE md. 55'in dipnot metninde verilen ekleme gerekçesi.

³⁷⁰ "*Atanmışlar Kurulu*" anlamına gelir. 1961 Anayasal sistemindeki "*Cumhuriyet Senatosu*"nun karşılığıdır.

[Hey'et-i Â'yân Başkan ve üyelerinin atanması]

MADDE 60. – Hey'et-i Â'yân'ın Başkanı'nın yanı sıra, sayısı Hey'et-i Meb'ûsân üyelerinin üçte birini aşmamak koşuluyla üyeleri, doğrudan doğruya Pâdişâh Hazretleri tarafından atanır³⁷¹.

[Hey'et-i Â'yân üyeliğine atanma koşulları]

MADDE 61. – Hey'et-i Â'yân'a üye olarak atanabilmek için, belirtileri ve eylemleri halkın bilgi ve güvenini kazanmış olmak, Devlet işlerinde takdire değer hizmeti geçmiş, tanınmış ve önde gelen kişilerden biri olmak ve en az kırk yaşında bulunmak gerekir.

[Hey'et-i Â'yân'a üye olarak atanabilme koşulları ve görev süresi]

MADDE 62. – Hey'et-i Â'yân üyeliği, yaşam boyu devam eder. Bu memurluklara, daha önce Vekillik, ordu mareşalliği, kadı-askerlik³⁷², elçilik, patriklik ve hahambaşılık görevinde bulunmuş ve söz konusu görevlerinden alınmış olanlarla, kara ve deniz generallerinden ve gerekli nitelikleri taşıyan diğer kişiler arasından uygun görülenler atanır. Kendi istemleri ile Devlet tarafından diğer görevlere atananların Hey'et-i Â'yân üyelikleri düşer.

[Hey'et-i Â'yân üyelerinin mâlî hakları]

MADDE 63. – Hey'et-i Â'yân'ın üyelik maaşı, aylık on bin kuruştur. Başka bir adla Hazine'den maaşla atanmış olan üyelerin aylık ve diğer ek ödenekleri³⁷³nin toplamı eğer on bin kuruştan az ise, söz konusu miktara yükseltilir; eğer on bin kuruş ve daha fazla ise, azaltılır.

³⁷¹ Bir derlemede ise, farklı anlama gelebilecek biçimde şu şekilde uyarlamada yapılmıştır: “*Hey'et-i Â'yân Başkan ve üyelerinin sayısı, en çok Hey'et-i Meb'ûsân üye sayısının üçte birini aşmamak üzere, doğrudan doğruya Padişah tarafından belirlenir*”. (ATAY, *op.cit.*, s. 75).

³⁷² Kadı-asker (Kazî-asker): “*Kazasker, (eskiden) ilmiye rütbelerinin sonuncusu ve mülkiyede bâlâlık, askerlikte müşîr rütbesinin altında olan, Rumeli, Anadolu adıyla iki derecesi bulunan pâyedeki zât*”. (DEVELLİOĞLU, *op.cit.*, s. 499).

³⁷³ Orijinal metinde geçen “*ta'yîn*” sözcüğü, “*maaştan başka verilen yiyecek, erzak*” (DEVELLİOĞLU, *op.cit.*, s. 1042) anlamına gelmekte olup; birçok derlemede olduğu gibi, “*atama*” anlamındaki “*tâyîn*” sözcüğü değildir. Uyarlama sırasında, yan ödeme veya yardımlar anlamında “*ek ödenekler*” ibaresi tercih edilmiştir. Eski yasalarda da, “*tayın bedeli*” ibaresi sık sık geçmekteydi.

[Hey'et-i Â'yân'ın görev ve yetkileri]

MADDE 64. – Hey'et-i Â'yân, Hey'et-i Meb'ûsân tarafından kendisine gönderilen yasaları ve bütçe tasarılarını inceleyerek, eğer bunlarda esasen din işlerine, Pâdişâh Hazretleri'nin yüce hak ve özgürlüklerine, Kanûn-ı Esâsî hükümlerine, Devlet'in ülkesinin bütünlüğüne, ülkenin iç güvenliğine, yurdun savunma ve korunma nedenlerine ve genel ahlâka zarar verebilecek bir unsur görürse, görüşünü de ekleyerek ya kesin biçimde reddeder veya değiştirilip düzeltilmek üzere Hey'et-i Meb'ûsân'a geri gönderir. Kabul ettiği tasarıları ise onaylayarak, Sadâret makamına sunar; Hey'et'e sunulan dilekçeleri de inceleyerek, gerek gördüğü durumlarda eklediği görüşü ile birlikte Sadâret makamına sunar.

HEY'ET-İ MEB'ÛSÂN³⁷⁴

[Hey'et-i Meb'ûsân'ın üye sayısının saptanması]

MADDE 65. – Hey'et-i Meb'ûsân'ın üyelerinin sayısı, Osmanlı yurttaşlarından her elli bin erkek için bir kişi olmak üzere saptanır.

[Hey'et-i Meb'ûsân üyelerinin seçim yöntemi]

MADDE 66. – Seçim işleri, gizli oy ilkesi üzerine kurulmuştur. Seçimin uygulama yöntemi, özel yasa ile belirlenecektir.

[Hey'et-i Meb'ûsân üyeliği ile Hükûmet memurluğunun birleşmesi]

MADDE 67. – Hey'et-i Meb'ûsân üyeliği ile Hükûmet memurluğu aynı kişide toplanamaz. Ancak, Vekil olarak atananların üyeliği devam eder. Diğer Devlet memurlarından biri meb'ûs olarak seçilirse, kabul edip etmemek kendi isteğine bağlıdır; ancak, kabul ettiği takdirde, memurluğu sona erer.

---

³⁷⁴ "Seçilmişler Kurulu" anlamına gelir. 1961 Anayasal sistemindeki "Millet Meclisi"nin karşılığıdır.

[Hey'et-i Meb'ûsân'a üye seçilemeyecek olanlar]

MADDE 68. – Hey'et-i Meb'ûsân üyeliğine seçilmesi mümkün olmayanlar şunlardır: Öncelikle, Yüce Devlet'in yurttaşı olmayanlar; ikinci olarak, özel yasası gereğince geçici olarak yabancı bir devlete hizmet edenler; üçüncü olarak, Türkçe bilmeyenler; dördüncü olarak, otuz yaşını tamamlamayanlar; beşinci olarak, seçimler esnasında bir kimsenin hizmetinde bulunanlar; altıncı olarak, iflâstan dolayı mahkûm olup da itibarını yeniden elde edememiş olanlar; yedinci olarak, kötü hal ile tanınmış olanlar; sekizinci olarak, kısıtlılığına karar verilip de kısıtlılığı henüz kaldırılmamış olanlar; dokuzuncu olarak, medenî haklarını yitirmiş olanlar; onuncu olarak, yabancı devlet yurttaşlığı iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar meb'ûs olamazlar. Dört yıldan sonra yapılacak seçimlerde ise, meb'ûs olabilmek için, mümkün olduğunca Türkçe okuma ve yazma bilme koşulları da aranacaktır.

[Hey'et-i Meb'ûsân'ın seçim dönemi]

MADDE 69. – Meb'ûsların genel seçimleri, dört yılda bir kez yapılır. Her meb'ûsun hizmet süresi dört yıla sınırlı olup, yeniden seçilmek mümkündür.

[Hey'et-i Meb'ûsân seçimlerinin başlangıcı]

MADDE 70. – Meb'ûsların genel seçimlerine, Hey'et'in ilk toplantısının başlangıcı olan Kasım ayından en az dört ay önce başlanır.

[Hey'et-i Meb'ûsân üyelerinin temsil niteliği]

MADDE 71. – Hey'et-i Meb'ûsân üyelerinin her biri, kendini seçen seçim çevresinin ayrıca vekili olmayıp, tüm Osmanlı'ların vekili sıfatını taşır.

[Hey'et-i Meb'ûsân üyelerinin seçim çevresi]

MADDE 72. – Seçmenler, seçecekleri meb'ûsları bağlı oldukları ilin

seçim çevresi halkından seçmek zorundadır.

[Hey'et-i Meb'ûsân'ın feshi ve yeniden seçimi]

MADDE 73. – Pâdişâh buyruğu ile Hey'et-i Meb'ûsân'ın feshedilmesi durumunda, en fazla altı ay içinde toplanmak üzere, tüm meb'ûsların yeniden seçimine başlanacaktır.

[Boşalan Hey'et-i Meb'ûsân üyeliklerine atama yapılması]

MADDE 74. – Hey'et-i Meb'ûsân üyelerinden herhangi biri ölüm, yasal (şer'î) kısıtlılık nedenlerinden birine uğrama, uzun bir süre Meclis toplantılarına katılmama, görevinden ayrılma, mahkûm olma veya başka bir memurluğu kabul etme nedenleriyle üyelikten düşerse; yerine, en fazla gelecek toplantıya yetişmek üzere, usûlüne göre bir başka kişi atanır³⁷⁵.

[Hey'et-i Meb'ûsân üyeliğine atananların görev süresi]

MADDE 75. – Boş kalan meb'ûsluk makamlarına atanacak³⁷⁶ üyelerin görev süresi, gelecek seçim zamanına kadardır.

[Hey'et-i Meb'ûsân üyelerinin mâlî hakları]

MADDE 76. – Meb'ûslardan her birine, her bir yıl toplantı dönemi için Hazine'den yirmi bin kuruş verilecek ve aylık beş bin kuruş maaş itibariyle, Devlet memurlarına ilişkin hükümlere uygun olarak gidiş ve dönüş yoluğu ödenecektir.

[Hey'et-i Meb'ûsân Başkan ve Başkanvekillerinin seçimi]

---

³⁷⁵ Her ne kadar, md. metninde atama işlemini yapmaya yetkili makam belirtilmemişse de, bu konuda Padişah'ın yetkili olduğu sonucuna varılabilir.

³⁷⁶ Md. 73'te her ne kadar "tâyin" sözcüğü geçmekte ise de, md. 74'te "intihâb" sözcüğüne rastlanır. Oysa, boşalan üyeliklere seçim değil, atama yapılması söz konusudur. Bu nedenle, md. 74 uyarlanırken, bu yönde bir tercih kullanılmış; böylelikle, md. 73 ve 74 arasında uyum sağlanmıştır.

MADDE 77. – Hey’et-i Meb’ûsân Başkanlığı için Hey’et tarafından çoğunluk oyuyla üç, ikinci ve üçüncü Başkanlıklara ise üçer olmak üzere, toplam dokuz kişi seçilerek yüksek huzura (Pâdişâh’a) sunulur ve bunlardan birisi Başkanlığa, diğer ikisi ise Başkan Vekilliklerine Pâdişâh buyruğunun tercihi yönünde atanır.

[Hey’et-i Meb’ûsân görüşmelerinin kamuya açıklığı]

MADDE 78. – Hey’et-i Meb’ûsân’ın görüşmeleri, kamuya açıktır. Ancak, önemli bir sorunla ilgili olarak gizli görüşme yapılması, Vekiller veya on beş Hey’et-i Meb’ûsân üyesi tarafından teklif edildiği takdirde, üye olmayanlar Hey’et’in toplandığı yerden çıkarıldıktan sonra, geriye kalan üyeler arasında gizli görüşme teklifinin red veya kabulü için oy çokluğuna başvurulur.

[Hey’et-i Meb’ûsân üyelerinin yasama dokunulmazlığı]

MADDE 79. – Hey’et-i Meb’ûsân’ın toplantı dönemi süresince üyelerden hiç biri, suçlama için yeterli nedenin bulunduğu Hey’et tarafından çoğunlukla karar verilmedikçe veya hafif suç ya da cinayet işlerken veya suç işlemeyi takiben hemen yakalanmadıkça tutuklanamaz ve yargılanamaz.

[Hey’et-i Meb’ûsân’da bütçe yasasının görüşülmesi ve kabulü]

MADDE 80. – Hey’et-i Meb’ûsân, kendine gönderilen yasa tasarılarını görüşerek bunlardan malî işlere ve Kanûn-ı Esâsî’ye ilişkin maddeleri reddeder, kabul eder veya değiştirerek kabul eder. Bütçe Yasası³⁷⁷’nda belirlenen usûle uygun olarak, Hey’et-i Meb’ûsân’da ayrıntılarıyla incelendikten sonra, genel giderlerin miktarı Vekiller ile birlikte kararlaştırılır ve buna karşılık olacak gelirlerin niteliği ve niceliği, dağıtılma yöntemi ve sağlanması da, aynı şekilde Vekillerin katılımıyla saptanır.

---

³⁷⁷ Orijinal metinde geçen “*mesarîf-i umûmiye muvazene kanûnu*”, günümüzdeki karşılığı ile, aslında Bütçe Yasasının negatif (pasif) kısmını, yani devletin genel giderleri kalemını ifade eder. Ancak, sözlük anlamı “*Genel Giderler Denge Yasası*” olan terim, metinde “*Bütçe Yasası*” olarak uyarlanmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abadan, Yavuz. “Tanzimat Fermanının Tahlili”, **Tanzimat**. Cilt I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, (31-58).
- Akçura, Yusuf. **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Akşin, Sina. “I. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**. Edirne, 8-10 Mayıs 1984, (25-39).
- Akşin, Sina. “Siyasal Tarih (1789-1908)”, Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi** içinde (77-187). Cilt 3, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- Aldıkaçtı, Orhan. **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**. İstanbul: İstanbul Fakülteler Matbaası, 1982.
- Armağan, Servet. “Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri”, **Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Armağanı**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, (149-168).
- Armağan, Servet. **Memleketimizde İktüzükler**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972.
- Aytop, Doğan (Yay.Koor.). **Stenografi**. Ankara: TBMM Basımevi, 2012.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**. Ankara: Bilgi Yayınları, 1973.
- Ceylan, Ayhan. “Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi”, **Marmara Üniversitesi 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu 22-24 Ekim 2008 Bildiriler**. İstanbul 2009, (49-66).
- Danişmend, İsmail Hami. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**. Cilt IV, İstanbul: Türkiye Yayınları, 1972.
- Davison, Roderic H. **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**. Princeton (ABD): Princeton University Press, 1963.

- Devellioğlu, Ferit. **Lûgat**. Ankara: Aydın Yayınları, 2009.
- Devereux, Robert. **The First Ottoman Constitutional Period**. Second Eddition, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1964.
- Ekinci, Ekrem Buğra. **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004.
- Engelhardt, Ed. **Tanzimat**. Ayda Düz (çev.). İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.
- Eraslan, Cezmi ve Kenan Olgun. **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**. İstanbul: 3F Yayınevi, 2006.
- Erozan, Boğaç (hızl.). **Ahmet Ağaoğlu ve Hukuk-ı Esasiye Ders Notları (1926-1927)**. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Eryılmaz, Bilal. **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Ezherli, İhsan. **TBMM (1920-1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**. No: 54, Ankara: TBMM Kùltür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1998.
- Gökbilgin, Tayyib. "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", **Belleten**, Cilt 31, Sayı 121 (Ocak 1967), (93-110).
- Göncü, T. Cengiz (hızl.). **Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan (1877-1920)**. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Gözler, Kemal. **Kısa Anayasa Hukuku**. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2011.
- Güneş, İhsan. **Türk Parlamento Tarihi**. Ankara: TBMM Yayınları, 1997.
- İnalçık, Halil ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. **Tanzimat -Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu-**. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006.
- İnalçık, Halil. "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Belleten**, Cilt 28, Sayı 112 (Ekim 1964), (623-690).
- Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa Hukuku Dersleri**. İstanbul: Legal Kitapevi, 2011.
- Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. Cilt V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. Cilt VI, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

- Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. Cilt VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. Cilt VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Karal, Enver Ziya. **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları Nizam-ı Cedit 1789-1807**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Kaynar, Reşat. **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954.
- Kili, Suna ve A. Şeref Gözübüyük. **Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- Kili, Suna. “1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi”, **Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Armağanı**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, (191-211).
- Koçak, Cemil. “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** içinde (72-87). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Kubalı, Hüseyin Nail. **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**. İstanbul: Tan Matbaası, 1960.
- Kurşun, Zekeriya (Ed.). **Osmanlı Tarihi (1876-1918)**. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3044, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1993, Nisan 2013.
- Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Boğaç Babür Turna (çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013.
- Mantran, Robert. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II –Duraklamadan Yıkılışa-**. Server Tanilli (çev.), İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007.
- Mardin, Şerif. “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** içinde (42-53). İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Mumcu, Ahmet. “Osmanlı Devletinde 1876 Anayasasına Değın Temel Hak ve Özgürlükler ile 1876 Anayasasının Temel Yapısı”, **Türk**

- Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)**. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, 1876, (31-47).
- Oğuz, Ahmet. **Birinci Meşrutiyet Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan**. Ankara: Grafiker Yayınları, 2010.
- Okandan, Recai Galip. **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
- Onar, Sıddık Sami. **İdare Hukukunun Umumi Esasları**. Cilt 1, İstanbul: İ. Akgün Matbaası, 1966.
- Ongunsu, Ahmet Hamit. “Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış”, **Tanzimat**. Cilt 1, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, (1-12).
- Ortaylı, İlber. “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Kanun-i Esasi’nin 100. Yılı Armağanı**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, (169-182).
- Ortaylı, İlber. “İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)**. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, 1876, (433-448).
- Ortaylı, İlber. “Midhat Paşa’nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**. Edirne, 8-10 Mayıs 1984, (227-233).
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986, (953-60).
- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Ortaylı, İlber. **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Ortaylı, İlber. **Tanzimat’tan Sonra Mahalli İdareler**. Ankara: TODAİE Yayınları, 1974.
- Özgişi, Tunca. **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 153, 2012.
- Quataert, Donald. **Osmanlı İmparatorluğu -1700-1922-**. Ayşe Berktaş (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

- Rızaj, Skender. “Midhat Paşa’nın Rumeli’de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**. Edirne, 8-10 Mayıs 1984, (59-69).
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Sezer, Abdullah (hızl.). **Ulusal-üstü Belgeler ve Önceki Anayasalarla Karşılaştırmalı & Gerekçeli&Açıklamalı 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve İlgili Mevzuat**. İstanbul: Beta Yayınevi, 2004.
- Siyavuşgil, Sabri Esat. “Tanzimat’ın Fransız Efkarı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler”, **Tanzimat**. Cilt I, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, (747-56).
- Soysal, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987.
- Tanilli, Server. **Devlet ve Demokrasi -Anayasa Hukukuna Giriş-**. İstanbul: Say Yayınları, 1990.
- Tanilli, Server. **Uygurlık Tarihi**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1994.
- Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer. “1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, (27-39).
- Tunaya, Tarık Zafer. “İlk Osmanlı Anayasa Kitabı: Hükümet-i Meşrûta”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, (34-35).
- Tunaya, Tarık Zafer. “Midhat Paşa’nın Anayasa Tasarısı: Kanun-ı Cedid”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, (30-31).
- Tunaya, Tarık Zafer. “Midhat Paşa’nın Anayasacılık Anlayışı”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**. Edirne, 8-10 Mayıs 1984, (41-57).
- Tunaya, Tarık Zafer. “Osmanlı Basını ve Kanun-i Esasi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. C. I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, (72-74).

- Tunaya, Tarık Zafer. “Osmanlı-Batı Diyalogu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, (142-143).
- Us, Hakkı Tarık. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**. C. I, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1940.
- Us, Hakkı Tarık. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**. Cilt II, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1954.
- Üçok, Coşkun ve Ahmet Mumcu. **Türk Hukuk Tarihi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981.
- Üçok, Coşkun. “1876 Anayasası’nın Kaynakları”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)**. Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, 1976, (1-30).
- Üçok, Coşkun. **Siyasal Tarih (1789-1960)**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.
- Yalçınkaya, Alaeddin. **Sultan II. Abdülhamid Han’ın Notları**. İstanbul: Sebül Yayınevi, 1996.
- Yılmaz, Faruk. **Türk Anayasa Tarihi 1808-2010**. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Zürcher, Erik Jan. **Milli Mücadelede İttihatçılık**. Nüzhet Salihoğlu (çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995.

Sürelî Yayınlar ve Diğerleri

- Abadan, Yavuz. “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1-4, 1957, (3-37).
- Akşin, Sina. “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. Sayı XXV, No: 1, 1970, (19-40).
- Akşin, Sina. “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. Sayı XXV, 1976, (101-122).

- Akşin, Sina. “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**. XVI/27, 1994, (115-24).
- Akyıldız, Ali. “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”. **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 2, 1998, (209-222).
- Baykal, Bekir Sıtkı. “93 Meşrutiyeti”, **Bellekten**. Cilt VI, Sayı 21-22, 1942, (45-83).
- Baykal, Bekir Sıtkı. “Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler”, **Bellekten**. Cilt XXIV, Sayı 96, 1960, (601-636).
- Gazel, Ahmet Ali. “Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. Sayı 17, 2005, (267-294).
- Gümüş, Musa. “Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, **BİLİG**. Sayı 47 (Güz 2008), (215-240).
- Güneş, İhsan. “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa, Parlamento ve Demokrasi Anlayışı”, **GEFAD**. Cilt 29, Özel Sayı II (Temmuz 2009), (897-915).
- İnalçık, Halil. “Sened-i İttifak ve Gülhane Hat-tı Hümayunu”, **Bellekten**. Cilt XXVIII, Sayı 112, 1964, (603-622).
- Karamustafaoğlu, Tuncer. “Yasama Meclisinde Komisyonlar”, (**Yayınlanmış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1965).
- Kaya Kılıç, Selda. “1876 Kanun-i Esasi’nin Hazırlanması ve Meclis-i Mebusan’ın Toplanması”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi SBE, 1991).
- Kaya, Mesude Pınar. “Meclis-i Mebusan ve Faaliyetleri (I. Meşrutiyet Dönemi)”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2000).
- Kızıltan, Yılmaz. “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı”, **GEFAD**. Cilt 26, Sayı 1, 2006, (251-272).
- Ortaylı, İlber. “II. Abdülhamid Döneminde Anayasal Rejim Sorunu”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt 4, Sayı 1, 1986, (55-61).

Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1995.

Pamir, Aybars. “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak’ın Yeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. Cilt 53, Sayı 2, 2004, (61-82).

Tunaya, Tarık Zafer. “Osmanlı Anayasacılık Hareketi ve Hükümet-i Meşruta”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**. Beşeri Bilimler VI, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, (227-237).

Uzun, Hakan. “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi”, **KEFAD**. Cilt 6, Sayı 2, 2005, (145-162).

Ünal Özkorkut, Nevin. “1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. Cilt 53, Sayı 1, 2004, (173-184).

Ünal, Uğur. “Sultan II. Abdülhamid’in İlk Osmanlı Meclisini Açış Konuşması”, **GEFAD**. Cilt 29, Özel Sayı II (Temmuz 2009), (916-29).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts “uyruk”.